Pesa

Mwongozo wa Mwalimu Darasani, Neno kwa Neno

na Evan Millner
Abecedaria Press · Universitas Scholarium

Kitabu kimoja cha darasani kwa mwalimu. Wanafunzi hawahitaji vitabu vya kiada.
Hiki ni kitabu cha mwalimu. Mwalimu anahitaji nakala hii moja tu. Wanafunzi hawahitaji kitabu cha kiada.

Unahitaji: kitabu hiki, ubao na chaki.
Kila mwanafunzi anahitaji: daftari la kawaida la shule, rula, na kalamu au penseli.

Katika daftari, kila somo linaanza kwenye ukurasa mpya, pamoja na kichwa cha somo, kilichopigiwa mstari, na tarehe.

Kila somo linakuongoza: nini cha kusema, nini cha kuandika ubaoni, na wanafunzi wanaandika nini.

Yaliyomo

Sehemu ya Kwanza. Pesa ni Nini
Somo 1. Pesa ni Nini?
Somo 2. Sarafu na Noti
Somo 3. Bei ya Kitu
Somo 4. Kulipa na Kupata Chenji
Somo 5. Thamani
Somo 6. Marudio: Pesa ni Nini (Masomo 1 hadi 5)
Sehemu ya Pili. Pesa Kuingia, Pesa Kutoka
Somo 7. Kazi na Malipo
Somo 8. Mahitaji na Matakwa
Somo 9. Kutumia Pesa
Somo 10. Bajeti
Somo 11. Marudio: Pesa Kuingia, Pesa Kutoka (Masomo 7 hadi 10)
Sehemu ya Tatu. Kuweka Kumbukumbu
Somo 12. Kwa Nini Tunaandika
Somo 13. Risiti
Somo 14. Kitabu cha Taslimu
Somo 15. Kukagua Kumbukumbu
Somo 16. Bei Hubadilika
Somo 17. Marudio: Kuweka Kumbukumbu (Masomo 12 hadi 16)
Sehemu ya Nne. Kukopa na Kukopesha
Somo 18. Kukopa na Kukopesha
Somo 19. Deni
Sehemu ya Tano. Kuweka Akiba na Riba Mchanganyiko
Somo 20. Kwa Nini Tuweke Akiba?
Somo 21. Mahali pa Kuweka Akiba
Somo 22. Riba
Somo 23. Riba Mchanganyiko
Somo 24. Muda Hukuza Akiba
Somo 25. Riba Mchanganyiko Inapokuwa Dhidi Yako

Somo 26. Marudio: Kuweka Akiba na Riba Mchanganyiko
Sehemu ya Sita. Biashara Ndogo
Somo 27. Kununua ili Kuuza
Sehemu ya Saba. Kutazama Mbele
Somo 28. Marudio na Mpango

Sehemu ya Kwanza. Pesa ni Nini

Somo 1. Pesa ni Nini?

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- sarafu tatu au nne za pesa ya nchi yako
- noti moja ya karatasi ya pesa ya nchi yako
- yai moja, au kitu kingine kidogo (kikombe, penseli, kijiko)
- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi

Muda: takriban dakika 45. Kama wanafunzi wako ni wapya shuleni, fundisha somo hili katika vipindi viwili vifupi.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo matatu:

1. Watu wawili wanaweza kubadilishana kitu kimoja kwa kitu kingine.
2. Mabadilishano bila pesa mara nyingi ni magumu.
3. Pesa ni kitu ambacho watu wote wanakubali kupokea. Pesa hufanya mabadilishano kuwa rahisi.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Zamani, watu hawakutumia pesa. Mkulima alitoa mayai na akapata chumvi. Haya ni mabadilishano bila pesa.

Mabadilishano bila pesa mara nyingi ni magumu. Lazima umpate mtu aliye na kitu unachokitaka. Mtu huyo pia lazima akitake kitu ulicho nacho. Mara nyingi hakuna mtu kama huyo.

Pesa hutatua tatizo hili. Watu wote wanapokea pesa. Kwa hiyo unaweza kumuuzia mtu mmoja mayai yako. Kisha unaweza kununua chumvi kutoka kwa mtu mwingine.

Sarafu au noti ya karatasi haifai kitu yenyewe. Huwezi kuila wala kuivaa. Inafanya kazi kwa sababu watu wote wanakubali kuipokea. Pesa ni alama. Inaonyesha vitu vinastahili kiasi gani. Vivyo hivyo, neno lililoandikwa YAI si yai. Ni alama ya yai.

Mstari wa KUINGIA na KUTOKA. Katika kitabu hiki tunatumia picha moja tena na tena. Chora mstari mrefu ubaoni. Chora mstari mfupi unaoukata katikati. Andika KUINGIA upande wa kushoto. Andika KUTOKA upande wa kulia.

KUINGIA	KUTOKA
vitu vinavyomjia mtu	vitu vinavyotoka kwa mtu

Daima tunachora mstari kwa ajili ya mtu mmoja. Upande wa kushoto, andika kile ambacho mtu huyo anapata. Upande wa kulia, andika kile ambacho mtu huyo anatoa. Baadaye katika kitabu hiki, mstari huu huu unakuwa bajeti na kitabu cha taslimu.

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Katika somo hili la kwanza, waonyeshe wanafunzi jinsi ya kufanya. Laza rula chini ya kichwa, na uchore mstari kufuata ukingo wake. Wanafunzi wanaandika tarehe kwa njia ambayo watu wanaiandika katika nchi yako. Ukurasa unaanza hivi:

> **Somo 1. Pesa ni Nini?**
> 3 Mei 2026

Somo likichukua vipindi viwili, wanafunzi wanaandika tarehe tena mwanzoni mwa kipindi cha pili.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Subiri wanafunzi wajibu. Majibu ya wanafunzi (**W**) yanakuonyesha unachoweza kutarajia. Kubali jibu lolote lenye maana ileile.

M. Tazama yai hili. Nani ana kuku nyumbani?
W. *(Baadhi ya wanafunzi wanasema:)* Mimi nina kuku.

M. Ama ana mayai. Anataka chumvi. Musa ana chumvi. Anataka mayai. Wanaweza kufanya nini?
W. Ama anaweza kumpa Musa mayai. Musa anaweza kumpa Ama chumvi.

M. Ndiyo. Tunaliita jambo hili **mabadilishano**. Katika mabadilishano, kila mtu anatoa kitu na anapata kitu.

Chora mstari wa KUINGIA na KUTOKA ubaoni. Andika "Ama" juu yake. Jaza hivi:

Ama: KUINGIA	Ama: KUTOKA
kikombe 1 cha chumvi	mayai 3

M. Nini kinamjia Ama?
W. Kikombe cha chumvi.

M. Nini kinatoka kwa Ama?
W. Mayai matatu.

M. Sasa ni wiki inayofuata. Ama anataka chumvi tena. Lakini wiki hii Musa hataki mayai. Anataka kisu. Ama anaweza kufanya nini?
W. *(Waache wanafunzi watoe mawazo yao. Baadhi wanasema: "Anaweza kumtafuta mtu mwingine mwenye chumvi.")*

M. Lazima Ama amtafute mtu aliye na chumvi. Mtu huyo pia lazima atake mayai. Je, hilo ni rahisi au ni gumu?

W. Ni gumu.

M. Ndiyo. Mabadilishano bila pesa mara nyingi ni magumu.

Inua sarafu juu.

M. Hii ni nini?
W. Ni pesa. Ni sarafu.

M. Unaweza kuila? Unaweza kuivaa? Unaweza kupika kwayo?
W. Hapana.

M. Basi kwa nini watu wanaitaka?
W. Kwa sababu wanaweza kununua vitu kwayo.

M. Ndiyo. Watu wote wanakubali kuipokea. Kwa hiyo Ama anaweza kumuuzia mtu yeyote mayai yake. Anapata pesa kwa mayai hayo. Kisha anaweza kununua chumvi kutoka kwa mtu yeyote. Si lazima Musa ayatake mayai yake.

Chora mistari miwili kwa ajili ya Ama.

Ama anauza mayai: KUINGIA	**Ama anauza mayai: KUTOKA**
pesa	mayai 3

Ama ananunua chumvi: KUINGIA	**Ama ananunua chumvi: KUTOKA**
kikombe 1 cha chumvi	pesa

M. Tazama mistari hii miwili. Pesa zinaingia, kisha pesa zinatoka. Pesa zinamsaidia Ama kupata chumvi.

Andika neno YAI ubaoni.

M. Je, hili ni yai?
W. Hapana. Ni neno.

M. Ndiyo. Ni alama ya yai. Pesa pia ni alama. Inaonyesha vitu vinastahili kiasi gani.

Inua noti ya karatasi juu.

M. Hii ni karatasi. Karatasi inagharimu pesa kidogo sana. Lakini kwa noti hii unaweza kununua mayai mengi. Kwa nini?
W. Kwa sababu watu wote wanakubali kuipokea.

M. Ndiyo. Hilo ndilo jambo muhimu zaidi katika somo hili.

Mwanafunzi akisema, "Zawadi ni mabadilishano": uliza, "Mtoaji anapata nini?" Kama mtoaji hapati kitu, si mabadilishano.

Mwanafunzi akisema, "Kazi si mabadilishano": uliza, "Mfanyakazi anatoa nini? Mfanyakazi anapata nini?" Mfanyakazi anatoa kazi na anapata pesa. Kwa hiyo kazi kwa pesa ni mabadilishano.

Mwanafunzi akisema, "Pesa ni mbaya": sema, "Pesa ni kifaa, kama kisu. Watu wanaweza kutumia kifaa vizuri au vibaya. Katika kitabu hiki tunajifunza kutumia pesa vizuri."

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno matano ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
mabadilishano	Watu wawili, kila mmoja anatoa kitu na kila mmoja anapata kitu.
pesa	Kitu ambacho watu wote wanakubali kupokea kwa bidhaa na kwa kazi.
bidhaa	Vitu ambavyo watu wanatengeneza au wanalima, na wanauza.
sarafu	Pesa iliyotengenezwa kwa chuma.
noti	Pesa iliyotengenezwa kwa karatasi.

Kwa Mwalimu: katika kitabu hiki neno **noti** daima linamaanisha pesa ya karatasi. Halina maana nyingine.

Kariri

> **Pesa ni kitu ambacho watu wote wanakubali kupokea kwa bidhaa na kwa kazi.**
>
> **Katika mabadilishano, kila mtu anatoa kitu na anapata kitu.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Ziache ubaoni mpaka mwisho wa somo. Wanafunzi wanasema sentensi hizo mbili kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. Mabadilishano ni nini?
2. Kwa nini mabadilishano bila pesa mara nyingi ni magumu?
3. Pesa ni nini?
4. Je, unaweza kula sarafu? Kwa nini watu wanapokea sarafu?
5. Taja aina mbili za pesa katika somo hili.

Zoezi 2. Ni mabadilishano ya aina gani?

Kwa Mwalimu: andika herufi tatu na maana zake ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila sentensi yenye namba kwa sauti mara mbili. Baada ya kila sentensi, wanafunzi wanaandika namba yake na herufi moja kwenye madaftari yao.

- **B** ikiwa ni mabadilishano bila pesa.
- **P** ikiwa ni mabadilishano kwa pesa.
- **X** ikiwa si mabadilishano.

Mfano. Ama anampa Musa mayai matatu. Musa anampa Ama kikombe cha chumvi. — **B**. Kila mtu anatoa na anapata. Hakuna pesa.

1. Juma anampa Fatuma mbuzi. Fatuma anampa Juma magunia mawili ya mahindi.
2. Thandi anampa muuzaji sarafu tatu. Muuzaji anampa Thandi mfuko wa mchele.
3. Kofi anaokota sarafu barabarani.
4. Amina anafanya kazi shambani siku nzima. Mkulima anampa pesa.
5. Peter anampa Grace kiti. Grace anamshonea Peter shati.
6. Upepo unapeperusha kofia.
7. Zainab anauza samaki sokoni. Mwanamume mmoja anamlipa kwa noti.
8. Joseph anampa mgeni maji. Mgeni anamshukuru na kuendelea na safari yake.
9. Ruth anamlipa dereva kwa sarafu. Dereva anampeleka mjini.
10. Mtoto anadondosha noti mtoni.
11. Daniel anampa kaka yake baiskeli yake ya zamani kama zawadi.
12. Halima anamshonea jirani viatu. Jirani anampa bakuli la maharagwe.

Zoezi 3. Chora mstari wa KUINGIA na KUTOKA.

Kwa Mwalimu: chora mfano ubaoni. Kisha soma tena sentensi 1, 2, 4 na 5 za Zoezi 2. Wanafunzi wanachora mstari katika madaftari yao kwa ajili ya mtu wa **kwanza** katika kila sentensi.

Mfano. Ama anampa Musa mayai matatu. Musa anampa Ama kikombe cha chumvi.

Ama: KUINGIA	Ama: KUTOKA
kikombe 1 cha chumvi	mayai 3

1. Sentensi 1 katika Zoezi 2 (Juma).
2. Sentensi 2 katika Zoezi 2 (Thandi).
3. Sentensi 4 katika Zoezi 2 (Amina).
4. Sentensi 5 katika Zoezi 2 (Peter).

Zoezi 4. Andika neno linalokosekana.

Kwa Mwalimu: andika sentensi tano ubaoni, na mstari kwa kila neno linalokosekana. Wanafunzi wananakili kila sentensi na kuandika neno linalokosekana.

1. Katika mabadilishano, kila mtu __ **kitu na** ____ kitu.
2. Pesa iliyotengenezwa kwa chuma ni _____.
3. Pesa iliyotengenezwa kwa karatasi ni _____.
4. Watu wote wanakubali kupokea _____.
5. Mabadilishano bila _____ mara nyingi ni magumu.

Zoezi 5. Panga maneno kwa mpangilio. Andika sentensi.

Kwa Mwalimu: andika mfano na makundi manne ya maneno ubaoni.

Mfano. mayai · anauza · Ama → **Ama anauza mayai.**

1. chumvi · ananunua · Ama
2. wanapokea · wote · pesa · watu
3. magumu · bila · mara · ni · pesa · nyingi · mabadilishano
4. ni · pesa · kwa · iliyotengenezwa · chuma · sarafu

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: kabla ya somo lijalo, mwombe kila mwanafunzi atafute mambo mawili nyumbani. Sarafu za nchi yetu zina majina gani? Noti zina majina gani? Somo 2 linaanza na majibu yao.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1. 1. Watu wawili, kila mmoja anatoa kitu na kila mmoja anapata kitu. 2. Lazima umpate mtu aliye na kitu unachokitaka, na ambaye pia anakitaka kitu ulicho nacho. 3. Kitu ambacho watu wote wanakubali kupokea kwa bidhaa na kwa kazi. 4. Hapana. Watu wanapokea sarafu kwa sababu watu wote wanakubali kuzipokea. 5. Sarafu na noti.

Zoezi 2. 1 B · 2 P · 3 X · 4 P · 5 B · 6 X · 7 P · 8 X · 9 P · 10 X · 11 X · 12 B

Namba 4: Amina anatoa kazi na anapata pesa. Kazi kwa pesa ni mabadilishano. *Namba 5:* Grace anatoa kazi, si bidhaa. Bado ni mabadilishano. *Namba 8 na 11:* mtoaji hapati kitu, kwa hiyo haya si mabadilishano. Ni zawadi.

Zoezi 3.

Juma: KUINGIA	Juma: KUTOKA
magunia 2 ya mahindi	mbuzi 1

Thandi: KUINGIA	Thandi: KUTOKA
mfuko 1 wa mchele	sarafu 3

Amina: KUINGIA	Amina: KUTOKA
pesa	siku moja ya kazi

Peter: KUINGIA	Peter: KUTOKA
shati lililoshonwa	kiti 1

Zoezi 4. 1. anatoa, anapata · 2. sarafu · 3. noti · 4. pesa · 5. pesa

Zoezi 5. 1. Ama ananunua chumvi. · 2. Watu wote wanapokea pesa. · 3. Mabadilishano bila pesa mara nyingi ni magumu. · 4. Sarafu ni pesa iliyotengenezwa kwa chuma.

Somo 2. Sarafu na Noti

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- pesa za kitabu, zilizotengenezwa kwa karatasi (tazama chini)
- baadhi ya sarafu na noti za pesa ya nchi yako, kama unazo
- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi

Tengeneza pesa za kitabu. Kata vipande vidogo vya kadi. Tengeneza sarafu nne za $1, nne za $5 na nne za $10. Tengeneza noti mbili za $20, mbili za $50 na mbili za $100, na moja ya $500. Andika kiasi kwenye kila kipande.

Kwenye sarafu, chora duara kuzunguka kiasi; kwenye noti, chora kisanduku kirefu kukizunguka. Weka pesa hizi katika mfuko kwa ajili ya Masomo 3 na 4.

Kuhusu pesa katika kitabu hiki. Pesa hizi si pesa za nchi moja. Kila kiasi ni dola nzima. Kwa hiyo wanafunzi hawahitaji kamwe nukta ya desimali. Katika baadhi ya nchi sarafu pia ni viasi vizima, kama hivi. Katika nchi nyingine sarafu ndogo ni senti: senti 100 ni dola moja. Usifundishe senti kwa kitabu hiki. Mwanafunzi akiuliza, sema: "Pesa ya nchi yetu ina sarafu zake. Kitabu hiki kinatumia namba rahisi."

Pesa za nchi zinazozungumza Kiswahili (2026). Kenya, Tanzania na Uganda, kila nchi ina shilingi yake, na hizo ni pesa tatu tofauti. Kenya ina sarafu za shilingi 1, 5, 10 na 20, na noti za shilingi 50 hadi 1,000. Tanzania ina sarafu za shilingi 50 hadi 500, na noti za shilingi 1,000 hadi 10,000. Uganda ina sarafu za shilingi 50 hadi 1,000, na noti za shilingi 1,000 hadi 50,000. Mashariki mwa Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo, watu wanatumia faranga za Kongo, ambazo ni noti tu, na pia dola za Marekani. Rwanda na Burundi,

kila nchi ina faranga yake. Katika nchi hizi zote watu wengi hulipa kwa simu, kwa mfano kwa M-Pesa, Airtel Money, MTN MoMo au Mixx by Yas. Fundisha sarafu na noti za nchi yako mwenyewe pamoja na somo hili.

Muda: takriban dakika 45. Kama wanafunzi wako ni wapya katika namba, fundisha somo hili katika vipindi viwili vifupi.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo matano:

1. Kitabu kinahesabu pesa kwa dola. Tunaandika $40 na tunasema "dola arobaini".
2. Kitabu kina sarafu tatu na noti nne.
3. Wanahesabu pesa na kutafuta jumla.
4. Wanafanya kiasi kilekile kwa njia tofauti.
5. Wanaandika kiasi kwa tarakimu ($40) na kwa maneno (arobaini).

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Dola. Kitabu hiki kinahesabu kwa dola ili mifano iwe ileile kila mahali. Namba ni mifano, si bei halisi za nchi yoyote. Matoleo katika lugha nyingine yana aya kuhusu pesa ya nchi husika.

Jinsi ya kuiandika. Andika alama $ kwanza, kisha namba, bila nafasi: **$40**. Isome "dola arobaini". Kuandika alama hii, andika herufi kubwa S. Kisha chora mstari mmoja mfupi unaoshuka katikati yake, kutoka juu hadi chini.

Sarafu na noti za kitabu. Kila somo linatumia pesa zilezile:

Sarafu	Noti
$1 · $5 · $10	$20 · $50 · $100 · $500

Sarafu na noti za nchi yako zinaweza kuwa tofauti. Fundisha pesa za kitabu kwanza, kwa sababu kila somo linazitumia. Kisha

onyesha sarafu na noti zako, na useme zipi zinafanana na za kitabu.

Namba za kitabu ni ndogo, ili wanafunzi waweze kuzihesabu kwa urahisi. Waambie wanafunzi: "Hizi ni namba za kitabu, si namba za soko letu."

Ubaoni. Chora sarafu kama duara dogo lenye kiasi chake ndani: ($5). Chora noti kama kisanduku kirefu: [$20]. Wafundishe wanafunzi kuhesabu kuanzia pesa kubwa zaidi hadi ndogo zaidi. Njia hii ni ya haraka zaidi.

Katika maneno ya namba, weka "na" kati ya makumi na mamoja: thelathini na tano. Andika "arobaini" kwa "o", si "arubaini".

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Subiri wanafunzi wajibu. Majibu ya wanafunzi (**W**) yanakuonyesha unachoweza kutarajia. Kubali jibu lolote lenye maana ileile.

M. Nyumbani mlitafuta majina ya sarafu na noti zetu. Niambieni jina la sarafu moja.
W. *(Wanafunzi wanataja majina.)*

Andika majina upande mmoja wa ubao. Inua juu sarafu na noti zako halisi, kama unazo.

M. Vizuri. Katika kitabu hiki tunahesabu pesa kwa njia nyingine. Tunahesabu kwa dola.

Andika $ kubwa ubaoni.

M. Hii ni alama ya dola. Semeni "dola".
W. Dola.

Andika $40 ubaoni.

M. Alama ya dola inakuja kwanza. Kisha inakuja namba. Tunasoma: dola arobaini. Tunasomaje hii?
W. Dola arobaini.

M. Vizuri. Tunasema "dola" kwanza, kisha tunasema namba.

Andika $5, $10 na $100. Onyesha kila moja.

M. Someni hizi.
W. Dola tano. Dola kumi. Dola mia moja.

M. Kila moja ya hizi ni kiasi. Kiasi kinatuambia pesa ni kiasi gani.

Chora sarafu tatu ubaoni: ($1) ($5) ($10). Inua juu sarafu za karatasi.

M. Kitabu kina sarafu tatu. Zisomeni.
W. Dola moja. Dola tano. Dola kumi.

Chora noti nne: [$20] [$50] [$100] [$500]. Inua juu noti za karatasi.

M. Kitabu kina noti nne. Zisomeni.
W. Dola ishirini. Dola hamsini. Dola mia moja. Dola mia tano.

M. Sarafu na noti zetu halisi ni tofauti kidogo. Darasani tunatumia pesa za kitabu. Namba zake ni ndogo, kwa hiyo kuhesabu ni rahisi.

Mpe mwanafunzi mmoja sarafu mbili za $10 na sarafu moja ya $5.

M. Hesabu sarafu zako kwa sauti.
W. Kumi, ishirini, ishirini na tano.

M. Hizo ni pesa kiasi gani?
W. Dola ishirini na tano.

M. Ndiyo. Umejumlisha viasi. Dola ishirini na tano ni jumla. Jumla ni viasi vyote vikijumlishwa pamoja.

Andika ubaoni: $10 + $10 + $5 = $25

M. Hesabu pesa kubwa kwanza. Kisha hesabu pesa ndogo. Hapo kuhesabu ni haraka.

Mpe mwanafunzi wa pili noti moja ya $20 na sarafu moja ya $5.

M. Hesabu pesa zako kwa sauti.
W. Ishirini, ishirini na tano.

M. Nani ana pesa zaidi?
W. Hakuna. Wana kiasi kilekile. Kila mmoja ana dola ishirini na tano.

M. Ndiyo. Tunaweza kufanya kiasi kilekile kwa njia tofauti. Fanyeni $25 kwa njia ya tatu.
W. Sarafu tano za $5. *(Kubali njia yoyote iliyo sawa.)*

Andika $25 ubaoni. Chini yake andika: ishirini na tano.

M. Tunaweza kuandika kiasi kwa tarakimu au kwa maneno. Ipi ni haraka zaidi?
W. Tarakimu.

Chora mstari wa KUINGIA na KUTOKA. Andika "Ama" juu yake.

M. Ama anamuuzia Grace mayai 3. Grace anampa $15. Nini kinamjia Ama?
W. $15.

Andika "$15 kwa mayai 3" upande wa KUINGIA.

M. Ama anamuuzia Peter mayai 2. Peter anampa $10. Niandike wapi?
W. Upande wa KUINGIA. Pesa zinamjia Ama.

M. Ama ananunua kikombe 1 cha chumvi kutoka kwa Musa. Anampa $10. Niandike wapi?
W. Upande wa KUTOKA. Pesa zinatoka kwa Ama.

Ama: KUINGIA	**Ama: KUTOKA**
$15 kwa mayai 3	$10 kwa kikombe 1 cha chumvi
$10 kwa mayai 2	

M. Jumla ya upande wa KUINGIA ni kiasi gani?
W. Dola ishirini na tano. Kumi na tano na kumi ni ishirini na tano.

M. Ndiyo. Sasa mstari wetu una viasi. Kila kiasi kina alama ya dola.

Mwanafunzi akisema, "Pesa yetu si dola": sema, "Ndiyo. Kila nchi ina pesa yake. Dola za kitabu ni kwa ajili ya mazoezi. Kuhesabu ni kulekule."

Mwanafunzi akiandika namba kabla ya alama ($40): sema, "Baadhi ya nchi huandika pesa kwa njia hiyo. Kwa dola tunaandika alama kwanza: $40."

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno matatu ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
kiasi	Pesa kiasi gani. Ni namba yenye alama ya dola, kama $40.
jumla	Viasi vyote vikijumlishwa pamoja.
dola ($)	Pesa inayotumika katika kitabu hiki. Tunaandika alama $ kabla ya namba: $40.

Kariri

> **Katika kitabu hiki tunahesabu pesa kwa dola, hivi: $40.**
>
> **Jumla ni viasi vyote vikijumlishwa pamoja.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Ziache ubaoni mpaka mwisho wa somo. Wanafunzi wanasema sentensi hizo mbili kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Soma viasi kwa sauti.

Kwa Mwalimu: andika viasi vinane ubaoni. Onyesha kila kiasi, na wanafunzi wanakisoma kwa sauti, wote pamoja. Kisha onyesha viasi kwa mpangilio mwingine na umwulize mwanafunzi mmoja mmoja. Hakuna anayeandika.

1. $5
2. $20
3. $15
4. $50
5. $35
6. $100
7. $75
8. $500

Zoezi 2. Andika kiasi kwa maneno. Kisha kiandike kwa tarakimu.

Kwa Mwalimu: kwanza andika maneno haya ubaoni, pamoja na namba zake: moja 1 · tano 5 · kumi 10 · kumi na tano 15 · ishirini 20 · ishirini na tano 25 · thelathini 30 · arobaini 40 · hamsini 50 · sitini 60 · sabini 70 · mia moja 100 · mia mbili 200 · mia tano 500.

Sehemu A. Andika namba 1 hadi 6 ubaoni. Wanafunzi wanaandika kila kiasi kwa maneno.

Mfano. $40 → **arobaini**

1. $10
2. $20
3. $30
4. $45
5. $100
6. $500

Sehemu B. Usiandike namba 7 hadi 12 ubaoni. Sema kila kiasi kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanakiandika kwa tarakimu, pamoja na alama ya dola.

Mfano. Unasema, "dola sitini". Wanafunzi wanaandika **$60**.

7. dola kumi na tano
8. dola ishirini na tano
9. dola hamsini
10. dola sabini
11. dola mia moja na hamsini
12. dola mia mbili

Zoezi 3. Hesabu pesa. Andika jumla.

Kwa Mwalimu: chora sarafu na noti za kila namba ubaoni. Chora sarafu kama duara na noti kama visanduku virefu. Wanafunzi wanaandika kila kiasi na jumla, kama mfano.

Mfano. ($10) ($10) ($5) ($1) → **$10** + **$10** + **$5** + **$1** = **$26**

1. ($5) ($5) ($1)
2. [$20] ($10) ($5)
3. [$50] [$20] ($5)
4. [$100] [$50] ($10) ($10)
5. ($1) ($10) [$20] ($1) [$20]
6. [$100] [$100] [$50]

Zoezi 4. Fanya kiasi kilekile kwa njia nyingine.

Kwa Mwalimu: andika mfano na sentensi saba ubaoni. Wanafunzi wanachora sarafu na noti katika madaftari yao. Wape pesa za karatasi wanafunzi wanaoona zoezi hili ni gumu.

Mfano. Fanya $30 kwa sarafu tatu. → **($10) ($10) ($10)**

1. Fanya $30 kwa noti moja na sarafu moja.
2. Fanya $30 kwa sarafu sita.

3. Fanya $15 kwa sarafu tatu.
4. Fanya $50 kwa noti mbili na sarafu moja.
5. Fanya $50 kwa sarafu tano.
6. Fanya $100 kwa noti mbili.
7. Fanya $100 kwa noti tatu na sarafu moja.

Zoezi 5. Chora mstari wa KUINGIA na KUTOKA. Andika jumla.

Kwa Mwalimu: andika sentensi tano ubaoni na uzisome kwa sauti. Fanya sentensi ya 1 pamoja na wanafunzi: hiyo ndiyo mfano. Wanafunzi wanachora mstari kwa ajili ya Musa na kuandika sentensi zote tano ndani yake. Kisha wanakamilisha sentensi mbili zilizo chini ya mstari.

Mfano. Musa anamuuzia Fatuma vikombe 2 vya chumvi. Fatuma anampa $20.

Musa: KUINGIA	**Musa: KUTOKA**
$20 kwa vikombe 2 vya chumvi	

1. Musa anamuuzia Fatuma vikombe 2 vya chumvi. Fatuma anampa $20.
2. Musa anamuuzia Halima kikombe 1 cha chumvi. Halima anampa $10.
3. Musa ananunua mkate 1. Analipa $15.
4. Musa anamuuzia Juma vikombe 3 vya chumvi. Juma anampa $30.
5. Musa ananunua kipande 1 cha sabuni. Analipa $10.

Chini ya mstari, wanafunzi wanaandika:

- Jumla ya upande wa KUINGIA ni _____.
- Jumla ya upande wa KUTOKA ni _____.

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia. Kagua pia kwamba alama ya dola inakuja kabla ya namba.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: weka pesa za karatasi katika mfuko wake kwa ajili ya Masomo 3 na 4. Kabla ya somo lijalo, mwombe kila mwanafunzi atafute jambo moja sokoni au dukani. Muuzaji anaomba pesa kiasi gani kwa yai moja? Somo 3 linaanza na majibu yao.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1. Sema "dola", kisha soma namba: 1. tano · 2. ishirini · 3. kumi na tano · 4. hamsini · 5. thelathini na tano · 6. mia moja · 7. sabini na tano · 8. mia tano

Zoezi 2.

Sehemu A: 1. kumi · 2. ishirini · 3. thelathini · 4. arobaini na tano · 5. mia moja · 6. mia tano

Sehemu B: 7. $15 · 8. $25 · 9. $50 · 10. $70 · 11. $150 · 12. $200

Zoezi 3.

1. $5 + $5 + $1 = $11
2. $20 + $10 + $5 = $35
3. $50 + $20 + $5 = $75
4. $100 + $50 + $10 + $10 = $170
5. $20 + $20 + $10 + $1 + $1 = $52
6. $100 + $100 + $50 = $250

Namba 5: viasi vinaweza kuwa kwa mpangilio wowote kama jumla ni $52.

Zoezi 4. Kila jibu lina njia moja tu iliyo sawa.

1. [$20] ($10)
2. ($5) ($5) ($5) ($5) ($5) ($5)
3. ($5) ($5) ($5)
4. [$20] [$20] ($10)
5. ($10) ($10) ($10) ($10) ($10)
6. [$50] [$50]
7. [$50] [$20] [$20] ($10)

Namba 3: ($10) na ($5) zinafanya $15, lakini hizo ni sarafu mbili, si tatu.

Zoezi 5.

Musa: KUINGIA	**Musa: KUTOKA**
$20 kwa vikombe 2 vya chumvi	$15 kwa mkate 1
$10 kwa kikombe 1 cha chumvi	$10 kwa kipande 1 cha sabuni
$30 kwa vikombe 3 vya chumvi	

- Jumla ya upande wa KUINGIA ni $60. (20 + 10 + 30)
- Jumla ya upande wa KUTOKA ni $25. (15 + 10)

Somo 3. Bei ya Kitu

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- pesa za karatasi za kitabu (kutoka Somo 2)
- yai moja, penseli moja na kikombe kimoja
- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi

Muda: takriban dakika 45. Kama wanafunzi wako ni wapya shuleni, fundisha somo hili katika vipindi viwili vifupi.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo manne:

1. Sokoni, muuzaji anaomba bei. Mnunuzi anatoa pesa na anapata kitu.
2. Bei na gharama zina maana tofauti.
3. Wanasoma na kuandika orodha ya bei.
4. Wanatafuta gharama ya vitu 2 au 3.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Soko ni mahali ambapo wauzaji na wanunuzi wanakutana. Linaweza kuwa soko kubwa mjini, duka, au kibanda kidogo kando ya barabara. **Muuzaji** anatoa bidhaa au kazi na anapata pesa. **Mnunuzi** anatoa pesa na anapata bidhaa au kazi.

Katika kitabu hiki, **bei** na **gharama** zina maana tofauti. Bei ni neno la muuzaji. Ni pesa ambazo muuzaji anaomba, kwa kawaida kwa kitu kimoja: yai moja, kikombe kimoja, mkate mmoja.

Gharama ni neno la mnunuzi. Ni pesa ambazo mnunuzi lazima atoe ili kupata vitu. Kwa yai moja, bei na gharama ni kiasi kilekile: $5. Kwa mayai matatu, bei bado ni $5 kwa yai moja, lakini gharama ni $15.

Watu wengi wanatumia maneno haya mawili kwa maana moja. Katika kitabu hiki hatufanyi hivyo kamwe.

Gharama inaweza pia kuwa zaidi ya bei. Bei ya uzi mjini ni $10, lakini Grace anapanda basi kwenda huko na kurudi ($60). Kwa hiyo uzi unamgharimu $70. Waeleze hili wanafunzi wanaotaka zaidi.

Orodha ya bei. Muuzaji anaweza kuandika bei ya kila kitu kwenye ubao. Hii ni orodha ya bei. Iandike hivi:

DUKA LA KIJIJI — ORODHA YA BEI

mkate 1 ..... $15
kikombe 1 cha mchele ... $10
kipande 1 cha sabuni ... $10
penseli 1 ..... $5
daftari 1 ..... $20
yai 1 ..... $5

Weka jina la muuzaji juu. Andika kitu kimoja kwenye kila mstari, na viasi upande wa kulia, kimoja chini ya kingine. Hizi ni bei za kitabu. Zitumie katika kila somo.

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Subiri wanafunzi wajibu. Majibu ya wanafunzi (**W**) yanakuonyesha unachoweza kutarajia. Kubali jibu lolote lenye maana ileile.

M. Sokoni, muuzaji anaomba pesa kiasi gani kwa yai moja?
W. *(Wanafunzi wanataja viasi walivyopata.)*

M. Asanteni. Katika kitabu chetu, muuzaji anaomba $5 kwa yai moja. Watu wananunua na kuuza vitu wapi?
W. Sokoni. Dukani.

M. Ndiyo. Soko ni mahali ambapo wauzaji na wanunuzi wanakutana.

Mpe mwanafunzi mmoja yai. Mpe mwanafunzi wa pili sarafu ya $5.

M. *(Onyesha kwa kidole mwanafunzi mwenye yai.)* Yeye ana yai. Analitoa kwa pesa. Tunamwitaje?
W. Muuzaji.

M. *(Onyesha kwa kidole mwanafunzi mwenye sarafu.)* Yeye anatoa pesa na anapata yai. Tunamwitaje?
W. Mnunuzi.

M. Mnunuzi, muulize muuzaji swali kuhusu yai.
W. Yai ni pesa ngapi?

M. Vizuri. Tunaweza pia kusema: "Bei ya yai ni ngapi?" Muuzaji, mjibu.
W. Bei ni $5.

M. Bei ni pesa ambazo muuzaji anaomba. Nani anaamua bei?
W. Muuzaji.

M. Je, mnunuzi anaweza kukataa?
W. Ndiyo. Anaweza kwenda kwa muuzaji mwingine.

Mnunuzi anatoa sarafu. Muuzaji anatoa yai.

M. Sasa mnunuzi anataka mayai matatu. Lazima atoe pesa kiasi gani?
W. $15. Tano na tano na tano ni kumi na tano.

M. Ndiyo. Mayai matatu yanagharimu $15. Gharama ni pesa ambazo lazima utoe ili kupata kitu. Je, bei ya yai moja sasa ni $15?
W. Hapana. Bei ya yai moja bado ni $5.

M. Vizuri. Bei ni kile ambacho muuzaji anaomba. Gharama ni kile ambacho mnunuzi lazima atoe.

Andika ubaoni:

> bei ya yai 1: $5
> gharama ya mayai 3: $5 + $5 + $5 = $15

Andika orodha ya bei ya duka la kijiji ubaoni (tazama "Unachopaswa kujua").

M. Hii ni orodha ya bei. Soma mstari wa kwanza.
W. Mkate mmoja, $15.

M. Bei ya kipande cha sabuni ni kiasi gani?
W. Bei ni $10.

M. Madaftari mawili yanagharimu kiasi gani?
W. Yanagharimu $40. Ishirini na ishirini ni arobaini.

M. Ama ananunua kikombe 1 cha mchele kutoka kwa Musa. Nani ni muuzaji, na nani ni mnunuzi?
W. Musa ni muuzaji. Ama ni mnunuzi.

Chora mistari miwili ya KUINGIA na KUTOKA.

Ama: KUINGIA	**Ama: KUTOKA**
kikombe 1 cha mchele	$10

Musa: KUINGIA	**Musa: KUTOKA**
$10	kikombe 1 cha mchele

M. Uuzaji mmoja unaleta mistari miwili. Pesa ziko wapi kwenye mstari wa Ama?
W. Upande wa KUTOKA. Pesa zinatoka kwa Ama.

M. Pesa ziko wapi kwenye mstari wa Musa?
W. Upande wa KUINGIA. Pesa zinamjia Musa.

Mwanafunzi akisema, "Bei na gharama ni kitu kimoja": sema, "Mara nyingi kiasi ni kilekile. Lakini maneno ni tofauti. Muuzaji anaomba bei kwa yai moja. Wewe unanunua mayai matatu. Gharama yako ni mara tatu ya bei."

Mwanafunzi akisema, "Sokoni kwetu yai ni zaidi ya $5": sema, "Ndiyo. Soko letu lina bei zake. Hizi ni bei za kitabu. Ni ndogo, ili tuweze kuzihesabu kwa urahisi."

Mwanafunzi akisema, "Muuzaji anaomba pesa nyingi mno": sema, "Mnunuzi anaweza kukataa. Anaweza kwenda kwa muuzaji mwingine. Katika Somo 5 tunauliza kwa nini baadhi ya vitu vina bei ya juu zaidi."

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno matano ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
bei	Pesa ambazo muuzaji anaomba kwa kitu.
gharama	Pesa ambazo lazima utoe ili kupata kitu.
muuzaji	Mtu anayetoa bidhaa au kazi, na anapata pesa kwa ajili yake.
mnunuzi	Mtu anayetoa pesa, na anapata bidhaa au kazi kwa ajili yake.
soko	Mahali ambapo wauzaji na wanunuzi wanakutana.

Kwa Mwalimu: katika kitabu hiki **bei** na **gharama** kamwe hazina maana moja. Bei ni ya muuzaji. Gharama ni ya mnunuzi.

Kariri

> **Bei ni pesa ambazo muuzaji anaomba.**
>
> **Gharama ni pesa ambazo lazima utoe ili kupata kitu.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Ziache ubaoni mpaka mwisho wa somo. Wanafunzi wanasema sentensi hizo mbili kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: acha orodha ya bei ubaoni. Uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti kwa sentensi kamili. Hakuna anayeandika.

1. Soko ni nini?
2. Bei ya mkate mmoja ni kiasi gani?
3. Bei ya penseli moja ni kiasi gani?
4. Mayai mawili yanagharimu kiasi gani?
5. Nani anaomba bei, muuzaji au mnunuzi?
6. Gharama ni nini?

Zoezi 2. Muuzaji au mnunuzi?

Kwa Mwalimu: andika herufi mbili na maana zake ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila sentensi yenye namba kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika namba, jina la mtu, na herufi moja.

- **U** ikiwa mtu huyo ni muuzaji (anauza).
- **N** ikiwa mtu huyo ni mnunuzi (ananunua).

Mfano. Ama anapata kikombe cha chumvi. Anatoa $10. — **Ama: N.** Anatoa pesa na anapata chumvi.

1. Juma anatoa gunia la mahindi. Anapata $100.
2. Kofi anatoa $5. Anapata penseli.

3. Halima anamshonea mwanamume viatu. Mwanamume huyo anampa $20.
4. Grace anapata mkate mmoja. Anatoa $15.
5. Musa anatoa vikombe viwili vya chumvi. Anapata $20.
6. Fatuma anatoa $20 kwa daftari.
7. Peter anapata $300 kwa kiti.
8. Ama anapata $150 kwa kuku.
9. Thandi anatoa $30 kwa safari ya basi kwenda mjini.
10. Juma anapata mbuzi. Anatoa $500.

Zoezi 3. Vinagharimu kiasi gani?

Kwa Mwalimu: acha orodha ya bei ubaoni. Ongeza mistari hii: kikombe 1 cha maharagwe … $10 · kuku 1 … $150. Andika mfano na vipengele kumi ubaoni. Wanafunzi wanaandika kila hesabu, kama mfano.

Mfano. mikate 2 → **$15** + **$15** = **$30**

1. mayai 2
2. mayai 3
3. vikombe 2 vya mchele
4. vikombe 3 vya maharagwe
5. penseli 2
6. madaftari 3
7. mikate 3
8. kuku 2
9. kikombe 1 cha mchele na mkate 1
10. mayai 2 na kipande 1 cha sabuni

Zoezi 4. Andika orodha ya bei.

Kwa Mwalimu: Musa ana kibanda sokoni. Anaandika orodha yake ya bei kwa haraka, na maneno yamechanganyika.

Andika mfano na makundi matano yaliyochanganyika ubaoni. Wanafunzi wanaandika orodha ya bei ya Musa kwa mpangilio mzuri, kama orodha ya duka la kijiji. Wanaweka kichwa juu na viasi upande wa kulia.

Mfano. chumvi · 1 · cha · $10 · kikombe → **kikombe 1 cha chumvi … $10**

1. orodha · bei · cha · ya · kibanda · musa
2. mchele · kikombe · $10 · cha · 1
3. cha · maharagwe · 1 · $10 · kikombe
4. sabuni · $10 · kipande · 1 · cha
5. 1 · mayai · $5 · yai

Kwa Mwalimu: namba 1 ni kichwa. Kinakwenda juu, kwa herufi kubwa: KIBANDA CHA MUSA — ORODHA YA BEI. Namba 5 ina neno moja la ziada. Waombe wanafunzi walitafute.

Zoezi 5. Andika neno linalokosekana.

Kwa Mwalimu: andika sentensi sita ubaoni, na mstari kwa kila neno linalokosekana. Andika Maneno Mapya matano juu ya sentensi hizo. Wanafunzi wananakili kila sentensi na kuandika neno linalokosekana.

1. _____ ni mahali ambapo wauzaji na wanunuzi wanakutana.
2. Muuzaji anaomba _____ kwa kila kitu.
3. _____ anatoa pesa na anapata kitu.
4. _____ anatoa kitu na anapata pesa.
5. _____ ya mikate miwili ni $30.
6. _____ ni pesa ambazo lazima utoe ili kupata kitu.

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: kwa ajili ya Somo 4, tengeneza sarafu zaidi za karatasi: nne zaidi za $1, nne zaidi za $5 na nne zaidi za $10.

Weka orodha ya bei ya duka la kijiji kwa ajili ya Somo 4.

Mwombe kila mwanafunzi atazame uuzaji mmoja sokoni. Je, mnunuzi anarudishiwa pesa na muuzaji? Somo 4 linaanza na majibu yao.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1. 1. Soko ni mahali ambapo wauzaji na wanunuzi wanakutana. · 2. Bei ya mkate mmoja ni $15. · 3. Bei ya penseli moja ni $5. · 4. Mayai mawili yanagharimu $10. · 5. Muuzaji anaomba bei. · 6. Gharama ni pesa ambazo lazima utoe ili kupata kitu.

Zoezi 2.

1. Juma: U
2. Kofi: N
3. Halima: U
4. Grace: N
5. Musa: U
6. Fatuma: N
7. Peter: U
8. Ama: U
9. Thandi: N
10. Juma: N

Namba 3: Halima anatoa kazi, si bidhaa, na anapata pesa. Kwa hiyo yeye ni muuzaji. *Namba 1 na 10:* mtu mmoja anaweza kuwa muuzaji wakati mmoja na mnunuzi wakati mwingine.

Zoezi 3.

1. $5 + $5 = $10
2. $5 + $5 + $5 = $15
3. $10 + $10 = $20
4. $10 + $10 + $10 = $30
5. $5 + $5 = $10
6. $20 + $20 + $20 = $60
7. $15 + $15 + $15 = $45
8. $150 + $150 = $300
9. $10 + $15 = $25
10. $5 + $5 + $10 = $20

Zoezi 4.

KIBANDA CHA MUSA — ORODHA YA BEI

kikombe 1 cha chumvi ... $10
kikombe 1 cha mchele ... $10
kikombe 1 cha maharagwe . $10
kipande 1 cha sabuni ... $10
yai 1 ..... $5

Namba 5: neno la ziada ni "mayai". Kubali mistari kwa mpangilio wowote, na kichwa kikiwa juu.

Zoezi 5. 1. soko · 2. bei · 3. mnunuzi · 4. muuzaji · 5. gharama · 6. gharama

Namba 5 na 6: jibu ni "gharama" katika sentensi zote mbili. Kitenzi chake ni "kugharimu": "Mikate miwili inagharimu dola thelathini." Maana ni ileile.

Somo 4. Kulipa na Kupata Chenji

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- pesa za karatasi za kitabu, pamoja na sarafu za ziada (kutoka Somo 3)
- mkate mmoja na penseli moja, vya "kuuza"
- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi

Muda: takriban dakika 45. Kama wanafunzi wako ni wapya katika namba, fundisha somo hili katika vipindi viwili vifupi.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo manne:

1. Kulipa kiasi kamili.
2. Kulipa kwa noti kubwa zaidi na kupata chenji.
3. Kuhesabu chenji kwa kuongeza, kwa njia ya muuzaji, na kuihesabu tena.
4. Kujua wakati hawana pesa za kutosha.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Kulipa ni kutoa pesa kwa kitu au kwa kazi. Kama mnunuzi ana kiasi kamili, hakuna chenji.

Mara nyingi mnunuzi ana noti kubwa zaidi tu. Hapo muuzaji anamrudishia pesa. Pesa hizi ni **chenji**. Chenji = pesa zilizolipwa − gharama.

Njia ya muuzaji: hesabu kwa kuongeza. Wauzaji wengi hawafanyi hesabu ya kutoa kwenye karatasi. Wanahesabu kwa kuongeza, kutoka gharama mpaka pesa zilizolipwa.

Anza kwa gharama. Toa sarafu moja na useme kiasi kipya. Endelea mpaka ufikie pesa ambazo mnunuzi amelipa. Sarafu na noti zilizo mkononi mwa mnunuzi ndizo chenji.

Mfano. Gharama ni $35. Mnunuzi analipa kwa noti ya $50. Muuzaji anasema "35".

Muuzaji anatoa sarafu ya $5 na kusema "40". Kisha muuzaji anatoa sarafu ya $10 na kusema "50".

Chenji ni $5 + $10 = $15. Kwanza fikia namba inayoishia na 0. Kisha panda kwa makumi, au kwa noti.

Njia hii inatumia kujumlisha tu. Mnunuzi anasikia kila namba na anaona kila sarafu. Kisha hesabu chenji tena kwa njia ya pili: 50 − 35 = 15. Njia hizo mbili zinapaswa kutoa jibu lilelile.

Hesabu chenji yako kabla ya kuondoka kwa muuzaji. Kiasi kisicho sawa ni rahisi kurekebisha papo hapo, na ni vigumu baadaye. Wauzaji wanaweza kukosea kuhesabu, kama watu wote. Wafundishe wanafunzi kuongea kwa upole, na kurudisha pesa muuzaji anapowapa zaidi ya inavyopaswa.

Pesa zisizotosha. Mnunuzi ana pesa za **kutosha** zikiwa sawa na gharama, au zaidi. Kama sivyo, mnunuzi anaweza kununua vitu vichache zaidi, au kurudi siku nyingine. Usifundishe hapa kwamba "muuzaji anaweza kusubiri pesa". Huo ni mkopo (Somo 18).

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Subiri wanafunzi wajibu. Majibu ya wanafunzi (**W**) yanakuonyesha unachoweza kutarajia. Kubali jibu lolote lenye maana ileile.

M. Mliangalia mauzo sokoni. Je, mnunuzi alirudishiwa pesa?
W. *(Waache wanafunzi waeleze walichoona.)*

M. Kofi ananunua penseli. Bei ni $5. Anatoa sarafu ya $5. Je, muuzaji anamrudishia pesa?
W. Hapana.

M. Sawa. Kofi anatoa kiasi kamili. Tunasema: Kofi analipa $5. Kulipa ni kutoa pesa kwa kitu au kwa kazi.

M. Ama ananunua mkate mmoja. Unagharimu $15. Ama ana noti ya $20 tu. Nini kinatokea?
W. Anatoa noti. Muuzaji anamrudishia $5.

M. Ndiyo. Pesa ambazo muuzaji anarudisha ni chenji. Ama anapata chenji kiasi gani?
W. $5.

Mpe mwanafunzi mmoja mkate, penseli na baadhi ya sarafu. Mwanafunzi huyu ni muuzaji. Mpe mwanafunzi wa pili noti ya $50. Mwanafunzi huyu ni mnunuzi.

M. Mnunuzi anaomba mikate miwili na penseli moja. Vinagharimu $35. Mnunuzi analipa kwa noti ya $50. Muuzaji, anza kwa 35 na utoe sarafu moja. Sema kiasi kipya.
W. *(Muuzaji anatoa sarafu ya $5.)* Arobaini.

M. Endelea mpaka 50.
W. *(Muuzaji anatoa sarafu ya $10.)* Hamsini.

M. Mnunuzi, kuna chenji kiasi gani mkononi mwako?
W. $15. Tano na kumi ni kumi na tano.

Andika ubaoni:

> Gharama: $35 · Amelipa: $50
> 35 → 40 → 50

> Chenji: $5 + $10 = $15

M. Hii ni njia ya muuzaji. Anza kwa gharama. Hesabu kwa kuongeza mpaka pesa zilizolipwa. Je, tunaweza kupata chenji kwa njia ya pili?
W. Hamsini toa thelathini na tano. Ni kumi na tano.

M. Ndiyo. $50 − $35 = $15. Njia hizo mbili zinatoa jibu lilelile. Kwa hiyo chenji iko sawa.

M. Grace ananunua kikombe cha mchele kwa $10. Analipa kwa noti ya $50. Muuzaji anampa $30. Je, hiyo iko sawa?
W. Hapana. Chenji yake inapaswa kuwa $40.

M. Grace afanye nini?
W. Ahesabu chenji yake. Amwambie muuzaji.

M. Ndiyo. Hesabu chenji yako kabla ya kuondoka kwa muuzaji. Ongea kwa upole. Wauzaji pia wanaweza kukosea kuhesabu.

M. Muuzaji anampa Juma $10 zaidi ya inavyopaswa. Juma afanye nini?
W. Azirudishe.

M. Ndiyo. Huo ni uaminifu.

M. Sasa Kofi ana $20. Anaomba mkate mmoja na kipande kimoja cha sabuni. Vinagharimu kiasi gani?
W. $25. Kumi na tano na kumi ni ishirini na tano.

M. Je, Kofi anaweza kulipa?
W. Hapana. Ana $20 tu.

M. Kofi hana pesa za kutosha. Kutosha maana yake ni kiasi sawa na gharama, au zaidi. Kofi anahitaji kiasi gani zaidi?
W. $5.

M. Kofi anaweza kufanya nini?
W. Anaweza kununua mkate tu. Anaweza kurudi siku nyingine.

Mwanafunzi akisema, "Mimi ninafanya hesabu ya kutoa, sihesabu kwa kuongeza": sema, "Hiyo pia iko sawa. Lakini hesabu kwa kuongeza pia. Njia mbili zinatoa jibu la uhakika."

Mwanafunzi akihesabu kwa kuongeza kwa sarafu zisizofaa: sema, "Kwanza nenda kwenye namba inayoishia na 0. Kisha panda kwa makumi." Onyesha hivyo kwa sarafu za karatasi.

Mwanafunzi akisema, "Muuzaji anaweza kusubiri pesa": sema, "Hilo ni jambo lingine. Lina jina lake. Tutajifunza kuhusu jambo hilo baadaye."

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno matatu ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
kulipa	Kutoa pesa kwa kitu au kwa kazi.
chenji	Pesa ambazo muuzaji anakurudishia unapolipa zaidi ya gharama.
kutosha	Kiasi sawa na gharama, au zaidi.

Kwa Mwalimu: katika kitabu hiki neno **chenji** daima linamaanisha pesa zinazorudishwa. Halina maana nyingine. Kuanzia somo hili unaweza kusema: "Gharama ni pesa ambazo lazima ulipe ili kupata kitu."

Kariri

> **Chenji ni pesa ambazo muuzaji anakurudishia.**
>
> **Hesabu chenji yako kabla ya kuondoka kwa muuzaji.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Ziache ubaoni mpaka mwisho wa somo. Wanafunzi wanasema sentensi hizo mbili kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. "Kulipa" maana yake nini?
2. Penseli inagharimu $5. Kofi analipa $5. Je, anapata chenji?
3. Chenji ni nini?
4. Unapaswa kuhesabu chenji yako lini?
5. Muuzaji anakupa chenji zaidi ya inavyopaswa. Ufanye nini?
6. Una $10. Kitu kinagharimu $15. Je, una pesa za kutosha?

Zoezi 2. Hesabu chenji kwa kuongeza.

Kwa Mwalimu: andika mfano na vipengele vinane ubaoni. Onyesha mfano kwa pesa za karatasi. Wanafunzi wanaandika kila kipengele kama mfano: namba wanapohesabu kwa kuongeza, kisha chenji.

Mfano. Gharama $35 · Amelipa $50 → **35 → 40 → 50. Chenji: $5 + $10 = $15**

1. Gharama $15 · Amelipa $20
2. Gharama $25 · Amelipa $50
3. Gharama $30 · Amelipa $50
4. Gharama $10 · Amelipa $50
5. Gharama $45 · Amelipa $100
6. Gharama $75 · Amelipa $100
7. Gharama $150 · Amelipa $200
8. Gharama $32 · Amelipa $50

Kwa Mwalimu: katika namba 8 wanafunzi wanaanza kwa sarafu za $1: 33, 34, 35. Kisha wanaendelea kwa sarafu ya $5 mpaka 40.

Zoezi 3. Je, chenji iko sawa?

Kwa Mwalimu: andika orodha ya bei ya duka la kijiji ubaoni. Soma mfano kwa sauti, kisha soma kila hadithi yenye namba mara mbili. Wanafunzi wanaandika namba na **NDIYO** au **HAPANA**. Jibu likiwa HAPANA, wanaandika pia chenji iliyo sawa.

Mfano. Kofi ananunua penseli. Inagharimu $5. Analipa kwa sarafu ya $10. Anapata chenji ya $5. — **NDIYO.**

1. Ama ananunua kikombe cha chumvi. Kinagharimu $10. Analipa $20. Anapata chenji ya $10.
2. Juma ananunua mkate mmoja. Unagharimu $15. Analipa $50. Anapata chenji ya $25.
3. Grace ananunua mayai 2. Yanagharimu $10. Analipa $20. Anapata chenji ya $10.
4. Peter ananunua daftari. Linagharimu $20. Analipa $100. Anapata chenji ya $70.
5. Halima ananunua vikombe 3 vya maharagwe. Vinagharimu $30. Analipa $50. Anapata chenji ya $20.
6. Fatuma ananunua kipande cha sabuni na penseli. Vinagharimu $15. Analipa $20. Anapata chenji ya $10.
7. Musa ananunua kuku. Anagharimu $150. Analipa $500. Anapata chenji ya $350.

Zoezi 4. Je, inatosha?

Kwa Mwalimu: acha orodha ya bei ubaoni na uongeze mistari hii: kikombe 1 cha maharagwe … $10 · kuku 1 … $150 · safari ya basi kwenda mjini … $30. Andika mfano na vipengele sita ubaoni.

Wanafunzi wanatafuta gharama kwanza. Kisha wanaandika **NDIYO** au **HAPANA**. Jibu likiwa HAPANA, wanaandika mtu huyo

anahitaji pesa kiasi gani zaidi.

Mfano. Kofi ana $20. Anaomba mkate mmoja na kipande kimoja cha sabuni. → **Gharama: $15 + $10 = $25. HAPANA. $5 zaidi.**

1. Grace ana $50. Anaomba mikate 3.
2. Juma ana $30. Anaomba madaftari 2.
3. Thandi ana $100. Anapanda basi kwenda mjini na kurudi.
4. Kofi ana $10. Anaomba penseli 3.
5. Fatuma ana $20. Anaomba kikombe 1 cha mchele na kikombe 1 cha maharagwe.
6. Musa ana $100. Anaomba kuku mmoja.

Zoezi 5. Andika neno linalokosekana.

Kwa Mwalimu: Ama yuko sokoni. Andika mazungumzo ubaoni, na mstari kwa kila neno linalokosekana. Andika maneno haya matano juu yake: **bei · gharama · kulipa · chenji · kutosha**. Soma mazungumzo kwa sauti.

Wanafunzi wananakili mazungumzo na kuandika maneno yanayokosekana. Kisha wanafunzi wawili wanayasoma kwa sauti: mmoja ni Ama, na mwingine ni muuzaji.

1. Ama: Je, _____ ya mkate mmoja ni kiasi gani?
2. Muuzaji: Ni $15.
3. Ama: Mikate miwili, tafadhali. _____ yake ni kiasi gani?
4. Muuzaji: Inagharimu $30.
5. Ama: Nina $25 tu. Hizo si pesa za _____.
6. Ama: Nachukua mkate mmoja. Nataka _____ kwa noti ya $20.
7. Muuzaji: Hii hapa _____ yako. Ni $5.

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: kwa Somo 5, leta kikombe cha maji na jiwe dogo. Mwombe kila mwanafunzi atafute kitu kimoja ambacho ni rahisi kukipata katika kijiji chetu, na kitu kimoja ambacho ni vigumu kukipata. Somo 5 linaanza na majibu yao.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1. 1. Kutoa pesa kwa kitu au kwa kazi. · 2. Hapana. Analipa kiasi kamili. · 3. Pesa ambazo muuzaji anakurudishia unapolipa zaidi ya gharama. · 4. Kabla ya kuondoka kwa muuzaji. · 5. Rudisha pesa za ziada. · 6. Hapana. Unahitaji $5 zaidi.

Zoezi 2.

1. 15 → 20. Chenji: $5
2. 25 → 30 → 50. Chenji: $5 + $20 = $25
3. 30 → 50. Chenji: $20
4. 10 → 20 → 30 → 50. Chenji: $10 + $10 + $20 = $40
5. 45 → 50 → 100. Chenji: $5 + $50 = $55
6. 75 → 80 → 90 → 100. Chenji: $5 + $10 + $10 = $25
7. 150 → 200. Chenji: $50
8. 32 → 33 → 34 → 35 → 40 → 50. Chenji: $1 + $1 + $1 + $5 + $10 = $18

Hatua nyingine pia ziko sawa kama chenji iko sawa. Kwa mfano, namba 3 inaweza kuwa 30 → 40 → 50.

Zoezi 3.

1. NDIYO
2. HAPANA. Chenji iliyo sawa ni $35.

3. NDIYO
4. HAPANA. Chenji iliyo sawa ni $80.
5. NDIYO
6. HAPANA. Chenji iliyo sawa ni $5.
7. NDIYO

Namba 6: muuzaji anatoa $5 zaidi ya inavyopaswa. Fatuma anapaswa kuzirudisha.

Zoezi 4.

1. Gharama: $15 + $15 + $15 = $45. NDIYO.
2. Gharama: $20 + $20 = $40. HAPANA. $10 zaidi.
3. Gharama: $30 + $30 = $60. NDIYO.
4. Gharama: $5 + $5 + $5 = $15. HAPANA. $5 zaidi.
5. Gharama: $10 + $10 = $20. NDIYO.
6. Gharama: $150. HAPANA. $50 zaidi.

Namba 3: kwenda mjini na kurudi ni safari mbili. *Namba 5:* kiasi sawa kabisa na gharama kinatosha.

Zoezi 5. 1. bei · 2. *(hakuna neno linalokosekana)* · 3. gharama · 4. *(hakuna neno linalokosekana)* · 5. kutosha · 6. kulipa · 7. chenji

Somo 5. Thamani

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- kikombe cha maji na jiwe dogo
- yai moja
- orodha ya bei ya duka la kijiji (Somo 3). Ongeza: kuku 1 … $150
- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi

Muda: takriban dakika 45. Kama wanafunzi wako ni wapya shuleni, fundisha somo hili katika vipindi viwili vifupi.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo matatu:

1. Baadhi ya vitu vina bei ya juu zaidi kwa sababu vinafaa, ni adimu, au vinachukua kazi nyingi.
2. Kitu kilekile kinaweza kustahili pesa zaidi mahali fulani, au wakati fulani.
3. Thamani na bei si kitu kimoja.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Kwa nini bei zinatofautiana. Kuna sababu tatu kuu. Kitu kinafaa. Kitu ni adimu: kipo kidogo tu. Kitu kinachukua kazi nyingi kukitengeneza au kukilima.

Kuku ana bei ya juu kuliko yai. Anatoa mayai mengi, na Ama anamlisha kwa miezi mingi. Kiti cha Peter kina bei ya juu kuliko kigoda chake. Kiti kinachukua siku tatu za kazi, na kigoda kinachukua siku moja.

Kinafaa, na ni vigumu kukipata. Maji yanafaa sana. Lakini karibu na mto kuna maji tele. Kwa hiyo hakuna anayetoa pesa kwa

kikombe cha maji.

Dhahabu haifai kama maji. Lakini dhahabu ni adimu, kwa hiyo ina bei ya juu. Kitu kina bei ya juu watu wanapokiona kinafaa na ni vigumu kukipata.

Mahali na wakati. Kitu kilekile kinaweza kustahili pesa zaidi mahali fulani, au wakati fulani. Kwenye barabara ndefu isiyo na mto, katika miezi ya kiangazi, kikombe cha maji kinastahili pesa nyingi.

Mara tu baada ya mavuno kuna mahindi tele. Miezi kadhaa baadaye, yamebaki machache, na mahindi yanastahili pesa zaidi. Samaki wanastahili pesa zaidi mbali na ziwa. Blanketi linastahili pesa zaidi usiku wa baridi.

Thamani na bei. Muuzaji anaamua bei. Lakini wanunuzi wanaamua kitu kinastahili kiasi gani kwao. Muuzaji anaweza kuomba $50 kwa yai moja. Hakuna anayelinunua, kwa sababu yai halistahili $50.

Hapo muuzaji anapaswa kuomba kidogo zaidi. Baadhi ya vitu vina thamani kubwa na havina bei kabisa, kwa mfano hewa.

Maneno. Sema "Dhahabu ni adimu" na "Kuna maji tele", si "Maji ni tele". Usitumie "nafuu" na "ghali" (Somo 25). Sema "bei ya juu" na "bei ya chini".

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Subiri wanafunzi wajibu. Majibu ya wanafunzi (**W**) yanakuonyesha unachoweza kutarajia. Kubali jibu lolote lenye maana ileile.

M. Taja kitu kimoja ambacho ni rahisi kukipata katika kijiji chetu. Taja kitu kimoja ambacho ni vigumu kukipata.
W. *(Waache wanafunzi watoe majibu yao. Andika orodha mbili fupi ubaoni: RAHISI KUPATA na VIGUMU KUPATA.)*

Onyesha orodha ya bei.

M. Yai moja ni $5. Kuku mmoja ni $150. Kwa nini kuku ni pesa zaidi?
W. Kuku ni mkubwa. Anatoa mayai mengi.

M. Ndiyo. Kuku anafaa zaidi. Anatoa mayai kwa miezi mingi. Kuku anachukua muda gani kukua?
W. Miezi mingi.

M. Ama anamlisha kila siku kwa miezi mingi. Kwa hiyo kuna kazi nyingi katika kuku.

Inua kikombe cha maji.

M. Je, maji yanafaa?
W. Ndiyo. Tunayanywa. Tunapika na tunaosha kwa maji.

M. Karibu na mto, je, kuna mtu anayeuza kikombe cha maji?
W. Hapana. Kila mtu anaweza kuchukua maji mtoni.

M. Sawa. Karibu na mto kuna maji tele. Tele maana yake ni kwa wingi, zaidi ya kile watu wanachotumia.

M. Sasa tunatembea kwenye barabara ndefu isiyo na mto. Hakuna mvua kwa miezi mingi. Mwanamume anauza maji. Je, watu wanatoa pesa kwa maji hayo?
W. Ndiyo.

M. Kwa nini?
W. Kuna maji kidogo tu. Ni vigumu kuyapata.

M. Ndiyo. Kwenye barabara hiyo maji ni adimu. Adimu maana yake ni kwamba kipo kidogo tu. Kikombe kilekile cha maji kina thamani zaidi kwenye barabara ndefu.

Andika ubaoni: kinafaa · adimu · kazi nyingi

M. Mambo haya matatu yanakipa kitu thamani. Thamani ni jinsi kitu kinavyofaa, na jinsi kilivyo vigumu kukipata. Je, unaweza kula dhahabu?
W. Hapana.

M. Basi kwa nini watu wanatoa pesa nyingi kwa dhahabu?
W. Kwa sababu dhahabu ni adimu. Ni vigumu kuipata.

M. Peter anatengeneza kiti kwa siku tatu. Anatengeneza kigoda kwa siku moja. Kipi kina bei ya juu zaidi?
W. Kiti. Kuna kazi nyingi zaidi ndani yake.

Inua yai.

M. Katika kitabu chetu, watu wanatoa $5 kwa yai moja. Tunasema: yai moja linastahili $5. Sasa muuzaji anaomba $50 kwa yai moja. Bei ni kiasi gani?
W. $50.

M. Je, yai moja linastahili $50?
W. Hapana. Hakuna anayetoa $50 kwa yai moja.

M. Wanunuzi wanafanya nini?
W. Wanakwenda kwa muuzaji mwingine.

M. Ndiyo. Muuzaji anaamua bei. Wanunuzi wanaamua yai linastahili kiasi gani. Kwa hiyo thamani na bei si kitu kimoja.

Inua jiwe.

M. Je, kuna mtu anayetoa pesa kwa jiwe hili?
W. Hapana. Kuna mawe kila mahali.

M. Je, hewa inafaa?
W. Ndiyo. Hatuwezi kuishi bila hewa.

M. Bei yake ni kiasi gani?
W. Haina bei.

M. Hewa ina thamani kubwa. Lakini kuna hewa tele. Kwa hiyo haina bei.

Mwanafunzi akisema, "Dhahabu inafaa": sema, "Ndiyo, kidogo. Lakini chuma kinafaa zaidi kwa zana. Chuma kina bei ya chini zaidi, kwa sababu kuna chuma kingi zaidi. Dhahabu ina bei ya juu kwa sababu ni adimu."

Mwanafunzi akisema, "Si haki kuuza maji": sema, "Maji ya mtoni hayana bei. Lakini kubeba maji mbali ni kazi. Muuzaji wa maji anapata pesa kwa kazi hiyo."

Mwanafunzi akisema, "Kitu hiki kina thamani zaidi kwangu kuliko kwa jirani yangu": sema, "Ndiyo, hiyo ni kweli. Blanketi lina thamani zaidi kwa mtu anayeona baridi. Thamani inabadilika kutoka mtu mmoja hadi mwingine."

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno manne ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
thamani	Jinsi kitu kinavyofaa, na jinsi kilivyo vigumu kukipata.
kustahili	Thamani ya kitu, ikisemwa kwa pesa: "Yai moja linastahili $5."
adimu	Kipo kidogo tu. Ni vigumu kukipata.
tele	Kwa wingi; zaidi ya kile watu wanachotumia: "Kuna maji tele."

Kariri

> **Kitu kina thamani zaidi kinapofaa, kinapokuwa adimu, au kinapochukua kazi nyingi.**
>
> **Thamani na bei si kitu kimoja.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Ziache ubaoni mpaka mwisho wa somo. Wanafunzi wanasema sentensi hizo mbili kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza maswali 1 hadi 4, na wanafunzi wanajibu kwa sauti. Kisha soma sentensi 5 hadi 8. Baada ya kila sentensi wanafunzi wanasema "ndiyo" au "hapana", na wanaeleza kwa nini. Hakuna anayeandika.

1. Taja mambo matatu yanayokipa kitu thamani.
2. "Adimu" maana yake nini?
3. Kwa nini hakuna anayeuza maji karibu na mto?
4. Nani anaamua bei? Nani anaamua kitu kinastahili kiasi gani?
5. Muuzaji anaweza kuomba bei yoyote.
6. Bei daima inaonyesha thamani.
7. Hewa ina thamani kubwa, lakini haina bei.
8. Kikombe cha maji kinastahili kiasi kilekile kila mahali.

Zoezi 2. Adimu au tele?

Kwa Mwalimu: andika herufi mbili na maana zake ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila kipengele kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika namba na herufi moja.

- **A** ikiwa kitu hicho ni adimu.
- **T** ikiwa kipo tele.

Mfano. maji katika mto mkubwa — **T**. Kuna maji mengi. Kila mtu anaweza kuyachukua.

1. dhahabu
2. mchanga karibu na mto
3. daktari katika kijiji kidogo kilicho mbali na mji
4. samaki katika kijiji kilicho karibu na ziwa kubwa
5. samaki katika kijiji kilicho mbali na maji
6. mahindi mara tu baada ya mavuno
7. mahindi kabla tu ya mavuno yanayofuata
8. maembe wakati miembe imejaa matunda
9. maji safi kwenye barabara ndefu isiyo na mto
10. almasi

Zoezi 3. Kwa nini kina bei ya juu zaidi?

Kwa Mwalimu: andika herufi tatu na maana zake ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila kipengele kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika namba na herufi moja.

- **F** ikiwa kinafaa zaidi.
- **A** ikiwa ni adimu zaidi.
- **K** ikiwa kinachukua kazi zaidi.

Mfano. Peter anatengeneza kiti kwa siku tatu. Anatengeneza kigoda kwa siku moja. Kiti kina bei ya juu zaidi. — **K**.

1. Kisu kipya kinakata vizuri. Kisu kilichovunjika hakikati kitu. Kisu kipya kina bei ya juu zaidi.
2. Dhahabu ni vigumu kuipata. Chuma ni rahisi kukipata. Dhahabu ina bei ya juu zaidi.
3. Grace anashona tundu dogo kwa muda mfupi. Anashona gauni jipya kwa siku mbili. Gauni lina bei ya juu zaidi.
4. Samaki walio mbali na ziwa wana bei ya juu kuliko samaki walio karibu na ziwa.
5. Ndoo isiyo na tundu ina bei ya juu kuliko ndoo yenye tundu.

6. Juma anatengeneza kikapu kikubwa kwa siku mbili. Anatengeneza kikapu kidogo kwa saa moja. Kikapu kikubwa kina bei ya juu zaidi.

Zoezi 4. Wapi au lini kinastahili pesa zaidi?

Kwa Mwalimu: andika mfano na vipengele vitano ubaoni. Wanafunzi wanaandika sentensi kamili kwa kila kipengele, kama mfano.

Mfano. kikombe cha maji: karibu na mto, au kwenye barabara ndefu isiyo na mto? → **Kikombe cha maji kinastahili pesa zaidi kwenye barabara ndefu isiyo na mto.**

1. blanketi: usiku wa baridi, au mchana wa joto?
2. samaki: karibu na ziwa, au mbali na ziwa?
3. mahindi: mara tu baada ya mavuno, au kabla tu ya mavuno yanayofuata?
4. taa: mchana, au usiku?
5. mwavuli: wakati wa mvua, au siku isiyo na mvua?

Zoezi 5. Andika neno linalokosekana.

Kwa Mwalimu: andika sentensi sita ubaoni, na mstari kwa kila neno linalokosekana. Andika maneno haya matano juu yake: **thamani · linastahili · adimu · tele · bei**. Wanafunzi wananakili kila sentensi na kuandika neno linalokosekana.

1. Dhahabu ni _____. Ni vigumu kuipata.
2. Karibu na mto kuna maji _____.
3. Muuzaji anaomba _____ ya $5 kwa yai moja.
4. Yai moja _____ $5.
5. Vitu vinavyofaa na vilivyo adimu vina _____ zaidi.
6. Hewa ina _____ kubwa, lakini haina bei.

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: Somo 6 ni marudio ya Masomo 1 hadi 5. Tunza pesa za karatasi na orodha ya bei ya duka la kijiji. Mwombe kila mwanafunzi alete daftari lenye kazi yote ya Masomo 1 hadi 5.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1. 1. Kinafaa; ni adimu; kinachukua kazi nyingi. · 2. Kipo kidogo tu. Ni vigumu kukipata. · 3. Kuna maji tele hapo. Kila mtu anaweza kuyachukua. · 4. Muuzaji anaamua bei. Wanunuzi wanaamua kitu kinastahili kiasi gani. · 5. Ndiyo. Lakini bei ikiwa ya juu mno, hakuna anayenunua. · 6. Hapana. Muuzaji anaweza kuomba pesa nyingi mno. Hewa ina thamani lakini haina bei. · 7. Ndiyo. Kuna hewa tele. · 8. Hapana. Kinastahili pesa zaidi mahali ambapo maji ni adimu.

Zoezi 2. 1 A · 2 T · 3 A · 4 T · 5 A · 6 T · 7 A · 8 T · 9 A · 10 A

Namba 4 na 5, na 6 na 7: kitu kinaweza kuwa adimu mahali fulani au wakati fulani, lakini si mahali pengine au wakati mwingine. Zungumza kuhusu jambo hili na darasa.

Zoezi 3. 1 F · 2 A · 3 K · 4 A · 5 F · 6 K

Kubali herufi nyingine yenye sababu nzuri. Katika namba 4, "K: kubeba samaki mbali ni kazi" pia ni kweli.

Zoezi 4.

1. Blanketi linastahili pesa zaidi usiku wa baridi.
2. Samaki wanastahili pesa zaidi mbali na ziwa.

3. Mahindi yanastahili pesa zaidi kabla tu ya mavuno yanayofuata.
4. Taa inastahili pesa zaidi usiku.
5. Mwavuli unastahili pesa zaidi wakati wa mvua.

Namba 3: kabla tu ya mavuno yanayofuata, yamebaki mahindi machache, kwa hiyo ni adimu.

Zoezi 5. 1. adimu · 2. tele · 3. bei · 4. linastahili · 5. thamani · 6. thamani

Somo 6. Marudio: Pesa ni Nini (Masomo 1 hadi 5)

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- pesa za karatasi za kitabu (kutoka Somo 2)
- orodha ya bei ya duka la kijiji (Somo 3), iandike ubaoni kabla wanafunzi hawajafika. Ongeza mistari hii: kikombe 1 cha chumvi … $10 · kikombe 1 cha maharagwe … $10 · kuku 1 … $150
- chaki na ubao
- daftari la kila mwanafunzi, lenye kazi yote ya Masomo 1 hadi 5
- rula, na kalamu au penseli, kwa kila mwanafunzi

Muda: vipindi viwili vya takriban dakika 40. Katika kipindi cha kwanza, fanya Maswali ya Marudio na Mazoezi 1 hadi 3. Katika kipindi cha pili, fanya Mazoezi 4 hadi 6.

Marudio haya yanakagua nini. Wanafunzi hawajifunzi maneno mapya katika somo hili. Wanatumia tena maneno na stadi za Sehemu ya Kwanza:

1. Mabadilishano, kwa pesa na bila pesa (Somo 1).
2. Kusoma, kuandika na kuhesabu viasi; jumla (Somo 2).
3. Bei na gharama; muuzaji na mnunuzi; orodha ya bei (Somo 3).
4. Kulipa, kuhesabu chenji kwa kuongeza, na pesa za kutosha (Somo 4).
5. Thamani: kinafaa, adimu, tele, kazi nyingi (Somo 5).

Andika maneno ishirini ya Sehemu ya Kwanza upande mmoja wa ubao. Yaache hapo kwa vipindi vyote viwili:

> mabadilishano · pesa · bidhaa · sarafu · noti · kiasi · jumla · dola · bei · gharama · muuzaji · mnunuzi · soko · kulipa · chenji · kutosha · thamani · kustahili · adimu · tele

Wanafunzi wengi wakikosea swali. Usiendelee na Somo 7 mara moja. Fundisha jambo hilo tena, kutoka somo lililo hapa chini. Kisha toa vipengele viwili au vitatu vipya vya aina hiyohiyo.

Majibu yasiyo sawa katika ...	Fundisha tena ...
Zoezi 1; vipengele 7 na 8 vya jaribio	Somo 1, Mazungumzo na Zoezi 2
Zoezi 2 (gharama); vipengele 1 hadi 4 vya jaribio	Somo 2, Zoezi 3, na Somo 3, Zoezi 3
Zoezi 2 (chenji); vipengele 5 na 6 vya jaribio	Somo 4, njia ya muuzaji, na Zoezi 2
Zoezi 3	Somo 2, Zoezi 5, na mistari miwili ya uuzaji mmoja (Somo 3, Mazungumzo)
Zoezi 4	Somo 3, Zoezi 4
Vipengele 9 na 10 vya jaribio	Somo 5, Mazoezi 2 na 3

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Maswali ya Marudio

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti kwa sentensi kamili. Hakuna anayeandika. Namba iliyo kwenye mabano inakuonyesha somo. Kama hakuna anayeweza kujibu, soma tena sentensi za Kariri za somo hilo.

1. Mabadilishano ni nini? (Somo 1)
2. Kwa nini mabadilishano bila pesa mara nyingi ni magumu? (Somo 1)
3. Pesa ni nini? Kwa nini watu wanazipokea? (Somo 1)
4. Sarafu ni nini? Noti ni nini? (Somo 1)
5. Tunaandikaje "dola arobaini" ubaoni? (Somo 2)
6. Taja sarafu tatu na noti nne za kitabu hiki. (Somo 2)
7. Jumla ni nini? (Somo 2)
8. Soko ni nini? (Somo 3)
9. Nani anaomba bei, muuzaji au mnunuzi? (Somo 3)
10. Bei ni nini? Gharama ni nini? (Somo 3)
11. Chenji ni nini? Unapaswa kuihesabu lini? (Somo 4)
12. Una $10. Kitu kinagharimu $15. Je, una pesa za kutosha? (Somo 4)
13. Taja mambo matatu yanayokipa kitu thamani. (Somo 5)
14. Karibu na mto, hakuna anayeuza kikombe cha maji. Kwa nini? (Somo 5)
15. Je, thamani na bei ni kitu kimoja? (Somo 5)

Zoezi 1. Ni mabadilishano ya aina gani?

Kwa Mwalimu: andika herufi tatu na maana zake ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila sentensi yenye namba kwa sauti mara mbili. Baada ya kila sentensi, wanafunzi wanaandika namba yake na herufi moja kwenye madaftari yao.

- **B** ikiwa ni mabadilishano bila pesa.
- **P** ikiwa ni mabadilishano kwa pesa.

- **X** ikiwa si mabadilishano.

Mfano. Juma anampa Fatuma mbuzi. Fatuma anampa Juma magunia mawili ya mahindi. — **B**. Kila mtu anatoa na anapata. Hakuna pesa.

1. Musa anampa Grace vikombe 2 vya chumvi. Grace anamshonea shati lake.
2. Kofi anampa muuzaji $5. Muuzaji anampa penseli.
3. Ama anaokota yai chini ya mti.
4. Juma anampa Peter mbuzi. Peter anampa Juma viti viwili.
5. Thandi anampa muuzaji noti ya $20. Anapata mkate mmoja na $5.
6. Mvulana anampa mdogo wake viatu vyake vya zamani.
7. Halima anamshonea Ama viatu. Ama anampa mayai 4.
8. Fatuma analipa $10 kwa kikombe cha mchele.
9. Mvua inajaza ndoo maji.
10. Grace anashona gauni. Mwenye gauni anamlipa kwa noti ya $20.

Zoezi 2. Tafuta gharama. Hesabu chenji kwa kuongeza.

Kwa Mwalimu: acha orodha ya bei ubaoni. Andika mfano na vipengele vinane ubaoni. Onyesha mfano kwa pesa za karatasi. Wanafunzi wanaandika kila kipengele kama mfano: gharama, namba wanapohesabu kwa kuongeza, na chenji.

Mfano. Grace ananunua mikate 2. Analipa kwa noti ya $50. → **Gharama: $15 + $15 = $30. 30 → 40 → 50. Chenji: $10 + $10 = $20**

1. Kofi ananunua penseli 1. Analipa kwa sarafu ya $10.
2. Ama ananunua kikombe 1 cha chumvi na kipande 1 cha sabuni. Analipa kwa noti ya $50.
3. Juma ananunua mayai 3. Analipa kwa noti ya $20.
4. Thandi ananunua daftari 1 na penseli 1. Analipa kwa noti ya $50.

5. Fatuma ananunua vikombe 2 vya mchele na mkate 1. Analipa kwa noti ya $50.
6. Halima ananunua vikombe 3 vya maharagwe. Analipa kwa noti ya $20 na sarafu ya $10.
7. Grace ananunua mayai 2 na mkate 1. Analipa kwa noti ya $100.
8. Peter ananunua kuku 1. Analipa kwa noti ya $500.

Kwa Mwalimu: namba 6 haina chenji. Waulize wanafunzi kwa nini.

Zoezi 3. Chora mstari wa KUINGIA na KUTOKA. Andika jumla.

Kwa Mwalimu: andika sentensi sita ubaoni na uzisome kwa sauti. Fanya sentensi 1 pamoja na wanafunzi: huo ndio mfano. Wanafunzi wanachora mstari wa Grace na kuandika sentensi zote sita ndani yake. Kisha wanakamilisha sentensi mbili zilizo chini ya mstari. Mwisho, wanachora mstari wa pili wa Ama, kwa sentensi 5.

Mfano. Grace anamshonea Peter shati. Peter anampa $20.

Grace: KUINGIA	Grace: KUTOKA
$20 kwa shati	

1. Grace anamshonea Peter shati. Peter anampa $20.
2. Grace ananunua mikate 2. Anatoa $30.
3. Grace anamshonea Fatuma gauni. Fatuma anampa $30.
4. Grace ananunua uzi. Anatoa $10.
5. Grace ananunua mayai 3 kutoka kwa Ama. Anatoa $15.
6. Grace anamshonea Musa mfuko. Musa anampa $10.

Chini ya mstari, wanafunzi wanaandika:

- Jumla ya upande wa KUINGIA ni _____.
- Jumla ya upande wa KUTOKA ni _____.

Zoezi 4. Andika orodha ya bei.

Kwa Mwalimu: shule inauza penseli na vitu vingine kwa wanafunzi wake. Maneno ya orodha yake ya bei yamechanganyika. Andika mfano na michanganyiko mitano ubaoni. Wanafunzi wanaandika orodha ya bei kwa mpangilio mzuri. Wanaweka kichwa juu, kwa herufi kubwa, na viasi upande wa kulia. Kisha wanajibu maswali mawili yaliyo chini yake.

Mfano. $5 · penseli · 1 → **penseli 1 ..... $5**

1. bei · shule · la · orodha · duka · ya
2. $20 · 1 · daftari
3. 1 · $15 · mkate
4. cha · $10 · sabuni · 1 · kipande
5. yai · 1 · $5 · mayai

Chini ya orodha ya bei, wanafunzi wanajibu:

- Madaftari 2 na penseli 1 vinagharimu kiasi gani?
- Kofi ana $20. Je, zinatosha kwa mkate 1 na yai 1?

Kwa Mwalimu: namba 5 ina neno moja la ziada. Waombe wanafunzi walitafute.

Zoezi 5. Jaribio fupi.

Kwa Mwalimu: andika vipengele kumi ubaoni. Usiwasaidie wanafunzi. Kila mwanafunzi anaandika namba ya kila kipengele na jibu katika daftari. Kusanya madaftari, au tembea darasani na utazame. Toa maksi moja kwa kila jibu lililo sawa. Andika maksi kati ya 10 chini ya ukurasa.

1. Andika kwa tarakimu: dola sabini na tano.
2. Andika kwa maneno: $40.
3. Hesabu pesa: [$20] ($10) ($5). Andika jumla.
4. Mkate 1 ni $15. Mikate 2 inagharimu kiasi gani?
5. Gharama ni $25. Unalipa $50. Chenji ni kiasi gani?

6. Kofi ana $15. Penseli na daftari vinagharimu $25. Je, pesa zake zinatosha?
7. Pesa iliyotengenezwa kwa karatasi ni _____.
8. Ama anatoa mayai 3. Musa anatoa kikombe cha chumvi. Je, ni mabadilishano?
9. Almasi ni _____. Zipo kidogo tu.
10. Andika ndiyo au hapana: thamani na bei ni kitu kimoja.

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Kwa Mwalimu: andika sentensi hizi nne ubaoni. Ni sentensi za Kariri kutoka Sehemu ya Kwanza. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara moja. Kisha wananakili kila sentensi mara mbili.

> **Pesa ni kitu ambacho watu wote wanakubali kupokea kwa bidhaa na kwa kazi.**
>
> **Jumla ni viasi vyote vikijumlishwa pamoja.**
>
> **Hesabu chenji yako kabla ya kuondoka kwa muuzaji.**
>
> **Thamani na bei si kitu kimoja.**

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: tazama maksi za jaribio fupi. Fundisha tena jambo lolote ambalo wanafunzi wengi walilikosea (tazama "Wanafunzi wengi wakikosea swali"). Tunza pesa za karatasi; Sehemu ya Pili inazitumia kidogo, lakini baadhi ya wanafunzi bado wanazihitaji.

Somo 7 linaanza Sehemu ya Pili, "Pesa Kuingia, Pesa Kutoka". Kabla yake, mwombe kila mwanafunzi afikirie mtu mmoja nyumbani. Mtu huyo anafanya kazi gani? Je, kuna mtu anayempa pesa kwa kazi hiyo? Somo 7 linaanza na majibu yao.

Majibu (kwa mwalimu)

Maswali ya Marudio. 1. Watu wawili, kila mmoja anatoa kitu na kila mmoja anapata kitu. · 2. Lazima umpate mtu aliye na kitu unachotaka, na ambaye pia anataka kitu ulicho nacho. · 3. Kitu ambacho watu wote wanakubali kupokea kwa bidhaa na kwa kazi. Watu wanazipokea kwa sababu watu wote wanakubali kuzipokea. · 4. Sarafu ni pesa iliyotengenezwa kwa chuma. Noti ni pesa iliyotengenezwa kwa karatasi. · 5. Alama $ kwanza, kisha namba: $40. · 6. Sarafu: $1, $5, $10. Noti: $20, $50, $100, $500. · 7. Viasi vyote vikijumlishwa pamoja. · 8. Mahali ambapo wauzaji na wanunuzi wanakutana. · 9. Muuzaji. · 10. Bei ni pesa ambazo muuzaji anaomba. Gharama ni pesa ambazo lazima ulipe ili kupata kitu. · 11. Pesa ambazo muuzaji anakurudishia. Ihesabu kabla ya kuondoka kwa muuzaji. · 12. Hapana. Unahitaji $5 zaidi. · 13. Kinafaa; ni adimu; kinachukua kazi nyingi. · 14. Kuna maji tele hapo. Kila mtu anaweza kuyachukua. · 15. Hapana.

Zoezi 1. 1 B · 2 P · 3 X · 4 B · 5 P · 6 X · 7 B · 8 P · 9 X · 10 P

Namba 1 na namba 7: kazi ya kushona inatolewa kwa chumvi au kwa mayai, bila pesa. Kwa hiyo haya ni mabadilishano bila pesa. *Namba 5:* zile $5 ni chenji. Bado ni mabadilishano mamoja kwa pesa. *Namba 6:* mvulana hapati kitu chochote. Ni zawadi.

Zoezi 2.

1. Gharama: $5. 5 → 10. Chenji: $5
2. Gharama: $10 + $10 = $20. 20 → 30 → 50. Chenji: $10 + $20 = $30
3. Gharama: $5 + $5 + $5 = $15. 15 → 20. Chenji: $5
4. Gharama: $20 + $5 = $25. 25 → 30 → 50. Chenji: $5 + $20 = $25

5. Gharama: $10 + $10 + $15 = $35. 35 → 40 → 50. Chenji: $5 + $10 = $15
6. Gharama: $10 + $10 + $10 = $30. Analipa kiasi kamili. Hakuna chenji.
7. Gharama: $5 + $5 + $15 = $25. 25 → 30 → 50 → 100. Chenji: $5 + $20 + $50 = $75
8. Gharama: $150. 150 → 200 → 300 → 400 → 500. Chenji: $50 + $100 + $100 + $100 = $350

Hatua nyingine pia ziko sawa kama chenji iko sawa. Kwa mfano, namba 2 inaweza kuwa 20 → 30 → 40 → 50.

Zoezi 3.

Grace: KUINGIA	Grace: KUTOKA
$20 kwa shati	$30 kwa mikate 2
$30 kwa gauni	$10 kwa uzi
$10 kwa mfuko	$15 kwa mayai 3

- Jumla ya upande wa KUINGIA ni $60. (20 + 30 + 10)
- Jumla ya upande wa KUTOKA ni $55. (30 + 10 + 15)

Mstari wa Ama kwa sentensi 5:

Ama: KUINGIA	Ama: KUTOKA
$15	mayai 3

Kwa nini: uuzaji mmoja unatoa mistari miwili. Kwenye mstari wa Grace, zile $15 ziko upande wa KUTOKA. Kwenye mstari wa Ama, ziko upande wa KUINGIA.

Zoezi 4.

DUKA LA SHULE — ORODHA YA BEI

penseli 1 ..... $5
daftari 1 ..... $20

mkate 1 ..... $15
kipande 1 cha sabuni $10
yai 1 ..... $5

Namba 5: neno la ziada ni "mayai". Kubali mistari kwa mpangilio wowote, kichwa kikiwa juu.

- Madaftari 2 na penseli 1 vinagharimu $20 + $20 + $5 = $45.
- Mkate 1 na yai 1 vinagharimu $15 + $5 = $20. Ndiyo, $20 zinatosha. (Kiasi sawa kabisa na gharama kinatosha.)

Zoezi 5. Maksi moja kwa kila kipengele.

1. $75
2. arobaini
3. $20 + $10 + $5 = $35
4. $30
5. $25
6. Hapana. Anahitaji $10 zaidi. (Kubali "Hapana" peke yake.)
7. noti
8. Ndiyo. Ni mabadilishano bila pesa.
9. adimu
10. hapana

Sehemu ya Pili. Pesa Kuingia, Pesa Kutoka

Somo 7. Kazi na Malipo

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi
- sarafu na noti chache za pesa ya nchi yako, kama unazo

Muda: takriban dakika 45.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo manne:

1. Watu wanachuma pesa kwa kazi yao.
2. Mwajiri analipa mshahara: kwa siku, kwa wiki au kwa mwezi.
3. Baadhi ya watu wanachuma bila mwajiri. Wanauza bidhaa zao au kazi yao.
4. Mapato ni pesa zote za KUINGIA kwa mtu, ziwe zake.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Hili ni somo la kwanza la Sehemu ya Pili, "Pesa Kuingia, Pesa Kutoka". Somo hili linatazama upande wa KUINGIA wa mstari wa KUINGIA na KUTOKA. Masomo 8 na 9 yanatazama upande wa KUTOKA. Somo 10 linaunganisha pande hizo mbili.

Kuchuma ni kupata pesa kwa kazi yako. Kuna njia mbili za kuchuma. Mtu anaweza kumfanyia kazi mtu mwingine, ambaye analipa mshahara. Au mtu anaweza kufanya kazi peke yake, na kuwauzia wanunuzi bidhaa au kazi.

Mwajiri ni mtu anayemlipa mtu mwingine kwa kazi. Mwajiri anaweza kuwa mkulima, mwenye duka au shule. Mshahara unaweza kulipwa kwa siku, kwa wiki au kwa mwezi. Katika kitabu hiki, siku moja ya kazi shambani inalipa $100.

Mapato ni pesa zote za KUINGIA kwa mtu, ziwe zake. Mshahara ni mapato. Pesa za mayai ambayo mtu anauza ni mapato. Zawadi ya pesa pia ni mapato, lakini mtu huyo hakuichuma. Kwa hiyo mapato ya mtu yanaweza kuwa makubwa kuliko pesa ambazo mtu huyo anachuma. Mkopo pia ni pesa za KUINGIA, lakini si mapato. Lazima mtu huyo aurudishe (Somo 18).

Baadhi ya kazi hazina mshahara. Mama anapika na kuwatunza watoto wake. Mtoto anabeba maji kwenda nyumbani. Kazi hii ina thamani kubwa, lakini hakuna anayelipa pesa kwa ajili yake. Usimwache mwanafunzi yeyote aseme kwamba kazi hii "si kitu".

Watu wa somo hili. Watumie watu hawa walewale katika kitabu chote.

- **Thandi** anafanya kazi dukani. Mwajiri wake ni **Bwana Banda**, mwenye duka. Mshahara wake ni $2,000 kwa mwezi.
- **Kofi** ni kijana. Anamfanyia kazi **Peter**, ambaye anatengeneza viti. Mshahara wake ni $1,000 kwa mwezi.
- **Juma** ni mkulima. Analipa $100 kwa siku kwa watu wanaofanya kazi shambani kwake.
- **Ama** anauza mayai. Hana mwajiri.

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Subiri wanafunzi wajibu. Kubali jibu lolote lenye maana ileile.

M. Katika Somo 1, Amina alifanya kazi shambani siku nzima. Mkulima alimpa nini?
W. Pesa.

M. Ndiyo. Alipata pesa kwa kazi yake. Tunasema: **anachuma** pesa. Nani katika chumba hiki anachuma pesa?
W. *(Baadhi ya wanafunzi wanasema:)* Ninafanya kazi shambani. Ninauza mboga. Ninatengeneza baiskeli.

M. Thandi anafanya kazi dukani. Duka hilo ni la Bwana Banda. Bwana Banda anamlipa Thandi kwa kazi yake. Yeye ni **mwajiri** wake. Pesa anazomlipa ni **mshahara** wake. Anapata $2,000 kila mwezi.

M. Juma anamlipa mfanyakazi $100 kwa siku moja shambani kwake. Mfanyakazi huyo anafanya kazi siku 5. Anachuma kiasi gani?
W. $500.

Andika ubaoni:

> kwa siku: $100
> kwa wiki (siku 5): $500
> kwa mwezi: $2,000

M. Mwajiri anaweza kulipa mshahara kwa siku, kwa wiki au kwa mwezi. Kofi anamfanyia kazi Peter. Peter anamlipa Kofi $1,000 kwa mwezi. Mwajiri wa Kofi ni nani?
W. Peter.

M. Ama anauza mayai. Je, ana mwajiri? Je, anachuma pesa?
W. Hana mwajiri. Lakini anachuma pesa. Watu wanamlipa kwa mayai yake.

M. Ndiyo. Ama hana mshahara. Lakini anachuma. Mwezi huu, kaka yake Thandi anampa $100. Je, alizichuma?
W. Hapana. Ni zawadi.

Chora mstari wa KUINGIA na KUTOKA wa Thandi. Jaza upande wa KUINGIA tu.

Thandi: KUINGIA	Thandi: KUTOKA
mshahara $2,000	
kutoka kwa kaka yake $100	
jumla $2,100	

M. Pesa zote za KUINGIA kwa mtu, ziwe zake, ni **mapato** ya mtu huyo. Mapato ya Thandi mwezi huu ni kiasi gani?
W. $2,100.

M. Alichuma kiasi gani?
W. $2,000. Hakuchuma zawadi.

Mwanafunzi akisema, "Mama yangu anafanya kazi siku nzima, lakini hana mshahara": sema, "Ndiyo. Kazi yake ina thamani kubwa. Lakini hakuna anayemlipa kwa kazi hiyo. Mshahara ni pesa kutoka kwa mwajiri."

Mwanafunzi akisema, "Pesa za mayai za Ama ni mshahara wake": sema, "Hapana. Mshahara unatoka kwa mwajiri. Pesa za Ama zinatoka kwa wanunuzi wake. Ni mapato, na anazichuma."

Mwanafunzi akisema, "Zawadi si mapato, kwa sababu hakuna aliyefanya kazi kwa ajili yake": sema, "Mapato ni pesa zote za KUINGIA, ziwe zako. Zawadi inaingia, na inakuwa ya mtu huyo. Kwa hiyo ni mapato. Lakini mtu huyo hakuichuma."

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno manne ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
kuchuma	Kupata pesa kwa kazi yako.
mshahara	Pesa ambazo mwajiri analipa kwa kazi, kwa siku, kwa wiki au kwa mwezi.
mapato	Pesa zote za KUINGIA kwa mtu, ziwe zake.
mwajiri	Mtu anayemlipa mtu mwingine kwa kazi.

Kariri

> **Mshahara ni pesa ambazo mwajiri analipa kwa kazi.**
>
> **Mapato ni pesa zote za KUINGIA kwa mtu, ziwe zake.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Ziache hapo mpaka mwisho wa somo. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. "Kuchuma" maana yake ni nini?
2. Mwajiri wa Thandi ni nani? Mshahara wake ni kiasi gani?
3. Mwajiri anaweza kulipa mshahara kwa njia tatu. Zitaje.
4. Ama hana mwajiri. Je, anachuma pesa? Kwa njia gani?
5. Je, zawadi ni mapato? Je, zawadi ni mshahara?

Zoezi 2. Pesa zinatoka wapi?

Kwa Mwalimu: andika herufi tatu na maana zake ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila sentensi yenye namba kwa sauti

mara mbili. Baada ya kila sentensi, wanafunzi wanaandika namba yake na herufi moja kwenye madaftari yao.

- **M** ikiwa mwajiri analipa mshahara.
- **U** ikiwa mtu huyo anauza bidhaa au kazi, na hana mwajiri.
- **Z** ikiwa ni zawadi. Mtu huyo hakuichuma.

Mfano. Bwana Banda anamlipa Thandi $2,000 kwa mwezi wa kazi dukani kwake. — **M.** Bwana Banda ni mwajiri wake.

1. Ama anauza mayai 6 sokoni.
2. Juma anamlipa Amina $100 kwa siku moja shambani kwake.
3. Shangazi yake Kofi anampa $50.
4. Peter anamlipa Kofi mshahara wake mwishoni mwa mwezi.
5. Halima anashona viatu jozi moja. Mwenye viatu anamlipa $20.
6. Shule inamlipa mwalimu kila mwezi.
7. Grace anamshonea Fatuma gauni. Fatuma anamlipa $30.
8. Musa anauza vikombe 3 vya chumvi.
9. Bibi anampa kila mtoto $10 siku ya sikukuu.
10. Kampuni ya mabasi inamlipa dereva kila wiki.
11. Peter anamuuzia Thandi kiti.
12. Mkulima anawalipa wanaume watatu wavune mahindi yake kwa siku mbili.

Zoezi 3. Mfanyakazi anachuma kiasi gani?

Kwa Mwalimu: andika mfano na maswali sita ubaoni. Fanya mfano pamoja na darasa. Wanafunzi wanaandika hesabu na jibu kwa kila swali.

Mfano. Juma analipa $100 kwa siku. Amina anafanya kazi siku 3. → 3 × $100 = $300. **Amina anachuma $300.**

1. Juma analipa $100 kwa siku. Amina anafanya kazi siku 2.

2. Juma analipa $100 kwa siku. Mwanamume mmoja anafanya kazi siku 6.
3. Juma analipa $100 kwa siku. Mwanamke mmoja anafanya kazi siku 10.
4. Fundi wa ujenzi analipa $400 kwa wiki. Joseph anafanya kazi wiki 2.
5. Thandi anachuma $2,000 kwa mwezi. Anachuma kiasi gani kwa miezi 2?
6. Kofi anachuma $1,000 kwa mwezi. Anachuma kiasi gani kwa miezi 3?

Zoezi 4. Andaa upande wa KUINGIA wa Thandi.

Kwa Mwalimu: chora mfano ubaoni na uueleze. Kisha soma taarifa sita kwa sauti, mara mbili, polepole. Baadhi ya taarifa ni KUINGIA na baadhi ni KUTOKA. Wanafunzi wanachora mstari wa KUINGIA na KUTOKA wa Thandi. Wanaandika upande wa KUINGIA tu, na kuandika jumla. Chini ya mstari wanaandika sentensi mbili: "Mapato ya Thandi ni $***." na "Thandi anachuma $***."

Mfano. Ama anauza mayai kwa $300. Ananunua chumvi kwa $10. Dada yake anampa $50.

Ama: KUINGIA	**Ama: KUTOKA**
mayai $300	
kutoka kwa dada yake $50	
jumla $350	

Mapato ya Ama ni $350. Ama anachuma $300.

Taarifa za mwezi wa Thandi:

1. Ananunua vipande 2 vya sabuni kwa $20.
2. Bwana Banda anamlipa mshahara wake wa $2,000.
3. Anapanda basi kwenda mjini kwa $30.

4. Kaka yake anampa $100.
5. Anafanya kazi dukani siku mbili zaidi. Bwana Banda anamlipa $100 kwa kila siku.
6. Ananunua mkate mmoja kwa $15.

Kwa Mwalimu: katika zoezi hili wanafunzi wanaacha upande wa KUTOKA wazi.

Zoezi 5. Andika neno linalokosekana.

Kwa Mwalimu: andika sentensi tano ubaoni, na mstari kwa kila neno linalokosekana. Wanafunzi wananakili kila sentensi na kuandika neno linalokosekana.

1. Thandi anafanya kazi dukani. Bwana Banda ni _____ wake.
2. Bwana Banda anamlipa Thandi _____ wa $2,000 kwa mwezi.
3. Ama anauza mayai. _____ pesa, lakini hana mwajiri.
4. Pesa zote za KUINGIA kwa mtu, ziwe zake, ni _____.
5. Zawadi ni mapato, lakini si pesa za _____.

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: kabla ya somo lijalo, mwombe kila mwanafunzi afikirie nyumbani kwao. Familia inanunua vitu gani vitano kila mwezi? Kila mwanafunzi analeta orodha ya vitu vitano. Somo 8 linaanza na orodha zao.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1. 1. Kupata pesa kwa kazi yako. 2. Bwana Banda. $2,000 kwa mwezi. 3. Kwa siku, kwa wiki, kwa mwezi. 4. Ndiyo. Anauza mayai, na watu wanamlipa kwa mayai hayo. 5. Ndiyo, zawadi ni mapato. Hapana, si mshahara.

Zoezi 2. 1 U · 2 M · 3 Z · 4 M · 5 U · 6 M · 7 U · 8 U · 9 Z · 10 M · 11 U · 12 M

Namba 5 na namba 7: Halima na Grace wanauza kazi yao, si bidhaa. Hawana mwajiri, kwa hiyo jibu ni U. *Namba 11:* Peter anatengeneza na kuuza viti. Thandi ni mnunuzi wake, si mwajiri wake.

Zoezi 3.

1. 2 × $100 = $200. Amina anachuma $200.
2. 6 × $100 = $600. Mwanamume huyo anachuma $600.
3. 10 × $100 = $1,000. Mwanamke huyo anachuma $1,000.
4. 2 × $400 = $800. Joseph anachuma $800.
5. 2 × $2,000 = $4,000.
6. 3 × $1,000 = $3,000.

Zoezi 4.

Thandi: KUINGIA	Thandi: KUTOKA
mshahara $2,000	
kutoka kwa kaka yake $100	
siku mbili zaidi $200	
jumla $2,300	

Mapato ya Thandi ni $2,300. Thandi anachuma $2,200.

Kwa nini: mshahara ($2,000) na siku mbili zaidi ($200) ni pesa kwa kazi: $2,200. $100 kutoka kwa kaka yake ni zawadi. Taarifa 1, 3 na 6 ni KUTOKA. Upande wa KUINGIA hauzionyeshi.

Zoezi 5. 1. mwajiri · 2. mshahara · 3. Anachuma · 4. mapato · 5. kuchuma

Somo 8. Mahitaji na Matakwa

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi
- orodha ya bei iliyo hapa chini, iandike upande mmoja wa ubao kabla wanafunzi hawajafika

> **Bei sokoni**
> yai 1 $5 · pipi 1 $5 · penseli 1 $5
> kikombe 1 cha chumvi $10 · kikombe 1 cha mchele $10 · kikombe 1 cha maharagwe $10
> kipande 1 cha sabuni $10 · kikombe 1 cha chai $10
> mkate 1 $15 · daftari 1 $20 · safari ya basi kwenda mjini $30

Muda: takriban dakika 45.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo manne:

1. Hitaji ni kitu ambacho lazima tuwe nacho ili tuishi na tuwe na afya njema.
2. Takwa ni kitu ambacho tungependa kuwa nacho, lakini tunaweza kuishi bila kitu hicho.
3. Pesa zinanunua kitu mara moja tu. Kwa hiyo kila tunaponunua, tunafanya uchaguzi.
4. Kitu kilekile kinaweza kuwa hitaji kwa mtu mmoja na takwa kwa mtu mwingine.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Mahitaji ni vitu ambavyo lazima mtu awe navyo ili aishi na awe na afya njema. Ni chakula, maji safi, mahali pa kuishi, nguo, na dawa mtu anapokuwa mgonjwa. Shule kwa watoto pia ni hitaji. Bila shule, mtoto hawezi kusoma, kuandika wala kuhesabu.

Matakwa ni vitu vinavyofanya maisha yawe mazuri zaidi. Mtu anaweza kuishi bila vitu hivyo. Pipi, redio, shati la nne na tiketi ya mechi ya mpira wa miguu ni matakwa. Takwa si baya. Watu wanafurahia matakwa yao. Kanuni ya somo hili ni: **lipia mahitaji kwanza, kisha chagua matakwa.**

Pesa zinanunua kitu mara moja tu. Thandi akilipa $10 kwa sabuni, hawezi kutumia $10 hizohizo kwa chai. Kwa hiyo kila mara mtu anaponunua kitu kimoja, hanunui kitu kingine. Huu ni uchaguzi. Matajiri na maskini wote wanafanya uchaguzi, kila siku.

Kitu kilekile kinaweza kuwa hitaji kwa mtu mmoja na takwa kwa mwingine. Baiskeli ni hitaji kwa mwanamume anayeendesha saa mbili kwenda kazini. Ni takwa kwa mvulana anayeiendesha kwa kujifurahisha. Kwa hiyo katika Zoezi 2 baadhi ya majibu yanategemea mtu. Majibu yanaonyesha haya kwa nyota (*). Kubali H au T mwanafunzi anapotoa sababu nzuri.

Maneno "hitaji" na "takwa" katika kitabu hiki. Kuanzia somo hili, tumia "hitaji" tu kwa kitu ambacho lazima mtu awe nacho. Tumia "takwa" tu kwa kitu ambacho mtu anaweza kuishi bila kitu hicho. Kwa matamanio mengine, sema "angependa": "Ama angependa sufuria mpya."

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Subiri wanafunzi wajibu. Kubali jibu lolote lenye maana ileile.

M. Nisomeeni orodha zenu kutoka nyumbani. Familia yako inanunua nini kila mwezi?
W. *(Wanafunzi wanasoma:)* Unga wa mahindi. Sabuni. Chumvi. Mafuta ya taa. Viatu vya shule.

Andika vitu sita au saba kati ya vitu vyao ubaoni.

M. Je, familia inaweza kuishi bila chakula? Bila maji? Bila paa?
W. Hapana.

M. Kitu ambacho lazima tuwe nacho ili tuishi na tuwe na afya njema ni **hitaji**. Chakula ni hitaji. Maji ni hitaji. Taja mahitaji mengine.
W. Nguo. Nyumba. Dawa. Shule kwa watoto.

M. Kofi ananunua pipi kila siku. Je, anaweza kuishi bila pipi?
W. Ndiyo.

M. Kitu ambacho tungependa kuwa nacho, lakini tunaweza kuishi bila kitu hicho, ni **takwa**. Taja baadhi ya matakwa.
W. Redio. Pipi. Gauni jipya. Mpira wa miguu.

M. Je, takwa ni baya?
W. *(Baadhi ya wanafunzi wanasema ndiyo, baadhi wanasema hapana.)*

M. Hapana. Takwa linaweza kufanya maisha yawe mazuri. Lakini mahitaji yanakuja kwanza.

Onyesha orodha ya bei ubaoni.

M. Thandi ana $30. Lazima anunue sabuni na mkate mmoja. Angependa pia safari ya basi kwenda mjini. Je, anaweza kununua vitu vyote vitatu?
W. Hapana. Hiyo ni $55. Ana $30 tu.

M. Lazima achukue kitu kimoja na aache kingine. Huu ni **uchaguzi**. Anachagua nini?
W. Sabuni na mkate. Ni mahitaji.

M. Musa anapanda basi kwenda hospitali mjini. Kofi anapanda basi kwenda mjini kuangalia mpira wa miguu. Je, safari ya basi ni hitaji au takwa?
W. Kwa Musa ni hitaji. Kwa Kofi ni takwa.

M. Ndiyo. Kitu kilekile kinaweza kuwa hitaji kwa mtu mmoja na takwa kwa mwingine.

Mwanafunzi akisema, "Redio ni hitaji, kwa sababu ninasikia habari": uliza, "Je, unaweza kuishi na kuwa na afya njema bila redio?" Watu wengi wanaweza. Kwa hiyo kwa watu wengi redio ni takwa.

Mwanafunzi akisema, "Simu ni hitaji": sema, "Baadhi ya watu wanatumia simu kwa kazi yao au kwa pesa zao. Kwao inaweza kuwa hitaji. Kwa wengine ni takwa." Kubali jibu hilo mwanafunzi anapotoa sababu.

Mwanafunzi akisema, "Chai ni hitaji": sema, "Maji ni hitaji. Kikombe cha chai kwenye kibanda cha chai ni takwa."

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno matatu ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
hitaji	Kitu ambacho lazima mtu awe nacho ili aishi na awe na afya njema.
takwa	Kitu ambacho mtu angependa kuwa nacho, lakini anaweza kuishi bila kitu hicho.
uchaguzi	Kuchukua kitu kimoja na kuacha kingine, wakati huwezi kupata vyote viwili.

Kariri

> **Hitaji ni kitu ambacho lazima tuwe nacho ili tuishi na tuwe na afya njema.**
>
> **Takwa ni kitu ambacho tungependa kuwa nacho, lakini tunaweza kuishi bila kitu hicho.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Ziache hapo mpaka mwisho wa somo. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. Hitaji ni nini? Taja mahitaji manne.
2. Takwa ni nini? Taja matakwa matatu.
3. Thandi alichagua sabuni na mkate. Kwa nini?
4. Nini kinakuja kwanza, mahitaji au matakwa?
5. Je, safari ya basi inaweza kuwa hitaji? Je, inaweza kuwa takwa? Eleza jinsi gani.

Zoezi 2. Hitaji au takwa?

Kwa Mwalimu: andika herufi mbili na maana zake ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila kitu chenye namba kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika namba yake na herufi moja.

- **H** ikiwa ni hitaji.
- **T** ikiwa ni takwa.

Mfano. maji safi ya kunywa — **H**. Hakuna anayeweza kuishi bila maji.

1. kikombe cha mchele kwa chakula cha jioni cha familia
2. pipi
3. dawa kwa mtoto mgonjwa
4. sabuni ya kunawa
5. pete ya dhahabu
6. paa linalozuia mvua isiingie
7. jozi ya nne ya viatu
8. penseli na daftari kwa ajili ya shule
9. kikombe cha chai kwenye kibanda cha chai
10. chumvi ya kupikia
11. blanketi kwa usiku wa baridi
12. redio kubwa mpya
13. safari ya basi kwenda hospitali
14. safari ya basi kwenda kwenye mechi ya mpira wa miguu
15. chupa ya soda tamu
16. maharagwe kwa chakula cha jioni cha watoto
17. tiketi ya kuangalia filamu
18. baiskeli kwa mwanamume anayeendesha saa mbili kwenda kazini
19. mafuta ya taa kwa ajili ya taa, ili watoto waweze kusoma usiku
20. gauni jipya kwa ajili ya harusi, wakati una magauni mawili mazuri

Zoezi 3. Kitu kimoja, watu wawili.

Kwa Mwalimu: soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila jozi ya sentensi kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika namba, kisha (a) na herufi moja, kisha (b) na herufi moja.

Mfano. Baiskeli. (a) Musa anaendesha saa mbili kila siku kwenda kuuza chumvi yake. (b) Kofi anaendesha kuzunguka kijiji kwa kujifurahisha. — **(a) H, (b) T.**

1. Viatu. (a) Thandi hana viatu. Anatembea kwenda dukani kila siku. (b) Thandi ana jozi tatu nzuri. Anaona jozi mpya sokoni.
2. Safari ya basi. (a) Musa anakwenda hospitali mjini. (b) Kofi anakwenda mjini kuangalia mpira wa miguu.
3. Gunia la mahindi. (a) Familia ya Juma haina chakula nyumbani. (b) Juma ana magunia matano yaliyojaa nyumbani.
4. Daftari. (a) Kofi anakwenda darasani, na hana daftari. (b) Kofi ana madaftari mawili mapya nyumbani.
5. Taa. (a) Nyumba ya Fatuma haina mwanga usiku. (b) Fatuma ana taa mbili. Anaona taa kubwa zaidi.

Zoezi 4. Fanya uchaguzi.

Kwa Mwalimu: tumia orodha ya bei iliyo ubaoni. Fanya mfano pamoja na darasa. Kisha andika kila swali ubaoni, au lisome kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika hesabu ya mahitaji. Kisha wanaandika pesa ambazo mtu huyo bado anazo. Kisha wanaandika jibu la swali.

Mfano. Fatuma ana $30. Lazima anunue mchele na sabuni. Angependa pia mkate mmoja. Je, anaweza kununua?

> mchele $10 + sabuni $10 = $20
> $30 − $20 = $10. Fatuma bado ana $10.
> **Hapana.** Mkate unagharimu $15. $10 hazitoshi.

1. Ama ana $25. Lazima anunue chumvi na sabuni. Angependa pia pipi moja. Je, anaweza kuinunua?
2. Kofi ana $30. Lazima anunue daftari kwa ajili ya darasa. Angependa pia kikombe cha chai na pipi moja. Je, anaweza kununua vyote viwili?
3. Grace ana $40. Lazima anunue mchele, maharagwe na mkate kwa chakula cha jioni. Angependa pia safari ya basi kwenda mjini. Je, anaweza kuilipia?
4. Musa ana $50. Lazima anunue vipande 2 vya sabuni na mkate 1. Angependa pia safari ya basi kwenda mjini. Je, anaweza kuilipia?
5. Halima ana $60. Lazima anunue penseli na daftari kwa ajili ya mwanawe. Angependa pia safari ya basi kwenda mjini. Je, anaweza kuilipia?

Zoezi 5. Andika neno linalokosekana.

Kwa Mwalimu: andika sentensi tano ubaoni, na mstari kwa kila neno linalokosekana. Wanafunzi wananakili kila sentensi na kuandika neno linalokosekana.

1. Chakula na maji ni _____.
2. Pipi ni _____. Tunaweza kuishi bila pipi.
3. Thandi hawezi kununua vitu vyote viwili. Lazima afanye _____.
4. Lipia _____ kwanza. Kisha chagua matakwa.
5. Baiskeli inaweza kuwa hitaji kwa mtu mmoja na _____ kwa mwingine.

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: mwombe kila mwanafunzi achunguze siku moja nyumbani. Mwanafunzi ananunua vitu gani vidogo siku hiyo: chai, pipi, soda, safari ya basi? Kila kitu kinagharimu kiasi gani? Wanafunzi wanaleta orodha zao. Somo 9 linaanza na orodha hizo.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1. 1. Kitu ambacho lazima tuwe nacho ili tuishi na tuwe na afya njema. Chakula, maji, nguo, mahali pa kuishi, dawa, shule (vyovyote vinne). 2. Kitu ambacho tungependa kuwa nacho, lakini tunaweza kuishi bila kitu hicho. Vyovyote vitatu, kwa mfano pipi, redio, mpira wa miguu. 3. Kwa sababu ni mahitaji. 4. Mahitaji. 5. Ndiyo. Safari ya basi kwenda hospitali ni hitaji. Safari ya basi kwenda kwenye mechi ya mpira wa miguu ni takwa.

Zoezi 2. 1 H · 2 T · 3 H · 4 H · 5 T · 6 H · 7 T · 8 H · 9 T · 10 H · 11 H · 12 T · 13 H · 14 T · 15 T · 16 H · 17 T · 18 H · *19 H* · 20 T*

Namba 18: mwanamume huyo anahitaji baiskeli kwa kazi yake, kwa hiyo H. Mwanafunzi anaweza kusema T, kwa sababu anaweza kutembea au kupanda basi. Kubali jibu hilo pamoja na sababu hiyo. *Namba 19:* mwanga unawasaidia watoto katika masomo ya shule, kwa hiyo H. Kubali T mwanafunzi akisema, "Wanaweza kusoma mchana." *Namba 20:* mtu huyo tayari ana magauni mazuri, kwa hiyo T. Kubali H tu kukiwa na sababu yenye nguvu.

Zoezi 3. 1. (a) H, (b) T · 2. (a) H, (b) T · 3. (a) H, (b) T · 4. (a) H, (b) T · 5. (a) H, (b) T

Zoezi 4.

1. chumvi $10 + sabuni $10 = $20. $25 − $20 = $5. **Ndiyo.** Pipi inagharimu $5. Baada ya kuinunua, Ama ana $0.
2. daftari $20. $30 − $20 = $10. **Hapana.** Chai na pipi vinagharimu $15. Kofi anaweza kununua chai ($10) au pipi ($5), si vyote viwili.
3. mchele $10 + maharagwe $10 + mkate $15 = $35. $40 − $35 = $5. **Hapana.** Safari ya basi inagharimu $30.
4. sabuni $20 + mkate $15 = $35. $50 − $35 = $15. **Hapana.** Safari ya basi inagharimu $30.
5. penseli $5 + daftari $20 = $25. $60 − $25 = $35. **Ndiyo.** Safari ya basi inagharimu $30. Baada yake, Halima ana $5.

Zoezi 5. 1. mahitaji · 2. takwa · 3. uchaguzi · 4. mahitaji · 5. takwa

Somo 9. Kutumia Pesa

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi
- orodha ya bei kutoka Somo 8, upande mmoja wa ubao
- mawe madogo au maharagwe 30 katika kikombe (kwa Mazungumzo)

Muda: takriban dakika 45.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo manne:

1. Kutumia pesa ni kutoa pesa kulipia vitu. Kila tumizi linaandikwa upande wa KUTOKA.
2. Tumizi dogo kila siku huwa kiasi kikubwa kwa mwezi mmoja.
3. Watu wengi husahau matumizi yao madogo.
4. Upotevu ni pesa au vitu vinavyotumika kwa jambo lisilofaa.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Somo 7 lilitazama upande wa KUINGIA wa mstari. Somo hili linatazama upande wa KUTOKA. Kila kitu ambacho mtu analipia ni tumizi. Matumizi yote pamoja ni upande wa KUTOKA.

Watu wanaona matumizi yao makubwa. Mbuzi anagharimu $500, kwa hiyo mnunuzi anafikiri sana kabla ya kumnunua. Watu hawaoni matumizi yao madogo. Kikombe cha chai kinagharimu $10 tu. Lakini kikombe kimoja kila siku kwa siku 30 kinagharimu $300. Katika kitabu hiki mwezi una siku 30, au wiki 4. (Wiki 4 ni siku 28 tu, kwa hiyo mwezi halisi ni zaidi kidogo ya wiki 4. Katika bajeti halisi, ongeza kidogo kwa kila tumizi la kila wiki.)

Upotevu ni pesa au vitu vinavyotumika kwa jambo lisilofaa. Mkate unaoharibika ni upotevu. Taa inayowaka mchana kutwa juani ni upotevu. Takwa si upotevu kila mara. Kofi anafurahia chai yake, kwa hiyo anapata kitu kwa pesa zake. Hatari ni tofauti: matakwa yake madogo hayaachi pesa kwa mahitaji yake.

Mwezi wa Kofi. Kofi anachuma $1,000 kwa mwezi kutoka kwa Peter. Katika somo hili anatumia pesa zote. Mwishoni mwa mwezi hawezi kununua daftari kwa ajili ya darasa. Pia, $10 zimepotea, na hakumbuki zilikwenda wapi. Somo 10 linamsaidia Kofi. Somo 12 linarudi kwenye $10 zilizopotea.

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Subiri wanafunzi wajibu. Kubali jibu lolote lenye maana ileile.

M. Nisomeeni orodha zenu. Mlinunua vitu gani vidogo kwa siku moja?
W. *(Wanafunzi wanasoma:)* Kikombe cha chai. Pipi. Safari ya basi.

M. Kofi anachuma $1,000 kwa mwezi. Siku ya kwanza ana $1,000. Siku ya mwisho hana kitu. Pesa ziko wapi?
W. Ananunua vitu kwa pesa hizo.

M. Ndiyo. **Anatumia pesa** hizo. Kila siku ananunua kikombe cha chai kwa $10 na pipi kwa $5. Hiyo ni kiasi gani kwa siku moja?
W. $15.

M. Je, $15 ni kiasi kikubwa au kiasi kidogo?
W. Kiasi kidogo.

Weka jiwe moja kwa kila siku. Hesabu mawe pamoja na wanafunzi, mpaka 30.

M. Mwezi una siku 30. Kofi ananunua chai katika kila moja ya siku hizi. Analipa kiasi gani kwa chai kwa mwezi mmoja?
W. $10 mara 30. Hiyo ni $300.

Andika ubaoni:

> chai: 30 × $10 = $300
> pipi: 30 × $5 = $150
> **jumla: $450**

M. Kuku mmoja anagharimu $150. Kofi anaweza kununua kuku wangapi kwa $450?
W. Kuku watatu.

M. Chai ni **tumizi**. Pipi ni tumizi. Tumizi dogo kila siku huwa kiasi kikubwa kwa mwezi mmoja.

Chora mstari wa KUINGIA na KUTOKA wa Kofi.

Kofi: KUINGIA	**Kofi: KUTOKA**
mshahara $1,000	chakula cha nyumbani $400
	safari za basi kwenda mjini $120
	sabuni $20
	chai $300
	pipi $150
	?

M. Jumlisha upande wa KUTOKA. Jumla ni kiasi gani?
W. $990.

M. Kofi alipata $1,000. Anaweza kuonyesha $990 tu. $10 za mwisho ziko wapi?
W. Hajui. Alisahau.

M. Mwishoni mwa mwezi, Kofi anahitaji daftari kwa ajili ya darasa. Je, anaweza kulinunua?
W. Hapana. Hana pesa.

M. Siku moja Kofi ananunua mkate mmoja. Anausahau ndani ya mfuko wake. Unaharibika, na anautupa. Alipata nini kwa $15 zake?
W. Hakupata kitu.

M. Huo ni **upotevu**. Je, chai yake pia ni upotevu?
W. *(Baadhi ya wanafunzi wanasema ndiyo, baadhi wanasema hapana.)*

M. Hapana. Kofi anafurahia chai yake. Ni takwa, si upotevu. Lakini haiachi pesa kwa mahitaji yake.

Mwanafunzi akisema, "Kofi ni mtu mbaya": sema, "Kofi ni kijana. Haoni matumizi yake madogo. Watu wazima wengi hufanya vivyo hivyo. Katika Somo 10 Kofi anajifunza njia bora zaidi."

Mwanafunzi akisema, "Chakula cha nyumbani ni upotevu, kwa sababu mama yake anampikia": sema, "Hapana. Kofi analipia chakula anachokula. Anapata kitu cha kufaa."

Mwanafunzi akiuliza, "Je, kumpa rafiki pesa ni upotevu?": sema, "Hapana. Zawadi si upotevu. Lakini zawadi pia ni tumizi. Inaandikwa upande wa KUTOKA."

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno matatu ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
kutumia pesa	Kutoa pesa kulipia vitu.
tumizi	Pesa unazotumia kwa kitu kimoja.
upotevu	Pesa au vitu vinavyotumika kwa jambo lisilofaa.

Kariri

> **Tumizi ni pesa tunazotumia kwa kitu kimoja.**
>
> **Tumizi dogo kila siku huwa kiasi kikubwa kwa mwezi mmoja.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Ziache hapo mpaka mwisho wa somo. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. "Kutumia pesa" maana yake ni nini?
2. Kofi ananunua chai kila siku. Inamgharimu kiasi gani kwa mwezi mmoja?
3. Je, tumizi linaandikwa upande wa KUINGIA au upande wa KUTOKA?
4. Kwa nini tumizi dogo ni muhimu?
5. Mkate wa Kofi unaharibika. Je, huo ni upotevu? Kwa nini?

Zoezi 2. Kiasi gani kwa mwezi?

Kwa Mwalimu: andika mfano na matumizi sita ubaoni. Sema tena: mwezi una siku 30, au wiki 4. Wanafunzi wanaandika hesabu na

jibu kwa kila tumizi.

Mfano. kikombe cha chai kila siku, $10 → 30 × $10 = **$300 kwa mwezi**

1. pipi moja kila siku, $5
2. mkate mmoja kila siku, $15
3. yai moja kila siku, $5
4. pipi mbili kila siku, $10
5. safari ya basi kwenda mjini kila wiki, $30
6. kipande cha sabuni kila wiki, $10

Zoezi 3. Upotevu au si upotevu?

Kwa Mwalimu: andika herufi mbili na maana zake ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila sentensi yenye namba kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika namba yake na herufi moja.

- **U** ikiwa ni upotevu.
- **X** ikiwa si upotevu.

Mfano. Kofi ananunua mkate. Unaharibika. Anautupa. — **U**. Hapati kitu cha kufaa kwa pesa zake.

1. Ama ananunua chumvi na anaitumia kupikia.
2. Thandi anaiacha taa ikiwaka mchana kutwa juani.
3. Musa ananunua shati. Ni dogo mno. Halivai kamwe.
4. Grace ananunua uzi. Anashona magauni matano kwa uzi huo.
5. Kofi analipa nauli ya basi. Basi linamwacha, na anatembea.
6. Fatuma ananunua mchele. Familia inaukula.
7. Peter anaacha vifaa vyake vya kazi nje kwenye mvua. Vinaharibika.
8. Ama ananunua mayai 30 kwa ajili ya sherehe. Mayai kumi yanaharibika.
9. Juma ananunua dawa kwa mbuzi mgonjwa. Mbuzi anapona.
10. Kofi ananunua chai na anainywa pamoja na rafiki zake.

Zoezi 4. Andaa mstari wa KUINGIA na KUTOKA wa Halima.

Kwa Mwalimu: chora mfano ubaoni na uueleze. Kisha soma taarifa sita kuhusu Halima kwa sauti, mara mbili, polepole. Wanafunzi wanachora mstari wa KUINGIA na KUTOKA wa Halima kwa wiki moja. Wanajumlisha upande wa KUTOKA. Chini ya mstari wanaandika: "Halima bado ana $___."

Mfano. Ama anauza mayai kwa $200. Ananunua chumvi kwa $10 na sabuni kwa $10.

Ama: KUINGIA	Ama: KUTOKA
mayai $200	chumvi $10
	sabuni $10
	jumla $20

$200 − $20 = $180. Ama bado ana $180.

Taarifa za wiki ya Halima:

1. Halima ananunua chakula kwa ajili ya familia yake kwa $300.
2. Watu wanamlipa Halima $600 kwa viatu anavyoshona.
3. Ananunua vipande 2 vya sabuni.
4. Anapanda basi kwenda mjini na kurudi. Hizo ni safari 2.
5. Kila siku ananunua kikombe cha chai. Wiki ina siku 7.
6. Ananunua misumari na uzi kwa ajili ya kazi yake. Vinagharimu $50.

Zoezi 5. Andika neno linalokosekana.

Kwa Mwalimu: andika sentensi tano ubaoni, na mstari kwa kila neno linalokosekana. Wanafunzi wananakili kila sentensi na kuandika neno linalokosekana.

1. Kofi _____ pesa zake zote kwa mwezi mmoja.

2. Chai yake ni _____. Inaandikwa upande wa KUTOKA.
3. Mkate unaoharibika ni _____.
4. Tumizi dogo kila siku huwa _____ kikubwa kwa mwezi mmoja.
5. Kila _____ linaandikwa upande wa KUTOKA.

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: tunza mstari wa KUINGIA na KUTOKA wa Kofi katika daftari lako mwenyewe. Utauhitaji katika Somo 10. Waombe wanafunzi wafikirie nyumbani: "Kofi anaweza kufanya nini mwezi ujao, ili aweze kununua daftari lake?" Somo 10 linaanza na mawazo yao.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1. 1. Kutoa pesa kulipia vitu. 2. $300 (30 × $10). 3. Upande wa KUTOKA. 4. Kwa sababu linarudi kila siku. Kwa mwezi mmoja linakuwa kiasi kikubwa. 5. Ndiyo. Hapati kitu cha kufaa kwa pesa zake.

Zoezi 2.

1. 30 × $5 = $150
2. 30 × $15 = $450
3. 30 × $5 = $150
4. 30 × $10 = $300

5. 4 × $30 = $120
6. 4 × $10 = $40

Namba 5 na 6: haya ni ya kila wiki, kwa hiyo hesabu inatumia wiki 4, si siku 30.

Zoezi 3. 1 X · 2 U · 3 U · 4 X · 5 U · 6 X · 7 U · 8 U · 9 X · 10 X

Namba 2: taa inachoma mafuta ya taa, na jua tayari linatoa mwanga. *Namba 7:* upotevu pia ni matumizi mabaya ya vitu, si ya pesa tu. *Namba 10:* Kofi anafurahia chai, kwa hiyo ni takwa, si upotevu. Mwanafunzi anaweza kusema U kwa sababu Kofi hana pesa kwa mahitaji yake. Sifu fikra hiyo, na useme kwamba tatizo ni kiasi, si chai.

Zoezi 4.

Halima: KUINGIA	Halima: KUTOKA
kushona viatu $600	chakula $300
	sabuni $20
	safari za basi $60
	chai $70
	misumari na uzi $50
	jumla $500

$600 − $500 = $100. Halima bado ana $100.

Jinsi ya kupata: sabuni 2 × $10 = $20. Basi 2 × $30 = $60. Chai 7 × $10 = $70.

Zoezi 5. 1. anatumia · 2. tumizi · 3. upotevu · 4. kiasi · 5. tumizi

Somo 10. Bajeti

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi
- mstari wa KUINGIA na KUTOKA wa Kofi kutoka Somo la 9, katika daftari lako mwenyewe
- bajeti ya Grace (Zoezi 4), iliyoandikwa upande mmoja wa ubao kabla wanafunzi hawajafika

Muda: takriban dakika 50. Kama wanafunzi wako ni wa polepole katika hesabu, fundisha Mazoezi 4 na 5 katika kipindi cha pili.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo manne:

1. Bajeti ni mpango wa pesa za KUINGIA na KUTOKA kwa mwezi mmoja.
2. Tunaandaa bajeti kabla mwezi haujaanza.
3. JUMLA KUINGIA toa JUMLA KUTOKA ni BAKI.
4. Wakati KUTOKA ni zaidi ya KUINGIA, lazima tupunguze KUTOKA au tuongeze KUINGIA.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Bajeti ni mstari wa KUINGIA na KUTOKA wa mwezi mmoja, unaoandikwa kabla mwezi haujaanza. Inaonyesha jinsi mtu anavyopanga kupata pesa na kutumia pesa. Haionyeshi kinachotokea kweli. Somo 14 linaonyesha jinsi ya kuandika kinachotokea kweli.

Kuanzia somo hili, mstari unapata mambo mawili zaidi. Chini kabisa, andika **JUMLA KUINGIA** chini ya upande wa KUINGIA na

JUMLA KUTOKA chini ya upande wa KUTOKA. Chini ya mstari, andika **BAKI** = **JUMLA KUINGIA** − **JUMLA KUTOKA**.

Andaa bajeti kwa hatua nne. 1. Upande wa KUINGIA, andika mapato ya mwezi. Andika pesa tu ambazo hakika zitakuja. 2. Upande wa KUTOKA, andika mahitaji kwanza, kisha matakwa. 3. Jumlisha kila upande. 4. Toa JUMLA KUTOKA kutoka kwenye JUMLA KUINGIA. Jibu ni BAKI.

Wakati mwingine JUMLA KUTOKA ni kubwa kuliko JUMLA KUINGIA. Hapo bajeti haifanyi kazi. Kuna njia mbili tu za kuirekebisha: punguza KUTOKA, au ongeza KUINGIA. Ondoa matakwa kwanza. Kisha tafuta njia za kulipa kidogo kwa mahitaji. Kukopa kunakuja katika Somo 18. Kukopa hakurekebishi bajeti ambayo kamwe haifanyi kazi.

BAKI inaweza kubaki kwa mwezi unaofuata, au kwa siku mbaya, au kwa kitu kikubwa. Sehemu ya Tano ya kitabu hiki inafundisha jambo hili. Katika somo hili, sema tu "Kofi anaweza kuzitunza."

Baadhi ya wanafunzi hawapendi kulieleza darasa mapato yao. Katika Zoezi 5 mwanafunzi anaweza kuandika bajeti ya mtu wa kubuni. Kamwe usimtake mwanafunzi kusoma kwa sauti pesa za familia yake.

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Subiri wanafunzi wajibu. Kubali jibu lolote lenye maana ileile.

M. Mwezi uliopita Kofi alitumia pesa zake zote. Hakuwa na pesa za kununua daftari lake. Mna mawazo gani kwa Kofi?
W. Chai kidogo. Pipi chache. Anunue daftari kwanza.

M. Vizuri. Kofi anasema, "Kabla mwezi haujaanza, nitaandika nitakachofanya." Huo ni **mpango**. Mpango wa pesa za KUINGIA na KUTOKA kwa mwezi mmoja ni **bajeti**.

M. Nini kitamjia Kofi upande wa KUINGIA mwezi ujao?
W. Mshahara wake, $1,000.

M. Sasa upande wa KUTOKA. Nini kinakuja kwanza, mahitaji au matakwa?
W. Mahitaji.

Andika mahitaji ya Kofi upande wa KUTOKA: chakula cha nyumbani $400, sabuni $20, daftari $20.

M. Sasa matakwa. Kofi anaendelea na chai yake, lakini kwa siku 10 tu. Hiyo ni kiasi gani? Na pipi kwa siku 10?
W. Chai $100. Pipi $50.

Ziandike. Kisha andika: safari za basi kwenda mjini, 2 × $30 = $60; zawadi kwa mama yake, $50.

Bajeti ya Kofi: KUINGIA	**Bajeti ya Kofi: KUTOKA**
mshahara $1,000	chakula cha nyumbani $400
	sabuni $20
	daftari $20
	chai $100
	pipi $50
	safari za basi $60
	zawadi kwa mama yake $50
JUMLA KUINGIA $1,000	**JUMLA KUTOKA ?**

M. Jumlisheni upande wa KUTOKA. JUMLA KUTOKA ni kiasi gani?
W. $700.

M. JUMLA KUINGIA ni $1,000. JUMLA KUTOKA ni $700. Kofi anabaki na kiasi gani?
W. $300.

Andika chini ya mstari: **BAKI = $1,000 − $700 = $300**

M. Hizi ni pesa zinazobaki, yaani **baki**. Kofi anaweza kufanya nini na $300?
W. Anaweza kununua kuku wawili. Anaweza kuzitunza kwa mwezi ujao.

M. Yote mawili ni mazuri. Sasa tazameni bajeti ya Grace ubaoni. JUMLA KUINGIA ni $1,500. JUMLA KUTOKA ni $1,700. Kuna kosa gani?
W. KUTOKA ni zaidi ya KUINGIA. Imezidi kwa $200.

M. Grace anaweza kufanya nini?
W. Anaweza kuondoa takwa. Au anaweza kushona nguo zaidi na kupata pesa zaidi.

M. Ndiyo. Punguza KUTOKA, au ongeza KUINGIA. Bajeti haipaswi kuwa na KUTOKA zaidi ya KUINGIA.

Mwanafunzi akisema, "Sijui mapato yangu ya mwezi ujao": sema, "Andika pesa ambazo hakika zitakuja. Usiandike pesa ambazo unazitumainia tu."

Mwanafunzi akisema, "Kofi lazima aache chai kabisa": sema, "Anaweza. Lakini bajeti inaweza kubaki na takwa dogo. Mahitaji yanakuja kwanza, na bajeti lazima ifanye kazi."

Mwanafunzi akisema, "Grace anaweza kumwomba rafiki $200": sema, "Basi mwezi ujao atakuwa na tatizo lilelile. Na lazima arudishe pesa hizo. Tutajifunza jambo hili katika Somo 18."

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno matatu ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
bajeti	Mpango wa pesa za KUINGIA na pesa za KUTOKA kwa mwezi mmoja.
mpango	Unachoamua kufanya, kabla ya kukifanya.
baki	Pesa zinazobaki baada ya pesa zote za KUTOKA. BAKI = JUMLA KUINGIA − JUMLA KUTOKA.

Kwa Mwalimu: neno **mpango** linamaanisha tu "unachoamua kufanya". Usilitumie kwa mchoro wa nyumba.

Kariri

> **Bajeti ni mpango wa pesa za KUINGIA na KUTOKA kwa mwezi mmoja.**
>
> **JUMLA KUINGIA toa JUMLA KUTOKA ni BAKI.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Ziache hapo mpaka mwisho wa somo. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. Bajeti ni nini?
2. Tunaandaa bajeti lini: kabla ya mwezi au baada yake?
3. Upande wa KUTOKA, tunaandika nini kwanza?
4. Tunaipataje BAKI?

5. KUTOKA ni zaidi ya KUINGIA. Taja mambo mawili ambayo mtu anaweza kufanya.

Zoezi 2. Tafuta BAKI.

Kwa Mwalimu: andika mfano na maswali sita ubaoni. Wanafunzi wanaandika hesabu na jibu. Kwa swali ambalo KUTOKA ni zaidi ya KUINGIA, wanaandika: "KUTOKA ni zaidi ya KUINGIA kwa $___. Hakuna baki."

Mfano. JUMLA KUINGIA $1,000 · JUMLA KUTOKA $700 → $1,000 − $700 = **$300 zimebaki**

1. JUMLA KUINGIA $500 · JUMLA KUTOKA $300
2. JUMLA KUINGIA $2,000 · JUMLA KUTOKA $1,500
3. JUMLA KUINGIA $800 · JUMLA KUTOKA $800
4. JUMLA KUINGIA $1,200 · JUMLA KUTOKA $900
5. JUMLA KUINGIA $600 · JUMLA KUTOKA $700
6. JUMLA KUINGIA $2,000 · JUMLA KUTOKA $1,860

Zoezi 3. Andaa bajeti ya Thandi.

Kwa Mwalimu: chora mfano ubaoni na uueleze. Kisha soma taarifa saba kuhusu Thandi kwa sauti, mara mbili, polepole. Wanafunzi wanachora bajeti ya Thandi ya mwezi ujao. Wanaandika mahitaji kwanza na takwa mwisho. Wanaandika JUMLA KUINGIA, JUMLA KUTOKA na BAKI.

Mfano. Ama anapanga kuuza mayai kwa $600. Anapanga kununua chakula kwa $300, chakula cha kuku kwa $100 na sabuni kwa $20.

Bajeti ya Ama: KUINGIA	Bajeti ya Ama: KUTOKA
mayai $600	chakula $300
	chakula cha kuku $100
	sabuni $20
JUMLA KUINGIA $600	**JUMLA KUTOKA $420**

BAKI = $600 − $420 = $180

Taarifa za mwezi wa Thandi:

1. Thandi analipa $500 kwa chumba chake.
2. Bwana Banda anamlipa mshahara wa $2,000.
3. Ananunua chakula kwa $800.
4. Angependa shati jipya. Linagharimu $100.
5. Anamtumia mama yake $300.
6. Anapanda basi kwenda mjini mara 4.
7. Ananunua vipande 4 vya sabuni.

Zoezi 4. Bajeti ya Grace haifanyi kazi.

Kwa Mwalimu: bajeti ya Grace tayari iko ubaoni (hapa chini). Fanya mfano pamoja na darasa kwanza. Kisha wanafunzi wanajibu maswali matano kuhusu Grace. Katika swali la 5 wanachora bajeti mpya.

Mfano. Wiki ya Kofi. JUMLA KUINGIA $250. KUTOKA: chakula $100, chai $70, safari za basi $60, pipi $35.

> JUMLA KUTOKA = $100 + $70 + $60 + $35 = $265
> $265 − $250 = $15. KUTOKA ni zaidi ya KUINGIA kwa $15.
> Kofi anaondoa pipi. JUMLA KUTOKA mpya = $230.
> **BAKI = $250 − $230 = $20**

Bajeti ya Grace: KUINGIA	Bajeti ya Grace: KUTOKA
kushona nguo $1,500	chakula $800
	chumba chake $300
	sabuni $40
	vifaa vya shule vya mwanawe $200
	safari za basi $120
	gauni jipya $240
JUMLA KUINGIA $1,500	**JUMLA KUTOKA ?**

1. JUMLA KUTOKA ya Grace ni kiasi gani?
2. KUTOKA ni zaidi ya KUINGIA. Kwa kiasi gani?
3. Ni kitu gani upande wa KUTOKA ambacho ni takwa?
4. Grace anaondoa takwa hilo. JUMLA KUTOKA yake mpya ni kiasi gani?
5. Chora bajeti mpya ya Grace. Andika BAKI.

Zoezi 5. Andaa bajeti.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanaandaa bajeti ya mwezi mmoja. Wanaweza kuiandaa kwa ajili yao wenyewe, au kwa ajili ya mtu wa kubuni. Wanampa mtu huyo jina. Onyesha tena bajeti ya Kofi kutoka Mazungumzo kama mfano. Tembea darasani na usaidie. Kagua mambo manne: mahitaji yanakuja kwanza, jumla zote mbili ziko sawa, BAKI iko sawa, na KUTOKA si zaidi ya KUINGIA.

Mfano. Bajeti ya Kofi kutoka Mazungumzo: JUMLA KUINGIA $1,000 · JUMLA KUTOKA $700 · BAKI $300.

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: somo linalofuata (Somo 11) ni marudio ya Sehemu ya Pili. Mwambie kila mwanafunzi aitunze bajeti yake kutoka Zoezi 5. Mwishoni mwa mwezi, mwanafunzi anaitazama tena na kujiuliza: "Je, mwezi wangu ulienda kama nilivyopanga?" Usiwatake wanafunzi kuonyesha darasa pesa zao halisi.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1. 1. Mpango wa pesa za KUINGIA na KUTOKA kwa mwezi mmoja. 2. Kabla ya mwezi. 3. Mahitaji. 4. JUMLA KUINGIA toa JUMLA KUTOKA. 5. Punguza KUTOKA. Ongeza KUINGIA.

Zoezi 2.

1. $500 − $300 = $200 zimebaki
2. $2,000 − $1,500 = $500 zimebaki
3. $800 − $800 = $0 zimebaki
4. $1,200 − $900 = $300 zimebaki
5. KUTOKA ni zaidi ya KUINGIA kwa $100. Hakuna baki.
6. $2,000 − $1,860 = $140 zimebaki

Namba 3: bajeti inafanya kazi, lakini hakuna baki. *Namba 5:* bajeti haifanyi kazi. Mtu huyo lazima apunguze KUTOKA au aongeze KUINGIA.

Zoezi 3.

Bajeti ya Thandi: KUINGIA	Bajeti ya Thandi: KUTOKA
mshahara $2,000	chumba chake $500
	chakula $800
	sabuni $40
	safari za basi $120
	kwa mama yake $300
	shati jipya $100
JUMLA KUINGIA $2,000	**JUMLA KUTOKA $1,860**

BAKI = $2,000 − $1,860 = $140

Jinsi: basi 4 × $30 = $120. Sabuni 4 × $10 = $40. Shati ni takwa, kwa hiyo linakuja mwisho. Mpangilio wa mahitaji unaweza kutofautiana. Kubali mpangilio wowote wenye shati mwisho.

Zoezi 4.

1. 800 + 300 + 40 + 200 + 120 + 240 = $1,700
2. $1,700 − $1,500 = $200
3. Gauni jipya.
4. $1,700 − $240 = $1,460
5. Bajeti mpya inafanana na ile ya zamani, bila gauni. JUMLA KUINGIA $1,500 · JUMLA KUTOKA $1,460 · BAKI = $1,500 − $1,460 = $40.

Kwa Mwalimu: mwanafunzi anaweza pia kuondoa safari moja ya basi ($30) au zaidi. Kubali bajeti mpya yoyote ambayo hesabu zake ziko sawa na KUTOKA si zaidi ya KUINGIA.

Zoezi 5. Hakuna jibu moja maalum. Kagua mambo manne yaliyo katika maelezo ya *Kwa Mwalimu*.

Somo 11. Marudio: Pesa Kuingia, Pesa Kutoka (Masomo 7 hadi 10)

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- orodha ya bei ya Somo 8, iliyoandikwa upande mmoja wa ubao kabla wanafunzi hawajafika
- chaki na ubao
- daftari la kila mwanafunzi, lenye kazi yote ya Masomo 7 hadi 10
- rula, na kalamu au penseli, kwa kila mwanafunzi
- bajeti ya kila mwanafunzi kutoka Somo 10, Zoezi 5

Muda: vipindi viwili vya takriban dakika 40. Katika kipindi cha kwanza, fanya Maswali ya Marudio na Mazoezi 1 na 2. Katika kipindi cha pili, fanya Mazoezi 3 hadi 5.

Marudio haya yanakagua nini. Wanafunzi hawajifunzi maneno mapya katika somo hili. Wanatumia tena maneno na ujuzi wa Sehemu ya Pili:

1. Kuchuma; mshahara kwa siku, kwa wiki au kwa mwezi; mwajiri; mapato (Somo 7).
2. Mahitaji na matakwa; uchaguzi; mahitaji yanakuja kwanza (Somo 8).
3. Kutumia pesa; matumizi; matumizi madogo yanakuwa kiasi kikubwa kwa mwezi; upotevu (Somo 9).
4. Bajeti: JUMLA KUINGIA, JUMLA KUTOKA na BAKI; nini cha kufanya wakati KUTOKA ni zaidi ya KUINGIA (Somo 10).

Andika maneno kumi na matatu ya Sehemu ya Pili upande mmoja wa ubao. Yaache hapo kwa vipindi vyote viwili:

> kuchuma · mshahara · mapato · mwajiri · hitaji · takwa · uchaguzi · kutumia pesa · tumizi · upotevu · bajeti · mpango · baki

Kumbuka namba za kitabu hiki. Mwezi una siku 30, au wiki 4. Mshahara wa Thandi ni $2,000 kwa mwezi. Mshahara wa Kofi ni $1,000 kwa mwezi. Juma analipa $100 kwa siku moja ya kazi shambani kwake.

Baadhi ya wanafunzi waliitazama tena bajeti yao wenyewe mwishoni mwa mwezi. Uliza, "Je, mwezi wako ulienda kama ulivyopanga?" Mwache mwanafunzi ajibu kama anapenda. Kamwe usimtake mwanafunzi asome kwa sauti habari za pesa za familia yake.

Wanafunzi wengi wakikosea swali. Usiendelee na Somo 12 mara moja. Fundisha tena sehemu hiyo, kutoka kwenye somo lililo katika jedwali hili. Kisha toa vipengele vipya viwili au vitatu vya aina hiyohiyo.

Majibu yasiyo sawa katika …	Fundisha tena …
Zoezi 2, namba 1 hadi 3; vipengele vya jaribio 1 hadi 3	Somo 7, Mazungumzo na Zoezi 4 (mapato na kuchuma)
Zoezi 1, mahitaji na matakwa; vipengele vya jaribio 4 hadi 6	Somo 8, Mazoezi 2 na 4
Zoezi 1, upotevu; Zoezi 2, namba 4 hadi 6; vipengele vya jaribio 7 na 8	Somo 9, Mazoezi 2 na 3
Zoezi 3; vipengele vya jaribio 9 na 10	Somo 10, Mazungumzo na Mazoezi 2 na 3

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Maswali ya Marudio

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti kwa sentensi kamili. Hakuna anayeandika. Namba iliyo kwenye mabano inakuonyesha somo. Kama hakuna anayeweza kujibu, soma tena sentensi za Kariri za somo hilo.

1. "Kuchuma" maana yake nini? (Somo 7)
2. Mshahara ni nini? Nani anaulipa? (Somo 7)
3. Mwajiri anaweza kulipa mshahara kwa njia tatu. Zitaje. (Somo 7)
4. Mapato ni nini? Je, zawadi ni mapato? (Somo 7)
5. Ama hana mwajiri. Anachumaje pesa? (Somo 7)
6. Hitaji ni nini? Taja mahitaji matatu. (Somo 8)
7. Takwa ni nini? Je, takwa ni baya? (Somo 8)
8. Thandi hawezi kununua vitu vyote viwili. Lazima afanye nini? (Somo 8)
9. Yapi yanakuja kwanza, mahitaji au matakwa? (Somo 8)
10. "Kutumia pesa" maana yake nini? Tumizi ni nini? (Somo 9)
11. Kofi ananunua kikombe cha chai kila siku. Chai inamgharimu kiasi gani kwa mwezi? (Somo 9)
12. Upotevu ni nini? Toa mfano mmoja. (Somo 9)
13. Bajeti ni nini? Je, tunaiandaa kabla ya mwezi au baada yake? (Somo 10)
14. Tunaipataje baki? (Somo 10)
15. KUTOKA ni zaidi ya KUINGIA. Taja mambo mawili ambayo mtu anaweza kufanya. (Somo 10)

Zoezi 1. Hitaji, takwa au upotevu?

Kwa Mwalimu: andika herufi tatu na maana zake ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila kitu chenye namba kwa sauti mara mbili. Baada ya kila kitu, wanafunzi wanaandika namba yake na herufi moja kwenye madaftari yao.

- **H** ikiwa ni hitaji.
- **T** ikiwa ni takwa.
- **U** ikiwa ni upotevu.

Mfano. mkate unaoharibika ndani ya mfuko wa Kofi — **U**. Kofi hapati kitu cha kufaa kwa pesa zake.

1. dawa kwa mtoto mgonjwa
2. chupa ya soda tamu
3. taa inayowaka mchana kutwa juani
4. chumvi ya kupikia
5. tiketi ya mechi ya mpira wa miguu
6. mchele kwa chakula cha jioni cha familia
7. shati lililo dogo mno, na hakuna anayelivaa
8. pete ya dhahabu
9. blanketi kwa ajili ya usiku wa baridi
10. redio kubwa mpya
11. safari ya basi ambayo Kofi analipia, lakini anakosa basi
12. sabuni ya kuoshea

Zoezi 2. Kiasi gani?

Kwa Mwalimu: andika mfano na maswali sita ubaoni. Sema tena: mwezi una siku 30, au wiki 4. Wanafunzi wanaandika hesabu na jibu kwa kila swali.

Mfano. Juma analipa $100 kwa siku. Amina anafanya kazi siku 5. Anachuma kiasi gani? → 5 × $100 = **$500**

1. Juma analipa $100 kwa siku. Mwanamume mmoja anafanya kazi siku 7. Anachuma kiasi gani?
2. Kofi anachuma $1,000 kwa mwezi. Anachuma kiasi gani kwa miezi 2?
3. Mshahara wa Thandi ni $2,000. Kaka yake anampa $100. Mapato yake ni kiasi gani?
4. Kofi ananunua pipi moja kila siku. Pipi moja inagharimu $5. Anatumia pesa kiasi gani kwa mwezi?
5. Halima ananunua kikombe cha chai kila siku. Chai inagharimu $10. Anatumia pesa kiasi gani kwa wiki ya siku 7?
6. Grace anapanda basi kwenda mjini kila wiki. Safari moja inagharimu $30. Anatumia pesa kiasi gani kwa mwezi?

Zoezi 3. Andaa bajeti ya Halima.

Kwa Mwalimu: chora mfano ubaoni na uueleze. Kisha soma taarifa nane kuhusu Halima kwa sauti, mara mbili, polepole. Taarifa hizo zimechanganyika. Wanafunzi wanachora bajeti ya Halima ya mwezi ujao. Wanaandika mahitaji kwanza na takwa mwisho. Wanaandika JUMLA KUINGIA, JUMLA KUTOKA na BAKI. Kisha wanajibu swali lililo chini ya bajeti.

Mfano. Bajeti ya Kofi kutoka Somo 10. Andika mistari yake ya kwanza tu na jumla zake:

Bajeti ya Kofi: KUINGIA	**Bajeti ya Kofi: KUTOKA**
mshahara $1,000	chakula cha nyumbani $400
	sabuni $20
	…
JUMLA KUINGIA $1,000	**JUMLA KUTOKA $700**

BAKI = $1,000 − $700 = $300

Taarifa za mwezi wa Halima:

1. Angependa redio mpya. Inagharimu $300.
2. Anapanga kushona viatu kwa $2,400.
3. Ananunua chakula cha familia yake kwa $1,200.
4. Binamu yake anasema, "Labda nitakupa $100."
5. Ananunua misumari na uzi kwa ajili ya kazi yake kwa $200.
6. Analipa $300 kwa chumba chake.
7. Ananunua vipande 8 vya sabuni.
8. Anapanda basi kwenda mjini mara 4.

Chini ya bajeti, wanafunzi wanajibu: Ni taarifa ipi ambayo haimo katika bajeti? Kwa nini?

Kwa Mwalimu: wanafunzi wakienda polepole, sema: "Tazameni tena taarifa ya 4. Je, pesa hizo hakika zitakuja?"

Zoezi 4. Jaribio fupi.

Kwa Mwalimu: andika vipengele kumi ubaoni. Usiwasaidie wanafunzi. Kila mwanafunzi anaandika namba ya kila kipengele na jibu katika daftari. Kusanya madaftari, au tembea darasani na utazame. Toa maksi moja kwa kila jibu lililo sawa. Andika maksi kati ya 10 chini ya ukurasa.

1. Thandi anafanya kazi katika duka la Bwana Banda. Mwajiri wake ni nani?
2. Ama anauza mayai kwa $300. Dada yake anampa $50. Mapato ya Ama ni kiasi gani?
3. Katika kipengele cha 2, Ama anachuma kiasi gani?
4. Andika H au T: paa linalozuia mvua.
5. Andika H au T: pipi.
6. Ama ana $20. Lazima anunue mchele. Angependa mkate pia. Je, anaweza kununua vyote viwili?
7. Pipi moja inagharimu $5. Kofi ananunua moja kila siku kwa siku 30. Anatumia pesa kiasi gani?
8. Mkate wa Kofi unaharibika. Anautupa. Je, ni upotevu?

9. JUMLA KUINGIA $900. JUMLA KUTOKA $600. Baki ni kiasi gani?
10. JUMLA KUINGIA $500. JUMLA KUTOKA $650. Je, bajeti inafanya kazi?

Kwa Mwalimu: kwa kipengele 6, wanafunzi wanatumia orodha ya bei iliyo ubaoni.

Zoezi 5. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Kwa Mwalimu: andika sentensi hizi nne ubaoni. Ni sentensi za Kariri kutoka Sehemu ya Pili. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara moja. Kisha wananakili kila sentensi mara mbili.

> **Mapato ni pesa zote za KUINGIA kwa mtu, ziwe zake.**
>
> **Hitaji ni kitu ambacho lazima tuwe nacho ili tuishi na tuwe na afya njema.**
>
> **Tumizi dogo kila siku huwa kiasi kikubwa kwa mwezi mmoja.**
>
> **Bajeti ni mpango wa pesa za KUINGIA na KUTOKA kwa mwezi mmoja.**

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: tazama maksi za jaribio fupi. Fundisha tena sehemu yoyote ambayo wanafunzi wengi waliikosea (tazama "Wanafunzi wengi wakikosea swali").

Somo 12 linaanza Sehemu ya Tatu, "Kuweka Kumbukumbu". Kabla ya somo hilo, tafuta karatasi yenye siku na mwezi juu yake. Barua, karatasi ya shule au kalenda inafaa. Mwambie kila mwanafunzi afikirie: "Siku kama ya leo wiki iliyopita, nilitumia pesa kwa nini?" Somo 12 linaanza na swali hili.

Majibu (kwa mwalimu)

Maswali ya Marudio. 1. Kupata pesa kwa kazi yako. · 2. Pesa ambazo mwajiri analipa kwa kazi. Mwajiri ndiye anayeulipa. · 3. Kwa siku, kwa wiki, kwa mwezi. · 4. Pesa zote za KUINGIA kwa mtu, ziwe zake. Ndiyo, zawadi ni mapato, lakini mtu huyo haichumi. Mkopo si mapato. · 5. Anauza mayai. Watu wanamlipa kwa mayai hayo. · 6. Kitu ambacho lazima tuwe nacho ili tuishi na tuwe na afya njema. Vyovyote vitatu: chakula, maji, nguo, mahali pa kuishi, dawa, shule. · 7. Kitu ambacho tungependa kuwa nacho, lakini tunaweza kuishi bila kitu hicho. Hapana, takwa si baya. Lakini mahitaji yanakuja kwanza. · 8. Uchaguzi. · 9. Mahitaji. · 10. Kutoa pesa kulipia vitu. Tumizi ni pesa unazotumia kwa kitu kimoja. · 11. $300 (30 × $10). · 12. Pesa au vitu vinavyotumika kwa jambo lisilofaa. Kwa mfano, mkate unaoharibika. · 13. Mpango wa pesa za KUINGIA na KUTOKA kwa mwezi mmoja. Kabla ya mwezi. · 14. JUMLA KUINGIA toa JUMLA KUTOKA. · 15. Punguza KUTOKA. Ongeza KUINGIA.

Zoezi 1. 1 H · 2 T · 3 U · 4 H · 5 T · 6 H · 7 U · 8 T · 9 H · 10 T · 11 U · 12 H

Namba 2, 5, 8 na 10: haya ni matakwa, si upotevu. Mtu anayafurahia na anapata kitu kwa pesa zake. *Namba 3, 7 na 11:* pesa au kitu hakileti chochote cha kufaa. Huo ni upotevu.

Zoezi 2.

1. 7 × $100 = $700. Anachuma $700.
2. 2 × $1,000 = $2,000.
3. $2,000 + $100 = $2,100. Mapato yake ni $2,100.

4. 30 × $5 = $150.
5. 7 × $10 = $70.
6. 4 × $30 = $120.

Namba 3: zawadi ni mapato, lakini Thandi haichumi. Anachuma $2,000. *Namba 6:* ni kila wiki, kwa hiyo hesabu inatumia wiki 4, si siku 30.

Zoezi 3.

Bajeti ya Halima: KUINGIA	Bajeti ya Halima: KUTOKA
kushona viatu $2,400	chakula $1,200
	chumba chake $300
	misumari na uzi $200
	sabuni $80
	safari za basi $120
	redio mpya $300
JUMLA KUINGIA $2,400	**JUMLA KUTOKA $2,200**

BAKI = $2,400 − $2,200 = $200

Jinsi: sabuni 8 × $10 = $80. Basi 4 × $30 = $120. JUMLA KUTOKA: 1,200 + 300 + 200 + 80 + 120 + 300 = 2,200. Redio ni takwa, kwa hiyo inakuja mwisho. Kubali mahitaji kwa mpangilio wowote.

Taarifa ya 4 haimo katika bajeti. Hakuna hakika kwamba $100 hizo zitakuja. Bajeti ina pesa tu ambazo hakika zitakuja.

Namba hizi zinakubaliana na Somo 9: huko Halima alipata $600 kwa wiki kwa kushona viatu, kwa hiyo wiki 4 zinaleta $2,400. Chakula chake kilikuwa $300 kwa wiki, kwa hiyo $1,200 kwa mwezi.

Zoezi 4. Maksi moja kwa kila kipengele.

1. Bwana Banda

2. $350
3. $300
4. H
5. T
6. Hapana. Mchele ni $10. Zinabaki $10 tu, na mkate ni $15.
7. $150
8. Ndiyo
9. $300
10. Hapana. KUTOKA ni zaidi ya KUINGIA kwa $150. (Kubali "Hapana" peke yake.)

Sehemu ya Tatu. Kuweka Kumbukumbu

Somo 12. Kwa Nini Tunaandika

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- karatasi yoyote yenye tarehe juu yake (barua, karatasi ya shule, kalenda), kama unayo
- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi

Muda: takriban dakika 45.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo manne:

1. Akili yetu husahau viasi vya pesa, hasa viasi vidogo.
2. Kumbukumbu ni maneno na namba tunazoandika, ili tuweze kuzisoma baadaye.
3. Kumbukumbu nzuri inajibu maswali manne: Lini? Nani? Nini? Kiasi gani?
4. Kumbukumbu inaweza kuwa ushahidi. Inaonyesha nani alilipa, kiasi gani, na lini.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Jaribu hili wewe mwenyewe. Sema ulitumia pesa kwa nini siku kama ya leo wiki iliyopita. Watu wengi hawawezi kufanya hivyo. Akili inashika mambo makubwa, lakini inasahau viasi vidogo haraka.

Kumbukumbu ni maneno na namba tunazoandika. Bajeti katika Somo 10 inaandikwa kabla ya mwezi. Kumbukumbu inaandikwa baada ya jambo kutokea. Inaonyesha kilichotokea kweli.

Kila kumbukumbu lazima iwe na tarehe: siku, mwezi na mwaka. Wanafunzi wanaandika tarehe kwa namna watu wanavyoiandika

katika nchi yako. Katika kitabu hiki, tarehe zinaandikwa hivi: 3 Mei 2026.

Kumbukumbu inaweza kuwa ushahidi. Watu wawili wanaweza kutokubaliana kuhusu malipo.

Hapo kumbukumbu iliyoandikwa, yenye tarehe, inaonyesha kilicho kweli. Kumbukumbu ina nguvu zaidi wakati mtu yule mwingine pia anaiona. Somo 13 linafundisha jambo hili.

Mtu asiyeweza kuandika bado anaweza kuweka kumbukumbu. Mtu anayemwamini anaweza kumwandikia. Kumbukumbu fupi ni bora kuliko kukosa kumbukumbu kabisa.

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Subiri wanafunzi wajibu. Kubali jibu lolote lenye maana ileile.

M. Mlikula nini jana?
W. *(Wanafunzi wanajibu:)* Nilikula wali na maharagwe.

M. Mlikula nini siku kama ya leo wiki iliyopita?
W. Sijui. Nimesahau.

M. Mlitumia pesa kiasi gani siku kama ya leo wiki iliyopita?
W. Sijui.

M. Ndiyo. Akili yetu husahau. Inasahau hasa viasi vidogo.

M. Kofi alitumia pesa kidogo kila siku. Mwishoni mwa mwezi, hakuwa na kitu. Pesa zake zilienda wapi?
W. Hajui. Amesahau.

M. Kofi anaweza kufanya nini mwezi ujao?
W. Anaweza kuziandika.

M. Ndiyo. Maneno na namba tunazoandika ni **kumbukumbu**.

M. Mwezi uliopita $10 za Kofi zilipotea. Hajui zilienda wapi. Kumbukumbu inaonyesha kila tumizi. Je, Kofi aliweka kumbukumbu?
W. Hapana. Akiwa na kumbukumbu, anaweza kuona $10 zilienda wapi.

Andika ubaoni: **3 Mei 2026. Kofi alinunua mkate 1 kwa $15.**

M. Someni pamoja nami. Kofi alinunua mkate lini?
W. Tarehe 3 Mei 2026.

M. Siku, mwezi na mwaka ni **tarehe**. Nani alinunua mkate?
W. Kofi.

M. Alinunua nini? Alilipa kiasi gani?
W. Alinunua mkate mmoja. Alilipa $15.

Andika ubaoni: **LINI? NANI? NINI? KIASI GANI?**

M. Kumbukumbu nzuri inajibu maswali haya manne. Sasa sikilizeni hadithi. Grace anamshonea Zainab gauni. Zainab anamlipa Grace $20.

M. Mwezi mmoja baadaye, Grace anasema, "Hukunilipa." Zainab anasema, "Nilikulipa!" Nani yuko sawa?
W. Hatujui.

M. Kisha Grace anatazama katika kitabu chake. Ndani yake imeandikwa, "3 Mei 2026. Zainab alilipa $20 kwa gauni." Sasa wanajua nini?
W. Zainab alilipa. Grace alisahau.

M. Ndiyo. Kumbukumbu inaonyesha kilicho kweli. Ni **ushahidi**. Tarehe inasaidiaje?
W. Inaonyesha Zainab alilipa lini.

Mwanafunzi akisema, "Mimi nakumbuka kila kitu": sema, "Jaribu. Andika pesa unazotumia kwa wiki moja. Kisha jaribu kuzitaja bila karatasi."

Mwanafunzi akisema, "Siwezi kuandika vizuri": sema, "Andika namba na neno moja au mawili. Au mwombe mtu unayemwamini akuandikie."

Mwanafunzi akisema, "Mtu anaweza kuandika uongo": sema, "Ndiyo. Kwa hiyo kumbukumbu bora ni ile ambayo watu wote wawili wanaiona. Somo 13 linaonyesha jinsi."

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno matatu ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
kumbukumbu	Maneno na namba tunazoandika, ili tuweze kuzisoma baadaye.
tarehe	Siku, mwezi na mwaka. Mfano: 3 Mei 2026.
ushahidi	Kitu kinachoonyesha kilicho kweli.

Kwa Mwalimu: katika kitabu hiki **kumbukumbu** daima ni kitu (nomino). Kwa kitendo, sema "kuandika".

Kariri

> **Akili husahau. Kumbukumbu haisahau.**
>
> **Kumbukumbu nzuri inaeleza lini, nani, nini na kiasi gani.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Ziache ubaoni mpaka mwisho wa somo. Wanafunzi wanasema sentensi hizo mbili kwa

sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. Kwa nini tunaandika viasi vya pesa?
2. Kumbukumbu ni nini?
3. Kumbukumbu nzuri inajibu maswali gani manne?
4. Tarehe ni nini? Sema tarehe ya leo.
5. Kumbukumbu iliwasaidiaje Grace na Zainab?

Zoezi 2. Andika tarehe.

Kwa Mwalimu: andika mfano ubaoni. Soma kila tarehe kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika kila tarehe katika madaftari yao, kwa namna watu wanavyoiandika katika nchi yako.

Mfano. Unasikia: "tarehe tatu, mwezi wa Mei, mwaka elfu mbili na ishirini na sita." Unaandika: **3 Mei 2026**

1. tarehe tano Mei, 2026
2. tarehe kumi na mbili Juni, 2026
3. tarehe ishirini Machi, 2026
4. tarehe thelathini na moja Desemba, 2026
5. tarehe moja Januari, 2026
6. leo

Zoezi 3. Je, ni kumbukumbu?

Kwa Mwalimu: andika herufi mbili na maana zake ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila sentensi yenye namba kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika namba na herufi moja.

- **K** ikiwa ni kumbukumbu.

- **X** ikiwa si kumbukumbu.

Mfano. Ama anaandika katika kitabu chake: "4 Mei 2026. Mauzo ya mayai 6, $30." — **K**. Imeandikwa.

1. Musa anauza chumvi. Anajaribu kukumbuka kiasi.
2. Thandi anaandika mshahara wake na tarehe katika kitabu chake.
3. Kofi anamweleza rafiki yake kuhusu pesa zake.
4. Peter anaandika ukutani mwa nyumba yake: "5 Mei. Mauzo ya viti 2."
5. Grace anafikiri kuhusu pesa zilizo katika sanduku lake.
6. Halima anaandika majina ya watu waliomlipa, na viasi.
7. Juma anahesabu mbuzi wake. Anasema namba yao kwa sauti.
8. Juma anahesabu mbuzi wake. Anaandika namba yao na tarehe kwenye karatasi.
9. Mzee mmoja hawezi kuandika. Binti yake anamwandikia habari za pesa zake katika kitabu.
10. Musa na mnunuzi wanakubaliana kuhusu bei. Wanapeana mikono.

Zoezi 4. Nini kinakosekana?

Kwa Mwalimu: andika maswali manne ubaoni: LINI? NANI? NINI? KIASI GANI? Kisha andika mfano na kumbukumbu tano. Wanafunzi wanaandika namba ya kila kumbukumbu na swali linalokosekana.

Mfano. Musa aliuza vikombe 2 vya chumvi kwa $20. → **LINI?** Hakuna tarehe.

1. 6 Mei 2026. Ama aliuza mayai 4.
2. 7 Mei 2026. Manunuzi ya kipande 1 cha sabuni kwa $10.
3. 8 Mei 2026. Kofi alilipa $30.
4. Fatuma alimlipa Halima $15 kwa kushona viatu.
5. Manunuzi ya kikombe 1 cha maharagwe kwa $10.

Zoezi 5. Panga taarifa kwa mpangilio. Andika kumbukumbu.

Kwa Mwalimu: andika mfano na makundi manne ubaoni. Wanafunzi wanaanza kila kumbukumbu kwa tarehe. Kisha wanaandika sentensi moja.

Mfano. $20 · Zainab alimlipa Grace · 3 Mei 2026 · kwa kushona gauni → **3 Mei 2026. Zainab alimlipa Grace $20 kwa kushona gauni.**

1. mayai 6 · 4 Mei 2026 · Ama alimuuzia · Musa · kwa $30
2. kwa $30 · 8 Mei 2026 · mikate 2 · Thandi alinunua
3. $30 · Musa alilipa · 9 Mei 2026 · kwa safari ya basi kwenda mjini
4. $15 · kwa kushona viatu · 12 Mei 2026 · Kofi alimlipa Halima

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Tafuta mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: mwambie kila mwanafunzi alete risiti, kama anayo. Inaweza kutoka dukani, shuleni au zahanatini. Ujumbe wa malipo kwenye simu unafaa pia. Somo 13 linahusu karatasi ya aina hii. Pia mwambie kila mwanafunzi aandike kumbukumbu moja nyumbani: kitu kimoja anachonunua, pamoja na tarehe.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1.

1. Kwa sababu akili yetu husahau, hasa viasi vidogo.
2. Maneno na namba tunazoandika, ili tuweze kuzisoma baadaye.
3. Lini? Nani? Nini? Kiasi gani?
4. Siku, mwezi na mwaka. (Tarehe ya leo: kubali tarehe iliyo sawa.)
5. Ilionyesha kwamba Zainab alilipa. Ilikuwa ushahidi.

Zoezi 2.

1. 5 Mei 2026
2. 12 Juni 2026
3. 20 Machi 2026
4. 31 Desemba 2026
5. 1 Januari 2026
6. Tarehe ya leo.

Kubali kila tarehe kwa namna nchi yako inavyoiandika. Majibu yaliyo hapo juu yako katika mtindo wa kitabu hiki.

Zoezi 3.

1. X — hakuna kilichoandikwa.
2. K
3. X — kueleza si kuandika.
4. K — ni kumbukumbu dhaifu, kwa sababu haina mwaka wala kiasi. Lakini imeandikwa, kwa hiyo ni kumbukumbu.
5. X
6. K — haina tarehe, kwa hiyo si kumbukumbu nzuri. Lakini ni kumbukumbu.
7. X
8. K
9. K — mtu mwingine anaweza kukuandikia kumbukumbu.
10. X — hakuna kilichoandikwa.

Zoezi 4.

1. KIASI GANI?
2. NANI?
3. NINI?
4. LINI?
5. LINI? na NANI? — vitu viwili vinakosekana. Kubali kimojawapo; msifu mwanafunzi anayepata vyote viwili.

Zoezi 5. Kubali mpangilio wowote ulio wazi wa maneno baada ya tarehe.

1. 4 Mei 2026. Ama alimuuzia Musa mayai 6 kwa $30.
2. 8 Mei 2026. Thandi alinunua mikate 2 kwa $30.
3. 9 Mei 2026. Musa alilipa $30 kwa safari ya basi kwenda mjini.
4. 12 Mei 2026. Kofi alimlipa Halima $15 kwa kushona viatu.

Somo 13. Risiti

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- risiti moja au mbili halisi kutoka dukani, shuleni au zahanatini, kama unaweza kuzipata, au ujumbe wa malipo kwenye simu
- risiti iliyo hapa chini, iliyochorwa ubaoni kabla wanafunzi hawajafika (inachukua muda kuichora)
- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi

Muda: takriban dakika 45.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo manne:

1. Risiti ni kumbukumbu ya malipo moja. Inaweza kuandikwa kwa mkono, kuchapishwa na mashine, au kutumwa kwenye simu.
2. Mtu anayepokea pesa ndiye anayeandika risiti. Mtu anayelipa ndiye anayeitunza.
3. Risiti inaonyesha tarehe, kutoka kwa nani, kwenda kwa nani, malipo ya nini, kiasi, na sahihi.
4. Mwandishi anatunza nakala.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Risiti ni kumbukumbu ya malipo moja. Mtu anayepokea pesa ndiye anayeiandika. Mtu huyo anampa risiti mtu anayelipa. Mlipaji anaitunza kama ushahidi.

Siku hizi risiti nyingi huchapishwa na mashine dukani. Baadhi ni za kielektroniki: ujumbe au faili kwenye simu yako. Risiti iliyoandikwa kwa mkono bado ni ya kawaida sokoni, kwa kodi ya

chumba, na kwa kazi. Katika somo hili wanafunzi wanaandika risiti kwa mkono. Hivyo wanajua kila kitu kilicho kwenye risiti. Risiti iliyochapishwa au ya kielektroniki ina vitu vilevile.

Tunaandika kiasi mara mbili, kwa tarakimu na kwa maneno. Namba ni rahisi kubadilisha. Sifuri moja zaidi inageuza $20 kuwa $200. Ni vigumu zaidi sana kubadilisha maneno.

Baada ya maneno, chora mstari mpaka mwisho wa nafasi, ili mtu yeyote asiweze kuongeza neno. Kwenye risiti halisi, andika jina la pesa kabla ya neno la namba: "dola ishirini". Katika kitabu hiki tunaandika neno la namba tu: "ishirini".

Sahihi ni jina la mtu, lililoandikwa kwa mkono wa mtu huyo mwenyewe. Mtu mwingine hawezi kuliandika kwa njia ileile bila shida. Mtu asiyeweza kuandika anaweza kuweka alama, kwa mfano X. Kisha mtu wa pili anaandika jina la mtu huyo kando ya alama hiyo, na anaongeza sahihi yake mwenyewe pia.

Mwandishi anatunza nakala. Maduka mengi yasiyo na umeme yanatumia kitabu cha risiti chenye karatasi nyembamba nyeusi kati ya kurasa. Karatasi hiyo inatengeneza nakala wakati uleule. Bila karatasi hiyo, mwandishi anaandika risiti mara mbili. Au mashine ya umeme ya kupokelea pesa inachapisha risiti mbili: mwenye duka anatunza moja, na mnunuzi anapata nyingine. Risiti ya kielektroniki inafanya kazi kwa njia ileile. Muuzaji na mnunuzi kila mmoja anapata nakala.

Omba risiti unapolipa ada ya shule, kodi ya chumba, au kiasi chochote kikubwa. Tunza risiti zako zote katika sanduku moja lisilo na unyevu.

Risiti. Ichore ubaoni hivi. Iache hapo kwa somo zima.

RISITI	
Tarehe	3 Mei 2026
Kutoka kwa	Zainab
Kwenda kwa	Grace
Malipo ya	kushona gauni
Kiasi kwa tarakimu	$20
Kiasi kwa maneno	ishirini ——————
Sahihi	*Grace*

"Kutoka kwa" ni mtu anayelipa. "Kwenda kwa" ni mtu anayepokea pesa. Mtu huyo ndiye anayeandika risiti na sahihi.

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Subiri wanafunzi wajibu. Kubali jibu lolote lenye maana ileile.

Waombe wanafunzi waonyeshe karatasi walizoleta.

M. Nani ameleta karatasi kutoka dukani, shuleni au zahanatini? Inaonyesha nini?
W. Inaonyesha kwamba nililipa. Inaonyesha kiasi.

M. Tazameni risiti hii kutoka dukani. Je, mtu aliiandika kwa mkono?
W. Hapana. Mashine iliichapisha.

M. Ndiyo. Maduka mengi huchapisha risiti. Baada ya malipo kwa simu, mara nyingi risiti huja kama ujumbe. Tunza ujumbe huo. Nao pia ni risiti.

M. Wakumbukeni Grace na Zainab. Zainab alilipa $20. Baadaye, Grace alisahau. Zainab anawezaje kuonyesha kwamba alilipa?
W. Kwa karatasi iliyoandikwa.

M. Ndiyo. Grace anamwandikia Zainab karatasi. Inaonyesha kwamba Zainab alilipa. Karatasi hii ni **risiti**.

Onyesha risiti iliyo ubaoni. Soma kila mstari kwa sauti.

M. Nani analipa pesa?
W. Zainab. Jina lake liko kando ya "Kutoka kwa".

M. Nani anapokea pesa? Nani anaandika risiti?
W. Grace. Jina lake liko kando ya "Kwenda kwa".

M. Ndiyo. Mtu anayepokea pesa ndiye anayeandika risiti. Nani anatunza risiti?
W. Zainab. Ni ushahidi kwamba alilipa.

M. Tazameni kiasi. Kimeandikwa kwa tarakimu na kwa maneno. Kwa nini?

Andika **$20** *ubaoni. Kisha ongeza 0 moja zaidi:* **$200**.

M. Nini kimetokea?
W. $20 sasa ni $200.

M. Je, mtu anaweza kuongeza 0 kwenye neno "ishirini"?
W. Hapana.

M. Kwa hiyo tunaandika kiasi kwa maneno pia.

M. Sasa tazameni mstari wa mwisho. Grace anaandika jina lake kwa njia yake mwenyewe. Hii ni **sahihi** yake. Kwa nini anaiandika?
W. Inaonyesha kwamba Grace ndiye aliyeandika risiti.

M. Grace anaandika risiti ileile mara ya pili, na anaitunza. Hii ni **nakala**. Kwa nini Grace anatunza nakala?

W. Ni kumbukumbu yake ya pesa zilizomjia.

Mwanafunzi akisema, "Duka halinipi risiti": sema, "Omba risiti. Sema, 'Tafadhali niandikie risiti.' Kwa kiasi kikubwa, omba kila mara."

Mwanafunzi akisema, "Siwezi kuandika jina langu": sema, "Weka alama ya X. Mwombe mtu mwingine aandike jina lako kando yake. Kisha jifunze kuandika jina lako. Ni jambo zuri la kujifunza kwanza."

Mwanafunzi akisema, "Ninaweza kuandika risiti yangu mwenyewe": sema, "Hapana. Mtu anayepokea pesa ndiye anayeiandika. Karatasi unayojiandikia mwenyewe si ushahidi."

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno matatu ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
risiti	Kumbukumbu ya malipo moja. Mtu anayepokea pesa anaiandika, au mashine inaichapisha.
sahihi	Jina lako, lililoandikwa kwa mkono wako mwenyewe, kwa njia yako mwenyewe.
nakala	Maneno na namba zilezile, zilizoandikwa mara ya pili. Kunakili ni kuziandika mara ya pili.

Kwa Mwalimu: katika kitabu hiki, usiseme "saini risiti". Sema "andika sahihi yako". Hivyo neno **sahihi** lina maana moja tu, na neno **alama** linabaki na maana yake moja: kitu kinachosimama badala ya kitu kingine.

Kariri

> **Risiti ni ushahidi kwamba mtu amelipa pesa.**
>
> **Mtu anayepokea pesa ndiye anayeandika risiti.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. Risiti ni nini?
2. Nani anaandika risiti? Nani anaitunza?
3. Taja vitu sita vilivyo kwenye risiti.
4. Kwa nini tunaandika kiasi kwa tarakimu na kwa maneno?
5. Sahihi ni nini?
6. Kwa nini mwandishi anatunza nakala?

Zoezi 2. Soma risiti. Jibu maswali.

Kwa Mwalimu: chora risiti hii ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila swali kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika jibu fupi kwenye madaftari yao.

RISITI	
Tarehe	14 Mei 2026
Kutoka kwa	Thandi
Kwenda kwa	Musa
Malipo ya	vikombe 3 vya chumvi
Kiasi kwa tarakimu	$30
Kiasi kwa maneno	thelathini ————
Sahihi	*Musa*

Mfano. Nani alilipa? → **Thandi alilipa.**

1. Nani alipokea pesa?
2. Thandi alilipa kiasi gani?
3. Alilipia nini?
4. Alilipa lini?
5. Nani aliandika risiti?
6. Nani anatunza risiti? Nani anatunza nakala?

Zoezi 3. Je, tarakimu na maneno yanakubaliana?

Kwa Mwalimu: andika mfano na viasi vinane ubaoni. Wanafunzi wanaandika namba na **Ndiyo** au **Hapana**.

Mfano. $30 — thelathini → **Ndiyo.**

1. $15 — kumi na tano
2. $50 — kumi na tano
3. $100 — mia moja
4. $40 — kumi na nne
5. $150 — mia moja na hamsini
6. $500 — hamsini
7. $25 — ishirini na tano

8. $200 — ishirini

Zoezi 4. Risiti ina kosa gani?

Kwa Mwalimu: chora risiti nne ubaoni, kando kwa kando, kama ilivyo hapa chini. Kila risiti ina kosa moja. Wanafunzi wanaandika herufi ya kila risiti na kosa lake.

Mfano. Tarehe: 13 Mei 2026 · Kutoka kwa: Peter · Kwenda kwa: Musa · Malipo ya: (hakuna kitu) · $10 · kumi · Sahihi: *Musa* → **Haionyeshi Peter alilipia nini.**

	A	B	C	D
Tarehe	15 Mei 2026		16 Mei 2026	17 Mei 2026
Kutoka kwa	Kofi	Fatuma	Musa	Thandi
Kwenda kwa	Halima	Ama	Ama	Grace
Malipo ya	kushona viatu	mayai 6	kuku 1	kushona shati
Tarakimu	$15	$30	$150	$20
Maneno	kumi na tano	thelathini	kumi na tano	ishirini
Sahihi		*Ama*	*Ama*	*Thandi*

Zoezi 5. Panga taarifa kwa mpangilio. Andika risiti.

Kwa Mwalimu: andika mfano na makundi matatu ubaoni. Wanafunzi wanachora risiti na kuijaza.

Kwenye mstari wa Sahihi, wanaandika jina la mtu anayepokea pesa. Kisha wanaandika nakala ya risiti ya 1, na neno NAKALA juu yake. Risiti ya 3 ni ya wanafunzi wanaomaliza mapema.

Mfano. $20 · Grace · kwa kushona gauni · Zainab alilipa · 3 Mei 2026 → **risiti ya kwanza ya somo hili.**

1. kwa mayai 4 · $20 · Ama · 15 Mei 2026 · Thandi alilipa
2. Halima · kwa kushona viatu · 18 Mei 2026 · $15 · Kofi alilipa
3. $500 · Peter alilipa · kwa mbuzi 1 · Juma · 20 Mei 2026

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Tafuta mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: mwombe kila mwanafunzi aweke kumbukumbu kwa siku tatu zijazo. Kila siku, wanaandika pesa zote zinazowajia na zinazotoka kwao, pamoja na tarehe. Mwanafunzi asiye na pesa siku fulani anaandika tarehe na "hakuna pesa". Wanaleta kumbukumbu hiyo kwenye Somo la 14.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1.

1. Kumbukumbu ya malipo moja. Inaonyesha kwamba mtu amelipa pesa.
2. Mtu anayepokea pesa ndiye anayeiandika. Mtu anayelipa ndiye anayeitunza.
3. Tarehe, kutoka kwa nani, kwenda kwa nani, malipo ya nini, kiasi kwa tarakimu na kwa maneno, sahihi.
4. Namba ni rahisi kubadilisha. Ni vigumu kubadilisha maneno.

5. Jina lako, lililoandikwa kwa mkono wako mwenyewe, kwa njia yako mwenyewe.
6. Ni kumbukumbu ya mwandishi ya pesa zilizoingia.

Zoezi 2.

1. Musa alipokea pesa.
2. Alilipa $30.
3. Alilipia vikombe 3 vya chumvi.
4. Alilipa tarehe 14 Mei 2026.
5. Musa aliiandika. (Yeye ndiye aliyepokea pesa.)
6. Thandi anatunza risiti. Musa anatunza nakala.

Zoezi 3.

1. Ndiyo
2. Hapana
3. Ndiyo
4. Hapana
5. Ndiyo
6. Hapana
7. Ndiyo
8. Hapana — mtu aliongeza 0 kwenye namba, au alisahau neno.

Zoezi 4.

- A. Hakuna sahihi.
- B. Hakuna tarehe.
- C. Tarakimu na maneno hayakubaliani. ($150 ni "mia moja na hamsini".)
- D. Mtu mwingine ndiye aliyeandika sahihi. Grace alipokea pesa, kwa hiyo Grace ndiye anayeandika sahihi.

Zoezi 5.

RISITI	1	2	3
Tarehe	15 Mei 2026	18 Mei 2026	20 Mei 2026
Kutoka kwa	Thandi	Kofi	Peter
Kwenda kwa	Ama	Halima	Juma
Malipo ya	mayai 4	kushona viatu	mbuzi 1
Kiasi kwa tarakimu	$20	$15	$500
Kiasi kwa maneno	ishirini ————	kumi na tano ————	mia tano ————
Sahihi	*Ama*	*Halima*	*Juma*

Nakala ya risiti ya 1 ina neno NAKALA juu yake. Kila neno na kila namba ni sawa na katika risiti ya 1.

Somo 14. Kitabu cha Taslimu

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- kopo dogo au sanduku lenye baadhi ya sarafu ndani yake, kama unazo
- majina ya safu wima tano, yaliyochorwa ubaoni kabla wanafunzi hawajafika: TAREHE · MAELEZO · KUINGIA · KUTOKA · SALIO
- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi

Muda: takriban dakika 45, au vipindi viwili vifupi. Zoezi 4 linachukua muda.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo manne:

1. Sarafu na noti ni taslimu.
2. Mstari wa KUINGIA na KUTOKA unakua na kuwa kitabu cha taslimu, chenye safu wima tano.
3. Baada ya kila mstari wa kitabu cha taslimu, tunatafuta salio.
4. Kuandika wiki moja ya kitabu cha taslimu.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Kitabu cha taslimu ni mstari wa KUINGIA na KUTOKA wenye safu wima tatu zaidi: TAREHE, MAELEZO na SALIO. Kila malipo yana mstari wake. Salio ni taslimu ambayo mtu anayo baada ya mstari huo.

Kwenye mstari wa kwanza, andika taslimu mwanzoni. Ihesabu kwanza. Iandike katika safu wima ya SALIO tu, kwa sababu haikuingia wiki hii. Kisha, kwenye kila mstari, jumlisha kiasi cha KUINGIA au toa kiasi cha KUTOKA.

Mwishoni mwa wiki, jumlisha safu wima ya KUINGIA na safu wima ya KUTOKA. Hizi ni JUMLA KUINGIA na JUMLA KUTOKA, kama katika bajeti ya Somo la 10. Taslimu mwanzoni, jumlisha JUMLA KUINGIA, toa JUMLA KUTOKA: matokeo ni salio la mwisho. Somo la 15 linatumia hili.

Andika mwezi na mwaka juu ya ukurasa. Hivyo safu wima ya TAREHE ina siku na mwezi tu. Kitabu kimoja cha taslimu ni cha mtu mmoja.

Katika kitabu hiki, mstari wa kitabu cha taslimu unakwenda kwa upana wa ukurasa. Safu wima inashuka chini ya ukurasa.

Kitabu cha taslimu cha Ama, Mei 2026. Mwishoni mwa Mazungumzo ubao unaonekana hivi:

TAREHE	MAELEZO	KUINGIA	KUTOKA	SALIO
18 Mei	taslimu mwanzoni			$40
18 Mei	mauzo ya mayai 6	$30		$70
19 Mei	manunuzi ya kikombe 1 cha chumvi		$10	$60
20 Mei	mauzo ya mayai 10	$50		$110
21 Mei	safari ya basi kwenda mjini		$30	$80
22 Mei	mauzo ya mayai 8	$40		$120
23 Mei	manunuzi ya mkate 1		$15	$105
	JUMLA	$120	$55	

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha

somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Subiri wanafunzi wajibu. Kubali jibu lolote lenye maana ileile.

Inua kopo.

M. Ama anaweka sarafu na noti zake katika kopo kama hili. Sarafu na noti ni **taslimu**. Ama anauza mayai na ananunua vitu kila siku. Anawezaje kujua taslimu yake kila siku?
W. Anaweza kuiandika. Anaweza kuweka kumbukumbu.

M. Ndiyo. Anatunza **kitabu cha taslimu**.

M. Tazameni ubao. Kila orodha inayoshuka chini ya ukurasa ni **safu wima**. Kuna safu wima ngapi?
W. Tano.

M. Someni majina ya safu wima pamoja nami.
W. TAREHE, MAELEZO, KUINGIA, KUTOKA, SALIO.

Andika mstari wa kwanza: 18 Mei · taslimu mwanzoni · $40 katika safu wima ya SALIO.

M. Tarehe 18 Mei, Ama anahesabu taslimu yake. Ana $40. Kisha anauza mayai 6. Kiasi gani kinaingia?
W. $30.

Andika mstari wa pili, na $30 katika safu wima ya KUINGIA.

M. Alikuwa na $40. Sasa $30 zinaingia. Ana kiasi gani sasa?
W. $70.

M. Ndiyo. Tunaandika $70 katika safu wima ya mwisho. Ni taslimu ambayo Ama anayo baada ya mstari huu. Ni **salio**.

M. Tarehe 19 Mei, ananunua kikombe 1 cha chumvi. Safu wima ipi?
W. KUTOKA. $10.

M. Salio ni kiasi gani sasa?
W. $60. Sabini toa kumi ni sitini.

M. Taslimu inapoingia, tunajumlisha. Taslimu inapotoka, tunafanya nini?
W. Tunatoa.

Jaza mistari mingine pamoja na wanafunzi, mstari mmoja baada ya mwingine. Wanafunzi wanatafuta kila salio kwa sauti. Kisha jumlisha safu wima za KUINGIA na KUTOKA pamoja na wanafunzi.

M. Ama ana taslimu kiasi gani tarehe 23 Mei?
W. $105.

M. Mstari wa KUINGIA na KUTOKA unaonyesha kinachoingia na kinachotoka. Kitabu cha taslimu kinaonyesha nini zaidi?
W. Tarehe. Taslimu baada ya kila mstari.

Mwanafunzi akisema, "Kwa nini tusiandike $40 katika safu wima ya KUINGIA?": sema, "$40 hazikuingia wiki hii. Ama alikuwa nazo kabla. Kwa hiyo tunaziandika kama salio tu."

Mwanafunzi akisema, "Ama anapata zawadi. Je, ni KUINGIA?": sema, "Ndiyo. Taslimu yote inayomjia Ama inaandikwa katika safu wima ya KUINGIA."

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno manne ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
taslimu	Pesa za sarafu na noti.
kitabu cha taslimu	Kitabu ambamo unaandika taslimu yote inayoingia na inayotoka.
salio	Taslimu uliyo nayo baada ya kila mstari wa kitabu cha taslimu.
safu wima	Orodha ya maneno au namba inayoshuka chini ya ukurasa.

Kariri

> **Kitabu cha taslimu kinaonyesha taslimu inayoingia na inayotoka kila siku.**
>
> **Salio ni taslimu uliyo nayo baada ya kila mstari.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: onyesha kitabu cha taslimu cha Ama ubaoni. Uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. Salio ni kiasi gani tarehe 20 Mei?
2. Taslimu kiasi gani iliingia tarehe 22 Mei?
3. Ama alilipia nini tarehe 21 Mei? Kiasi gani?
4. Ama alinunua chumvi siku gani?
5. JUMLA KUINGIA ni kiasi gani? JUMLA KUTOKA ni kiasi gani?
6. Je, Ama alikuwa na taslimu zaidi mwishoni mwa wiki, au pungufu?

Zoezi 2. Tafuta salio jipya.

Kwa Mwalimu: andika mfano na mistari minane ubaoni. Wanafunzi wanaandika namba na salio jipya.

Mfano. Salio $50. KUINGIA $20. → **Salio jipya $70.**

1. Salio $70. KUTOKA $10.
2. Salio $60. KUINGIA $30.
3. Salio $90. KUTOKA $15.
4. Salio $75. KUINGIA $25.
5. Salio $100. KUTOKA $30.
6. Salio $70. KUINGIA $150.
7. Salio $220. KUTOKA $20.
8. Salio $200. KUTOKA $5.

Zoezi 3. KUINGIA au KUTOKA?

Kwa Mwalimu: soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila sentensi kwa sauti mara mbili. Kila sentensi inahusu taslimu ya Ama.

Wanafunzi wanaandika namba, **KUINGIA** au **KUTOKA**, na kiasi. Tumia bei za kitabu hiki.

Mfano. Ama anauza mayai 4. → **KUINGIA $20**

1. Ama ananunua kipande 1 cha sabuni.
2. Ama anauza kuku 1.
3. Ama analipia safari ya basi kwenda mjini.
4. Musa ananunua mayai 6 kutoka kwa Ama.
5. Ama ananunua daftari kwa ajili ya mwanawe.
6. Dada yake Ama anampa $50 kama zawadi.
7. Ama ananunua penseli 2.
8. Ama ananunua kikombe 1 cha mchele na kikombe 1 cha maharagwe.

Zoezi 4. Panga taarifa kwa mpangilio. Andika kitabu cha taslimu.

Kwa Mwalimu: andika mfano na taarifa sita ubaoni. Wanafunzi wanachora safu wima tano. Wanaandika mistari kwa mpangilio wa tarehe. Wanatafuta salio baada ya kila mstari. Mwishoni, wanaandika JUMLA KUINGIA na JUMLA KUTOKA.

Mfano. Huu ni mstari wa kwanza.

TAREHE	MAELEZO	KUINGIA	KUTOKA	SALIO
25 Mei	taslimu mwanzoni			$95

- 27 Mei · mauzo ya mayai 12 · $60
- 25 Mei · manunuzi ya vikombe 2 vya mchele · $20
- 29 Mei (alasiri) · safari ya basi kwenda mjini · $30
- 26 Mei · mauzo ya mayai 6 · $30
- 28 Mei · manunuzi ya kipande 1 cha sabuni · $10
- 29 Mei (asubuhi) · mauzo ya kuku 1 · $150

Zoezi 5. Andika kitabu chako cha taslimu.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia kumbukumbu waliyoweka kwa siku tatu (Somo 13, Baada ya Somo). Wanachora safu wima tano. Wanaandika taslimu mwanzoni, kisha kila mstari, kisha salio.

Mwanafunzi asiye na kumbukumbu anatumia siku tatu za Kofi. Andika taarifa za Kofi ubaoni.

Mfano. Mstari wa kwanza wa Zoezi 4.

Siku tatu za Kofi:

- 1 Juni · taslimu mwanzoni · $60
- 1 Juni · manunuzi ya mkate 1 · $15
- 1 Juni · alichuma $100 kwa kazi ya siku moja shambani
- 2 Juni · manunuzi ya daftari 1 · $20

- 3 Juni · safari ya basi kwenda mjini · $30

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Tafuta mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: waombe wanafunzi waendelee na kitabu chao cha taslimu. Mwishoni mwa kila siku, wanahesabu taslimu yao. Je, ni sawa na salio?

Wanaleta kitabu cha taslimu kwenye Somo la 15. Kwa ajili ya Somo la 15, tafuta baadhi ya sarafu, au kata vipande vidogo vya karatasi vitumike kama sarafu na noti.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1.

1. $110
2. $40
3. Safari ya basi kwenda mjini. $30.
4. 19 Mei
5. JUMLA KUINGIA $120. JUMLA KUTOKA $55.
6. Zaidi. Alianza na $40 na akamaliza na $105.

Zoezi 2.

1. $60
2. $90
3. $75

4. $100
5. $70
6. $220
7. $200
8. $195

Zoezi 3.

1. KUTOKA $10
2. KUINGIA $150
3. KUTOKA $30
4. KUINGIA $30
5. KUTOKA $20
6. KUINGIA $50 — zawadi si mabadilishano, lakini taslimu bado inamjia Ama.
7. KUTOKA $10
8. KUTOKA $20 — mwanafunzi anaweza pia kuandika mistari miwili: KUTOKA $10 na KUTOKA $10.

Zoezi 4.

TAREHE	MAELEZO	KUINGIA	KUTOKA	SALIO
25 Mei	taslimu mwanzoni			$95
25 Mei	manunuzi ya vikombe 2 vya mchele		$20	$75
26 Mei	mauzo ya mayai 6	$30		$105
27 Mei	mauzo ya mayai 12	$60		$165
28 Mei	manunuzi ya kipande 1 cha sabuni		$10	$155
29 Mei	mauzo ya kuku 1	$150		$305
29 Mei	safari ya basi kwenda mjini		$30	$275
	JUMLA	$240	$60	

95 + 240 − 60 = 275. Hii ni sawa na salio la mwisho.

Kwa nini $95, si $105: tarehe 25 Mei Ama anahesabu taslimu yake, na ana $95. Somo la 15 linatafuta $10 zinazokosekana.

Zoezi 5. Vitabu vya taslimu vya wanafunzi havifanani. Tazama kila salio. Kitabu cha taslimu cha Kofi:

TAREHE	MAELEZO	KUINGIA	KUTOKA	SALIO
1 Juni	taslimu mwanzoni			$60
1 Juni	manunuzi ya mkate 1		$15	$45
1 Juni	kazi ya siku moja shambani	$100		$145
2 Juni	manunuzi ya daftari 1		$20	$125
3 Juni	safari ya basi kwenda mjini		$30	$95
	JUMLA	$100	$65	

Somo 15. Kukagua Kumbukumbu

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- baadhi ya sarafu, au vipande vidogo vya karatasi vyenye viasi juu yake ($1, $5, $10, $20, $50)
- kopo dogo au sanduku la kuviweka
- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi

Muda: takriban dakika 45, au vipindi viwili vifupi.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo manne:

1. Hesabu taslimu, na uone kama ni sawa na salio la mwisho.
2. Visipokuwa sawa, tafuta tofauti.
3. Tafuta kosa: mstari unaokosekana, hesabu isiyo sawa, au namba iliyoandikwa vibaya.
4. Rekebisha kosa kwa mstari mmoja juu yake. Usilifute kamwe.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Mwishoni mwa kila siku au wiki, hesabu taslimu. Tazama salio la mwisho katika kitabu cha taslimu. Viasi hivyo viwili lazima viwe sawa.

Visipokuwa sawa, toa kiasi kidogo kutoka kwenye kiasi kikubwa. Jibu ni tofauti.

Kuna makosa matatu ya kawaida. **Mstari unaokosekana**: mtu alilipa au alipata pesa na hakuandika. **Hesabu isiyo sawa**: mtu alijumlisha au alitoa vibaya. **Namba iliyoandikwa vibaya**: kwa mfano, $54 imeandikwa kama $45, au $50 imeandikwa kama $15.

Tofauti ni dalili. Ikiwa ni sawa na kiasi kimoja ulicholipa au ulichopata, tafuta mstari unaokosekana. Tarakimu mbili zikibadilishana nafasi, tofauti daima inagawanyika kwa tisa kikamilifu (54 − 45 = 9; 81 − 18 = 63).

Usifute kosa. Chora mstari mmoja juu ya namba isiyo sawa. Andika namba iliyo sawa kando yake.

Kisha rekebisha kila salio linalofuata. Kumbukumbu yenye namba zilizofutwa ni ushahidi dhaifu.

Andika mstari uliosahaulika mwishoni mwa kitabu cha taslimu, na tarehe yake halisi katika safu wima ya MAELEZO. Usipoweza kupata kosa, hesabu tena. Kisha andika mstari unaosema "tofauti haikupatikana". Kama taslimu ni pungufu kuliko salio, andika tofauti katika safu wima ya KUTOKA. Kama taslimu ni zaidi, iandike katika safu wima ya KUINGIA. Hivyo salio na taslimu vinakubaliana. Usifiche tofauti kamwe.

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Subiri wanafunzi wajibu. Kubali jibu lolote lenye maana ileile.

Andika ubaoni: **23 Mei · salio la Ama: $105.** *Weka $95 katika kopo.*

M. Jioni ya tarehe 23 Mei, Ama anahesabu taslimu iliyo katika kopo lake. *(Ihesabu kwa sauti pamoja na wanafunzi.)* Kuna kiasi gani?
W. $95.

M. Kitabu chake cha taslimu kinasema nini?
W. $105.

M. Kitabu kinaonyesha kiasi gani zaidi?
W. $10. 105 toa 95 ni 10.

M. Ndiyo. Kiasi hiki ni **tofauti**. Kuna kitu kisicho sawa. Kinaweza kuwa nini?
W. *(Waache wanafunzi watoe mawazo.)* Alipoteza sarafu. Alisahau kuandika kitu. Alijumlisha vibaya.

M. Vizuri. Kitu ambacho mtu anaandika au anafanya vibaya ni **kosa**. Ama anatazama tena kila mstari, ili kuona kwamba uko sawa. **Anakagua** kila mstari.

M. Kila hesabu iko sawa. Kisha Ama anakumbuka. Tarehe 22 Mei alinunua penseli 2 kwa ajili ya mwanawe. Je, ziko katika kitabu chake cha taslimu?
W. Hapana.

M. Penseli 2 zinagharimu kiasi gani?
W. $10. Ni sawa na tofauti!

Andika mstari mpya mwishoni: **23 Mei · penseli 2 (zilinunuliwa 22 Mei) · KUTOKA $10 · salio $95.**

M. Sasa salio ni $95. Taslimu ni $95. Je, ni sawa?
W. Ndiyo.

M. Kosa la Ama lilikuwa mstari unaokosekana. Sasa tazameni kitabu cha Musa. *(Andika:)* **Salio $60. KUINGIA $30. Salio jipya $80.** Je, iko sawa?
W. Hapana. 60 na 30 ni 90.

M. Kosa hili ni hesabu isiyo sawa. Risiti ya Thandi inasema $45. Kitabu chake cha taslimu kinasema $54. Kosa ni nini?
W. Aliandika namba vibaya.

Andika ubaoni: **A. mstari unaokosekana · B. hesabu isiyo sawa · C. namba iliyoandikwa vibaya**

Onyesha jinsi ya kurekebisha salio: chora mstari mmoja juu ya **$80** *na uandike* **$90** *kando yake.*

M. Kwa nini hatufuti kosa?
W. Ili kumbukumbu ibaki aminifu. Watu wote wanaweza kuliona kosa.

Mwanafunzi akisema, "Kwa nini tusitoe $10 kutoka kwenye kopo, ili vikubaliane?": sema, "Hapo kumbukumbu inakuwa ya uongo. Si ushahidi tena. Daima tafuta kosa, au andika 'tofauti haikupatikana'."

Mwanafunzi akisema, "Kuna taslimu zaidi kuliko kitabu kinavyoonyesha": sema, "Vizuri. Tafuta pesa zilizoingia ambazo hazikuandikwa."

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno matatu ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
kukagua	Kutazama kitu tena, ili kuona kwamba kiko sawa.
kosa	Kitu ambacho mtu anaandika au anafanya vibaya.
tofauti	Kiasi kinachobaki unapotoa namba ndogo kutoka kwenye namba kubwa.

Kwa Mwalimu: katika kitabu hiki neno **tofauti** daima ni kiasi cha pesa au namba.

Kariri

> **Hesabu taslimu. Kagua kwamba ni sawa na salio.**

> **Usifiche kosa. Chora mstari mmoja juu yake.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. Nini lazima kiwe sawa na salio la mwisho?
2. Tofauti ni nini?
3. Taja aina tatu za makosa.
4. Tunarekebishaje kosa katika kitabu cha taslimu?
5. Kwa nini hatufuti kosa?

Zoezi 2. Tafuta tofauti.

Kwa Mwalimu: andika mfano na mistari saba ubaoni. Wanafunzi wanaandika namba na tofauti.

Mfano. Taslimu $95 · Kitabu cha taslimu $105 → **Tofauti $10.**

1. Taslimu $60 · Kitabu cha taslimu $70
2. Taslimu $80 · Kitabu cha taslimu $80
3. Taslimu $135 · Kitabu cha taslimu $150
4. Taslimu $200 · Kitabu cha taslimu $170
5. Taslimu $45 · Kitabu cha taslimu $54
6. Taslimu $100 · Kitabu cha taslimu $130
7. Taslimu $250 · Kitabu cha taslimu $285

Zoezi 3. Ni kosa gani?

Kwa Mwalimu: acha herufi tatu ubaoni (A, B, C). Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila hadithi kwa sauti mara mbili. Wanafunzi

wanaandika namba na herufi moja.

Mfano. Grace alinunua kipande 1 cha sabuni. Hakukiandika katika kitabu chake cha taslimu. — **A**. Mstari unakosekana.

1. Kitabu cha Musa kinasema: salio $50, KUINGIA $20, salio jipya $60.
2. Risiti ya Halima inasema $15. Kitabu chake cha taslimu kinasema $51.
3. Kofi alichuma $100. Alisahau kuziandika.
4. Kitabu cha Thandi kinasema: salio $90, KUTOKA $15, salio jipya $85.
5. Peter alilipa $30 kwa safari ya basi. Aliandika $3 katika kitabu chake cha taslimu.
6. Ama aliuza mayai 6 kwa Musa. Hakuna kitu katika kitabu chake kwa siku hiyo.
7. Kitabu cha Juma kinasema: salio $105, KUINGIA $40, salio jipya $155.
8. Fatuma alinunua kikombe 1 cha maharagwe. Aliandika $100 katika safu wima ya KUTOKA.

Zoezi 4. Tafuta kosa. Rekebisha kitabu cha taslimu.

Kwa Mwalimu: kwanza chora mfano ubaoni na uueleze. Kisha chora vitabu vya taslimu A na B. Katika kila kimoja, hesabu moja si sawa. Salio lisilo sawa linafanya kila salio linalofuata lisiwe sawa pia, kama katika mfano.

Wanafunzi wananakili kila kitabu. Wanachora mstari mmoja juu ya kila salio lisilo sawa na wanaandika salio lililo sawa kando yake. Kitabu C ni cha wanafunzi wanaomaliza mapema.

Mfano. Musa anahesabu $85. Kitabu chake kinasema $95. Salio la tarehe 2 Juni si sawa, kwa hiyo salio linalofuata pia si sawa.

TAREHE	MAELEZO	KUINGIA	KUTOKA	SALIO
1 Juni	taslimu mwanzoni			$50
1 Juni	mauzo ya vikombe 3 vya chumvi	$30		$80
2 Juni	manunuzi ya mkate 1		$15	~~$75~~ $65
3 Juni	mauzo ya vikombe 2 vya chumvi	$20		~~$95~~ $85

A. Kitabu cha taslimu cha Thandi. Thandi anahesabu $60.

TAREHE	MAELEZO	KUINGIA	KUTOKA	SALIO
8 Juni	taslimu mwanzoni			$120
8 Juni	manunuzi ya vikombe 2 vya mchele		$20	$100
9 Juni	safari ya basi kwenda mjini		$30	$80
10 Juni	manunuzi ya kipande 1 cha sabuni		$10	$70

B. Kitabu cha taslimu cha Kofi. Kofi anahesabu $110.

TAREHE	MAELEZO	KUINGIA	KUTOKA	SALIO
8 Juni	taslimu mwanzoni			$40
8 Juni	kazi ya siku moja shambani	$100		$140
9 Juni	manunuzi ya daftari 1		$20	$120
10 Juni	manunuzi ya penseli 2		$10	$100

C. Kitabu cha taslimu cha Ama. Ama anahesabu $95. Kila hesabu iko sawa, kwa hiyo mstari mmoja unakosekana. Ama alinunua kitu kimoja sokoni na akakisahau.

Tafuta tofauti. Kitu gani kina bei hiyo? Andika mstari unaokosekana mwishoni.

TAREHE	MAELEZO	KUINGIA	KUTOKA	SALIO
15 Juni	taslimu mwanzoni			$60
15 Juni	mauzo ya mayai 8	$40		$100
16 Juni	manunuzi ya kikombe 1 cha chumvi		$10	$90
17 Juni	mauzo ya mayai 4	$20		$110

Zoezi 5. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: mwombe kila mwanafunzi atafute bei mbili kabla ya Somo la 16. Kwanza, bei ya kikombe 1 cha maharagwe (au mahindi) sokoni wiki hii. Pili, amwulize mzee: "Bei ya mkate mmoja ilikuwa kiasi gani ulipokuwa kijana?"

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1.

1. Taslimu unayoihesabu.

2. Kiasi kinachobaki unapotoa namba ndogo kutoka kwenye namba kubwa.
3. Mstari unaokosekana, hesabu isiyo sawa, namba iliyoandikwa vibaya.
4. Chora mstari mmoja juu ya namba isiyo sawa. Andika namba iliyo sawa kando yake.
5. Ili kumbukumbu ibaki aminifu. Hivyo bado ni ushahidi.

Zoezi 2.

1. $10
2. $0 — hakuna tofauti. Taslimu na kitabu vinakubaliana.
3. $15
4. $30 — hapa taslimu ni zaidi ya kitabu. Tafuta pesa zilizoingia ambazo hazikuandikwa.
5. $9 — tarakimu 4 na 5 zilibadilishana nafasi.
6. $30
7. $35

Zoezi 3.

1. B (50 + 20 = 70)
2. C (1 na 5 zilibadilishana nafasi)
3. A
4. B (90 − 15 = 75)
5. C (30 imeandikwa kama 3)
6. A
7. B (105 + 40 = 145)
8. C (kikombe 1 cha maharagwe ni $10, si $100)

Zoezi 4.

- A. Salio la tarehe 9 Juni si sawa. 100 − 30 = 70. Kwa hiyo 9 Juni: ~~$80~~ $70. 10 Juni: ~~$70~~ $60. Sasa kitabu kinakubaliana na taslimu, $60.

- B. Salio la tarehe 10 Juni si sawa. 120 − 10 = 110. Kwa hiyo 10 Juni: ~~$100~~ $110. Sasa kitabu kinakubaliana na taslimu, $110.
- C. Tofauti ni 110 − 95 = $15. Mkate mmoja unagharimu $15. Mstari mpya: 17 Juni · mkate 1 (ulisahaulika) · KUTOKA $15 · salio $95.

Somo 16. Bei Hubadilika

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- bei ambazo wanafunzi walizipata (Somo 15, Baada ya Somo)
- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi

Muda: takriban dakika 45.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo manne:

1. Bei hupanda na kushuka.
2. Bei nyingi hupanda na kushuka kwa misimu: baada ya mavuno, na katika msimu wa njaa.
3. Kwa miaka mingi, bei nyingi hupanda.
4. Pesa zinazowekwa sandukuni nyumbani zinanunua vitu vichache zaidi baadaye.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Bei ni pesa ambazo muuzaji anaomba. Kitu kikiwa tele, wauzaji wanaomba kidogo, na bei inashuka. Kitu kikiwa adimu, wauzaji wanaomba zaidi, na bei inapanda. Somo 5 lilianza wazo hili.

Baada ya mavuno, sokoni kuna mahindi na maharagwe tele, kwa hiyo bei zake zinashuka. Miezi kadhaa baadaye, chakula cha mavuno yaliyopita kinakaribia kwisha. Huu ni msimu wa njaa, na bei za chakula zinapanda. Katika msimu wa njaa wakulima wengi wanauza wanyama ili kununua chakula, kwa hiyo bei ya mbuzi inaweza kushuka.

Mavuno huja katika miezi tofauti mahali tofauti. Tumia miezi ya nchi yako. Bei za kawaida katika kitabu hiki ni za kipindi cha kawaida cha mwaka.

Familia inaweza kununua chakula baada ya mavuno, wakati bei iko chini, na kukiweka kwa ajili ya msimu wa njaa. Lakini panya, wadudu na maji yanaweza kuharibu chakula kilichohifadhiwa. Kiweke mahali pakavu na kifunikwe.

Kwa miaka mingi, bei nyingi hupanda. Wataalamu wanaita hali hii "mfumuko wa bei". Usifundishe neno hili. Mishahara mara nyingi hupanda pia, lakini mara nyingi polepole kuliko bei.

Kwa hiyo pesa zilizo sandukuni nyumbani zinanunua vitu vichache zaidi kila mwaka. Idadi ya sarafu inabaki ileile, lakini kila sarafu inanunua kidogo zaidi. Masomo 20 hadi 25 yanaonyesha njia bora zaidi za kuweka pesa, ili zikue.

Kichwa cha somo. Kichwa cha somo hili kinatumia neno "hubadilika", yaani "kuwa tofauti". Hili si neno **chenji**: katika kitabu hiki chote, **chenji** maana yake ni pesa zinazorudishwa. Katika somo, sema "kupanda" na "kushuka".

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Subiri wanafunzi wajibu. Kubali jibu lolote lenye maana ileile.

M. Nani alipata bei ya kikombe cha maharagwe wiki hii? Ni kiasi gani?
W. *(Wanafunzi wanataja bei walizozipata.)*

M. Je, bei ya maharagwe ni ileile mwaka mzima?
W. Hapana.

M. Maharagwe huwa tele sokoni lini?
W. Baada ya mavuno.

M. Wakati huo bei inakwenda chini. Tunasema kwamba bei **inashuka**. Nini kinatokea miezi kadhaa baadaye, kabla ya mavuno yanayofuata?
W. Maharagwe ni machache. Bei inakwenda juu.

M. Ndiyo. Bei **inapanda**. Miezi hiyo tunaiita msimu wa njaa.

M. Kipindi cha mwaka ni **msimu**. Tuna misimu ipi hapa?
W. Msimu wa mvua, msimu wa kiangazi, msimu wa mavuno, msimu wa njaa.

Andika ubaoni: **Kikombe 1 cha maharagwe: $10 baada ya mavuno. $20 katika msimu wa njaa.**

M. Bei ilipanda kwa kiasi gani?
W. $10.

M. Familia inaweza kufanya nini baada ya mavuno?
W. Kununua maharagwe wakati bei iko chini. Kuyaweka kwa ajili ya msimu wa njaa.

M. Sasa fikiria miaka mingi. Nani alimwuliza mtu mzee kuhusu bei ya mkate? Alisema nini?
W. *(Wanafunzi wanasema walichosikia. Bei nyingi za zamani ni ndogo zaidi.)*

M. Kwa hiyo kwa miaka mingi, bei nyingi hupanda.

M. Sasa sikilizeni. Fatuma anaweka $100 sandukuni nyumbani. Kikombe 1 cha mchele ni $10. Anaweza kununua vikombe vingapi?
W. Vikombe 10.

M. Miaka kumi baadaye, kikombe 1 cha mchele ni $20. Fatuma bado ana $100 sandukuni. Sasa anaweza kununua vikombe vingapi?
W. Vikombe 5.

M. Sarafu ni zilezile. Nini ni tofauti?
W. Zinanunua kidogo zaidi.

M. Ndiyo. Pesa zilizo sandukuni hazikui, lakini bei zinapanda. Baadaye katika kitabu hiki tutajifunza njia bora zaidi za kuweka pesa.

Mwanafunzi akisema, "Fatuma hakupoteza kitu. Bado ana $100": sema, "Hesabu vikombe vya mchele, si sarafu. Anaweza kununua vikombe vichache zaidi."

Mwanafunzi akisema, "Bei hazishuki kamwe": sema, "Baadhi ya bei hushuka, kwa mfano baada ya mavuno. Lakini kwa miaka mingi, bei nyingi hupanda."

Mwanafunzi akisema, "Basi lazima nitumie pesa zangu zote sasa": sema, "Hapana. Nunua vitu ambavyo lazima uwe navyo. Masomo 20 hadi 25 yanaonyesha njia za kufanya pesa zikue."

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno matatu ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
kupanda	Kwenda juu. Bei inapopanda, inakuwa kubwa zaidi.
kushuka	Kwenda chini. Bei inaposhuka, inakuwa ndogo zaidi.
msimu	Kipindi cha mwaka, kama msimu wa mvua au msimu wa njaa.

Kwa Mwalimu: katika kitabu hiki, maneno **kupanda** na **kushuka** yanahusu bei na viasi tu.

Kariri

> **Bei hupanda na kushuka kwa misimu.**

> **Kwa miaka mingi, bei nyingi hupanda.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. Kwa nini bei ya maharagwe inashuka baada ya mavuno?
2. Msimu wa njaa ni nini?
3. Kwa nini bei ya maharagwe inapanda katika msimu wa njaa?
4. Kwa miaka mingi, je, bei nyingi hupanda au hushuka?
5. Fatuma anaweka $100 sandukuni kwa miaka kumi. Kwa nini zinanunua kidogo zaidi?

Zoezi 2. Kupanda au kushuka?

Kwa Mwalimu: andika **P** (kupanda) na **S** (kushuka) ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila sentensi kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika namba, **P** au **S**, na tofauti.

Mfano. Mwezi uliopita kikombe 1 cha maharagwe kilikuwa $10. Sasa ni $15. → **P $5**

1. Mwezi uliopita kikombe 1 cha mchele kilikuwa $15. Sasa ni $10.
2. Mwaka uliopita mkate 1 ulikuwa $15. Sasa ni $20.
3. Kabla ya mavuno kikombe 1 cha mahindi kilikuwa $20. Baada ya mavuno ni $10.
4. Miaka kumi iliyopita safari ya basi kwenda mjini ilikuwa $20. Sasa ni $30.
5. Mwezi Novemba kuku 1 alikuwa $150. Kabla ya sikukuu kubwa ni $200.

6. Wiki iliyopita kipande 1 cha sabuni kilikuwa $15. Wiki hii ni $10.
7. Grace alipokuwa mdogo, daftari 1 lilikuwa $5. Sasa ni $20.
8. Katika msimu wa kiangazi mbuzi 1 alikuwa $500. Katika msimu wa njaa alikuwa $400.

Zoezi 3. Baada ya mavuno, au kabla yake?

Kwa Mwalimu: andika herufi mbili na maana zake ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila sentensi kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika namba na herufi moja.

- **M** ikiwa ni baada ya mavuno.
- **N** ikiwa ni kabla ya mavuno, katika msimu wa njaa.

Mfano. Kuna magunia mengi ya mahindi sokoni. — **M**

1. Bei ya maharagwe inapanda kila wiki.
2. Wakulima wanaleta maharagwe mengi sokoni.
3. Familia zinakula kidogo, kwa sababu chakula ni adimu.
4. Bei ya mahindi inashuka.
5. Juma anauza mbuzi ili kununua chakula.
6. Ama ananunua maharagwe ili kuyaweka kwa ajili ya miezi ijayo.
7. Wakulima wengi wana pesa kutokana na mazao yao.
8. Maharagwe ya familia yanakaribia kwisha.

Zoezi 4. Unaweza kununua ngapi?

Kwa Mwalimu: andika mfano na mistari mitano ubaoni. Wanafunzi wanaandika majibu mawili kwa kila mstari: kabla na baada ya bei kupanda.

Mfano. Una $100. Kikombe 1 cha mchele ni $10. → **Vikombe 10.** Bei inapanda hadi $20. → **Vikombe 5.**

1. Una $60. Yai 1 ni $5. Bei inapanda hadi $10.

2. Una $100. Mkate 1 ni $20. Bei inapanda hadi $25.
3. Una $150. Kipande 1 cha sabuni ni $10. Bei inapanda hadi $15.
4. Una $120. Safari ya basi ni $30. Bei inapanda hadi $40.
5. Mshahara wa Thandi ni $2,000. Kikombe 1 cha mchele ni $10. Bei inapanda hadi $20. Mshahara wake unabaki uleule.

Zoezi 5. Panga bei kwa mpangilio. Andika kumbukumbu ya bei.

Kwa Mwalimu: andika mfano na taarifa sita ubaoni. Fatuma aliandika bei ya maharagwe kila mwezi. Wanafunzi wanachora safu wima tatu: MWEZI · BEI YA KIKOMBE 1 CHA MAHARAGWE · KUPANDA AU KUSHUKA. Wanaandika miezi kwa mpangilio, kuanzia Juni hadi Januari.

Katika safu wima ya mwisho wanaandika IMEPANDA, IMESHUKA au ILEILE, na tofauti. Kama mavuno yenu yanakuja katika miezi mingine, usibadilishe miezi hii. Sema, "Hii ni nchi ya Fatuma."

Mfano. Mistari miwili ya kwanza.

MWEZI	BEI YA KIKOMBE 1 CHA MAHARAGWE	KUPANDA AU KUSHUKA
Juni (mavuno)	$10	
Julai	$10	ILEILE

- Desemba · $20
- Septemba · $12
- Januari (mavuno mapya) · $10
- Oktoba · $15
- Agosti · $10
- Novemba · $15

Kisha wanafunzi wanajibu maswali mawili chini ya kumbukumbu. Bei iko juu kabisa mwezi gani? Msimu wa njaa ni miezi gani?

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: Somo 17 ni marudio ya Masomo 12 hadi 16. Soma tena masomo hayo matano kabla ya kulifundisha. Waombe wanafunzi walete madaftari yao na kitabu chao cha taslimu.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1.

1. Kuna maharagwe tele, kwa hiyo wauzaji wanaomba kidogo.
2. Miezi kabla ya mavuno yanayofuata, wakati chakula cha mavuno yaliyopita kinakaribia kwisha.
3. Maharagwe ni adimu, kwa hiyo wauzaji wanaomba zaidi.
4. Bei nyingi hupanda.
5. Bei zinapanda, lakini pesa zilizo sandukuni hazikui. Kila sarafu inanunua kidogo zaidi.

Zoezi 2.

1. S $5
2. P $5
3. S $10
4. P $10

5. P $50 — watu wengi hununua kuku kabla ya sikukuu.
6. S $5
7. P $15
8. S $100 — katika msimu wa njaa wakulima wengi wanauza mbuzi ili kununua chakula. Kwa hiyo kuna mbuzi wengi sokoni.

Zoezi 3.

1. N
2. M
3. N
4. M
5. N
6. M
7. M
8. N

Zoezi 4.

1. Mayai 12. Kisha mayai 6.
2. Mikate 5. Kisha mikate 4.
3. Vipande 15. Kisha vipande 10.
4. Safari 4 za basi. Kisha safari 3 za basi.
5. Vikombe 200. Kisha vikombe 100. Mshahara ni uleule, lakini unanunua nusu tu ya mchele.

Zoezi 5.

MWEZI	BEI YA KIKOMBE 1 CHA MAHARAGWE	KUPANDA AU KUSHUKA
Juni (mavuno)	$10	
Julai	$10	ILEILE
Agosti	$10	ILEILE
Septemba	$12	IMEPANDA $2
Oktoba	$15	IMEPANDA $3
Novemba	$15	ILEILE
Desemba	$20	IMEPANDA $5
Januari (mavuno mapya)	$10	IMESHUKA $10

Bei iko juu kabisa mwezi Desemba. Msimu wa njaa ni miezi kabla ya mavuno mapya: takriban Oktoba hadi Desemba. Kubali Septemba hadi Desemba.

Somo 17. Marudio: Kuweka Kumbukumbu (Masomo 12 hadi 16)

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- risiti ya Somo 13 (Zainab na Grace), iliyochorwa ubaoni kabla wanafunzi hawajafika
- majina matano ya safu wima za kitabu cha taslimu ubaoni: TAREHE · MAELEZO · KUINGIA · KUTOKA · SALIO
- chaki na ubao
- daftari la kila mwanafunzi, lenye kazi yote ya Masomo 12 hadi 16, na kitabu cha taslimu cha mwanafunzi mwenyewe
- rula, na kalamu au penseli, kwa kila mwanafunzi

Muda: vipindi viwili vya takriban dakika 45. Katika kipindi cha kwanza, fanya Maswali ya Marudio na Mazoezi 1 na 2. Katika kipindi cha pili, fanya Mazoezi 3 hadi 6. Zoezi 3 linachukua muda.

Marudio haya yanakagua nini. Wanafunzi hawajifunzi maneno mapya katika somo hili. Wanatumia tena maneno na stadi za Sehemu ya Tatu:

1. Akili husahau; kumbukumbu; tarehe; maswali manne; kumbukumbu kama ushahidi (Somo 12).
2. Risiti: nani anaiandika, nani anaitunza, kiasi kwa tarakimu na kwa maneno, sahihi, nakala (Somo 13).
3. Kitabu cha taslimu: safu wima tano, taslimu mwanzoni, salio baada ya kila mstari, JUMLA KUINGIA na JUMLA KUTOKA (Somo 14).
4. Hesabu taslimu; tafuta tofauti; tafuta kosa na ulirekebishe (Somo 15).

5. Bei hupanda na kushuka kwa misimu; kwa miaka mingi bei nyingi hupanda (Somo 16).

Andika maneno kumi na sita ya Sehemu ya Tatu upande mmoja wa ubao. Yaache hapo kwa vipindi vyote viwili:

> kumbukumbu · tarehe · ushahidi · risiti · sahihi · nakala · taslimu · kitabu cha taslimu · salio · safu wima · kukagua · kosa · tofauti · kupanda · kushuka · msimu

Darasa linapofanya Zoezi 3, tazama kitabu cha taslimu cha kila mwanafunzi. Je, kila salio linatokana na mstari uliotangulia? Usimwombe mwanafunzi aonyeshe darasa ana pesa kiasi gani.

Wanafunzi wengi wakikosea swali. Usiendelee na Somo 18 mara moja. Fundisha tena sehemu hiyo, kutoka kwenye somo lililo katika jedwali hapa chini. Kisha toa vipengele vipya viwili au vitatu vya aina hiyohiyo.

Majibu yasiyo sawa katika …	Fundisha tena …
Vipengele 1 na 2 vya jaribio	Somo 12, Mazoezi 2 na 4
Zoezi 2; vipengele 3 na 4 vya jaribio	Somo 13, Mazoezi 3, 4 na 5
Zoezi 3 (salio baada ya kila mstari); vipengele 5 hadi 7 vya jaribio	Somo 14, Mazungumzo na Zoezi 2
Zoezi 1; Zoezi 3 (mstari unaokosekana); vipengele 8 na 9 vya jaribio	Somo 15, Mazungumzo na Mazoezi 2 na 3
Zoezi 4; kipengele 10 cha jaribio	Somo 16, Mazoezi 2 na 4

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza

ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Maswali ya Marudio

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti kwa sentensi kamili. Hakuna anayeandika. Namba iliyo kwenye mabano inakuonyesha somo. Kama hakuna anayeweza kujibu, soma tena sentensi za Kariri za somo hilo.

1. Kwa nini tunaandika viasi vya pesa? (Somo 12)
2. Kumbukumbu ni nini? (Somo 12)
3. Kumbukumbu nzuri inajibu maswali gani manne? (Somo 12)
4. Tarehe ni nini? Sema tarehe ya leo. (Somo 12)
5. Grace na Zainab hawakukubaliana. Kumbukumbu iliwasaidiaje? (Somo 12)
6. Risiti ni nini? Nani anaiandika? Nani anaitunza? (Somo 13)
7. Kwa nini tunaandika kiasi kwa tarakimu na kwa maneno? (Somo 13)
8. Sahihi ni nini? (Somo 13)
9. Taslimu ni nini? Kitabu cha taslimu ni nini? (Somo 14)
10. Taja safu wima tano za kitabu cha taslimu. (Somo 14)
11. Salio ni nini? Taslimu inapotoka, tunafanya nini? (Somo 14)
12. Taslimu na salio la mwisho si sawa. Unatafuta nini kwanza? (Somo 15)
13. Taja aina tatu za makosa. Tunarekebishaje kosa? (Somo 15)
14. Kwa nini bei ya maharagwe inashuka baada ya mavuno? (Somo 16)
15. Fatuma anaweka $100 sandukuni kwa miaka kumi. Kwa nini zinanunua kidogo zaidi? (Somo 16)

Zoezi 1. Ni kosa la aina gani?

Kwa Mwalimu: andika herufi nne na maana zake ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila hadithi yenye namba kwa sauti mara mbili. Baada ya kila hadithi, wanafunzi wanaandika namba yake na herufi moja kwenye madaftari yao. Kwa hesabu isiyo sawa, wanaandika pia salio lililo sawa.

- **A** mstari unaokosekana
- **B** hesabu isiyo sawa
- **C** namba iliyoandikwa vibaya
- **D** hakuna kosa

Mfano. Ama aliuza mayai 4. Hakuna kitu katika kitabu chake cha taslimu kwa siku hiyo. — **A**. Mstari unakosekana.

1. Salio $40. KUINGIA $30. Salio jipya $70.
2. Salio $90. KUTOKA $20. Salio jipya $60.
3. Risiti ya Grace inasema $25. Kitabu chake cha taslimu kinasema $52.
4. Juma alilipa $30 kwa safari ya basi. Hakuiandika.
5. Salio $105. KUTOKA $15. Salio jipya $90.
6. Thandi alinunua kipande 1 cha sabuni kwa $10. Aliandika $1.
7. Salio $65. KUINGIA $50. Salio jipya $105.
8. Shangazi wa Kofi alimpa $50. Hazipo katika kitabu chake cha taslimu.
9. Salio $120. KUTOKA $30. Salio jipya $90.
10. Peter aliuza kiti kwa $300. Aliandika $30.

Zoezi 2. Panga taarifa kwa mpangilio. Andika risiti.

Kwa Mwalimu: mfano ni risiti ya Zainab na Grace iliyo ubaoni. Andika makundi mawili ya taarifa ubaoni. Taarifa zimechanganyika. Wanafunzi wanachora kila risiti na kuijaza. Wanaandika kiasi kwa tarakimu na kwa maneno, na mstari baada ya maneno. Kwenye mstari wa Sahihi, wanaandika jina la mtu

anayepokea pesa. Kisha wanaandika nakala ya risiti 1, na neno NAKALA juu yake.

Mfano. $20 · Grace · kwa kushona gauni · Zainab alilipa · 3 Mei 2026 → **risiti iliyo ubaoni.**

1. $150 · kwa kuku 1 · Ama · 6 Julai 2026 · Grace alilipa
2. Peter · 8 Julai 2026 · Thandi alilipa · kwa kiti 1 · $300

Chini ya risiti, wanafunzi wanajibu: Nani anatunza risiti 1? Nani anatunza nakala?

Zoezi 3. Andika kitabu cha taslimu cha Musa. Tafuta mstari unaokosekana.

Kwa Mwalimu: chora mfano ubaoni. Andika taarifa tano ubaoni. Taarifa zimechanganyika. Wanafunzi wanachora safu wima tano. Wanaandika mistari kwa mpangilio wa tarehe, na salio baada ya kila mstari. Mwishoni wanaandika JUMLA KUINGIA na JUMLA KUTOKA.

Mfano. Huu ni mstari wa kwanza.

TAREHE	MAELEZO	KUINGIA	KUTOKA	SALIO
1 Julai	taslimu mwanzoni			$50

- 3 Julai · mauzo ya vikombe 4 vya chumvi · $40
- 1 Julai · manunuzi ya mkate 1 · $15
- 4 Julai · safari ya basi kwenda mjini · $30
- 2 Julai · mauzo ya vikombe 5 vya chumvi · $50
- 2 Julai · manunuzi ya vipande 2 vya sabuni · $20

Kisha soma haya kwa sauti mara mbili, na uyaandike ubaoni:

> Tarehe 4 Julai Musa anahesabu taslimu yake. Ana $55. Kila hesabu iko sawa. Alisahau kitu kimoja cha shule cha

> mwanawe.

Wanafunzi wanatafuta tofauti. Wanataja kitu cha shule chenye bei hiyo. Tumia bei za kitabu hiki. Wanaandika mstari unaokosekana mwishoni mwa kitabu cha taslimu.

Zoezi 4. Kupanda au kushuka?

Kwa Mwalimu: andika **P** (kupanda) na **S** (kushuka) ubaoni. Andika mfano na vipengele vitano ubaoni. Kwa namba 1 hadi 4, wanafunzi wanaandika namba, **P** au **S**, na tofauti. Namba 5 ina majibu mawili: kabla na baada ya bei kupanda.

Mfano. Mwezi uliopita kikombe 1 cha mchele kilikuwa $10. Sasa ni $15. → **P $5**

1. Baada ya mavuno kikombe 1 cha maharagwe ni $10. Katika msimu wa njaa ni $20.
2. Kabla ya sikukuu kuku 1 ni $200. Baada ya sikukuu ni $150.
3. Peter alipokuwa mdogo, penseli 1 ilikuwa $2. Sasa ni $5.
4. Wiki iliyopita kikombe 1 cha mahindi kilikuwa $20. Baada ya mavuno ni $10.
5. Una $60. Mkate 1 ni $15. Bei inapanda hadi $20. Unaweza kununua mikate mingapi?

Zoezi 5. Jaribio fupi.

Kwa Mwalimu: andika vipengele kumi ubaoni. Usiwasaidie wanafunzi. Kila mwanafunzi anaandika namba ya kila kipengele na jibu katika daftari. Kusanya madaftari, au tembea darasani na utazame. Toa maksi moja kwa kila jibu lililo sawa. Andika maksi kati ya 10 chini ya ukurasa.

1. Andika tarehe hii: siku ya saba ya mwezi Julai, mwaka 2026.
2. Kumbukumbu nzuri inaeleza lini, nani, nini na _____ gani.

3. Nani anaandika risiti: mtu anayelipa, au mtu anayepokea pesa?
4. Je, tarakimu na maneno yanakubaliana? $60 — kumi na sita
5. Andika safu wima tano za kitabu cha taslimu.
6. Salio $80. KUTOKA $15. Salio jipya ni kiasi gani?
7. Salio $45. KUINGIA $30. Salio jipya ni kiasi gani?
8. Taslimu $70. Kitabu cha taslimu $85. Tofauti ni kiasi gani?
9. Salio $60. KUINGIA $20. Salio jipya $70. Ni kosa gani: A, B au C?
10. Kwa miaka mingi, je, bei nyingi hupanda au hushuka?

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Kwa Mwalimu: andika sentensi hizi nne ubaoni. Ni sentensi za Kariri kutoka Sehemu ya Tatu. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara moja. Kisha wananakili kila sentensi mara mbili.

> **Akili husahau. Kumbukumbu haisahau.**
>
> **Risiti ni ushahidi kwamba mtu amelipa pesa.**
>
> **Salio ni taslimu uliyo nayo baada ya kila mstari.**
>
> **Usifiche kosa. Chora mstari mmoja juu yake.**

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: tazama maksi za jaribio fupi. Fundisha tena sehemu yoyote ambayo wanafunzi wengi waliikosea (tazama "Wanafunzi

wengi wakikosea swali"). Waombe wanafunzi waendelee na kitabu chao cha taslimu. Sehemu ya Nne inakitumia.

Somo 18 linaanza Sehemu ya Nne. Kwa somo hilo, andaa noti mbili za $100: pesa halisi, au vipande viwili vya karatasi vilivyoandikwa "$100". Mwombe kila mwanafunzi afikirie nyumbani: "Je, kuna mtu aliyenipa pesa, nami nikazirudisha baadaye?"

Majibu (kwa mwalimu)

Maswali ya Marudio. 1. Kwa sababu akili yetu husahau, hasa viasi vidogo. · 2. Maneno na namba tunazoandika, ili tuweze kuzisoma baadaye. · 3. Lini? Nani? Nini? Kiasi gani? · 4. Siku, mwezi na mwaka. (Tarehe ya leo: kubali tarehe iliyo sawa, kwa namna nchi yako inavyoiandika.) · 5. Kumbukumbu ilionyesha kwamba Zainab alilipa. Ilikuwa ushahidi. · 6. Kumbukumbu ya malipo moja. Mtu anayepokea pesa anaiandika, au mashine inaichapisha. Mtu anayelipa anaitunza. · 7. Namba ni rahisi kubadilisha. Maneno ni vigumu kubadilisha. · 8. Jina lako, lililoandikwa kwa mkono wako mwenyewe, kwa njia yako mwenyewe. · 9. Taslimu ni pesa za sarafu na noti. Kitabu cha taslimu ni kitabu ambamo unaandika taslimu yote inayoingia na inayotoka. · 10. TAREHE, MAELEZO, KUINGIA, KUTOKA, SALIO. · 11. Taslimu uliyo nayo baada ya kila mstari wa kitabu cha taslimu. Tunatoa. · 12. Tofauti. · 13. Mstari unaokosekana, hesabu isiyo sawa, namba iliyoandikwa vibaya. Chora mstari mmoja juu ya namba isiyo sawa, na uandike namba iliyo sawa kando yake. · 14. Kuna maharagwe tele, kwa hiyo wauzaji wanaomba kidogo. · 15. Bei zinapanda, lakini pesa zilizo sandukuni hazikui. Kila sarafu inanunua kidogo zaidi.

Zoezi 1.

1. D (40 + 30 = 70)
2. B (90 − 20 = 70, si 60)
3. C (2 na 5 zimebadilishana nafasi)
4. A

5. D (105 − 15 = 90)
6. C (10 imeandikwa kama 1)
7. B (65 + 50 = 115, si 105)
8. A — zawadi bado ni taslimu inayoingia.
9. D (120 − 30 = 90)
10. C (300 imeandikwa kama 30)

Namba 3: tofauti ni 52 − 25 = 27. Tisa inaingia katika 27 mara tatu kamili, kwa hiyo tarakimu mbili zimebadilishana nafasi (Somo 15).

Zoezi 2.

RISITI	**1**	**2**
Tarehe	6 Julai 2026	8 Julai 2026
Kutoka kwa	Grace	Thandi
Kwenda kwa	Ama	Peter
Malipo ya	kuku 1	kiti 1
Kiasi kwa tarakimu	$150	$300
Kiasi kwa maneno	mia moja na hamsini ————	mia tatu ————
Sahihi	*Ama*	*Peter*

Nakala ya risiti 1 ina neno NAKALA juu yake. Kila neno na kila namba ni sawa na katika risiti 1.

Grace anatunza risiti 1. Yeye alilipa, na risiti ni ushahidi wake. Ama anatunza nakala. Ni kumbukumbu yake ya pesa zilizomjia.

Zoezi 3.

TAREHE	MAELEZO	KUINGIA	KUTOKA	SALIO
1 Julai	taslimu mwanzoni			$50
1 Julai	manunuzi ya mkate 1		$15	$35
2 Julai	mauzo ya vikombe 5 vya chumvi	$50		$85
2 Julai	manunuzi ya vipande 2 vya sabuni		$20	$65
3 Julai	mauzo ya vikombe 4 vya chumvi	$40		$105
4 Julai	safari ya basi kwenda mjini		$30	$75
	JUMLA	$90	$65	

50 + 90 − 65 = 75. Hii ni sawa na salio la mwisho.

Tofauti: $75 − $55 = $20. Daftari linagharimu $20. (Penseli ni $5 tu.) Mstari unaokosekana:

TAREHE	MAELEZO	KUINGIA	KUTOKA	SALIO
4 Julai	daftari 1 (lilisahaulika)		$20	$55

Kubali "(lilinunuliwa 3 Julai)" au siku nyingine yoyote katika safu wima ya MAELEZO. Mstari uliosahaulika unakwenda mwishoni, kama katika Somo 15. Mwanafunzi akiuongeza kwenye JUMLA KUTOKA, jumla inakuwa $85.

Zoezi 4.

1. P $10
2. S $50
3. P $3
4. S $10
5. Mikate 4. Kisha mikate 3. (4 × $15 = $60. 3 × $20 = $60.)

Zoezi 5. Maksi moja kwa kila kipengele.

1. 7 Julai 2026
2. kiasi
3. mtu anayepokea pesa
4. Hapana ($60 ni "sitini")
5. TAREHE · MAELEZO · KUINGIA · KUTOKA · SALIO
6. $65
7. $75
8. $15
9. B (60 + 20 = 80)
10. hupanda

Sehemu ya Nne. Kukopa na Kukopesha

Somo 18. Kukopa na Kukopesha

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- noti mbili za $100 (pesa halisi, au vipande viwili vya karatasi vilivyoandikwa "$100")
- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi

Muda: takriban dakika 45.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo manne:

1. Kukopa ni kupata pesa sasa na kuzirudisha baadaye. Kukopesha ni kutoa pesa sasa na kuzipata tena baadaye.
2. Watu na vikundi vya aina nyingi hukopesha pesa.
3. Baadhi ya wakopeshaji wanataka warudishiwe pesa zaidi ya walizokopesha.
4. Andika kila mkopo. Mkopeshaji na mkopaji kila mmoja anatunza nakala.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Mkopo daima una watu wawili. Mkopeshaji anatoa pesa. Mkopaji anazipata na anazirudisha baadaye. Kabla ya mkopo, watu hao wawili wanakubaliana kiasi cha kurudisha, na lini.

Watu wengi hukopesha: familia, marafiki, kikundi, wakopeshaji wakubwa mjini, na wakopeshaji binafsi. Mkopeshaji binafsi anakopesha pesa kama kazi yake. Duka pia linaweza kumruhusu mnunuzi kuchukua bidhaa leo na kulipa mwisho wa mwezi. Huu pia ni mkopo.

Somo 21 linafundisha maneno **benki** na **kikundi cha akiba**, na Somo 19 linafundisha **deni** na **kudaiwa**. Kwa sasa, usitumie

maneno haya na wanafunzi. Sema "mkopeshaji mkubwa mjini" na "kikundi".

Familia na marafiki mara nyingi wanataka warudishiwe pesa walizokopesha tu. Wakopeshaji wengine wengi wanataka zaidi. Usieleze hili sasa: Somo 22 linalieleza, kwa neno **riba**. Mwanafunzi akiuliza, sema: "Tutajifunza hili katika somo la baadaye."

Mkopo wa bidhaa za kuuza, kama chumvi ya Musa, unaleta pesa za kuurudisha. Mkopo wa sherehe hauleti pesa hizo. Hapo mkopaji lazima aurudishe kwa pesa nyingine, na hilo ni gumu zaidi.

Mkopo unaingia (KUINGIA), lakini si mapato. Mapato ni pesa za KUINGIA ambazo zinakuwa za mtu (Somo 7). Mkopo lazima utoke (KUTOKA) tena baadaye. Kwa hiyo usiandike kamwe mkopo upande wa KUINGIA wa bajeti. Akili husahau, na marafiki wanaweza kugombana kuhusu pesa. Kwa hiyo andika kila mkopo: kumbukumbu ya mkopo ni ushahidi (Somo 12).

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Majibu ya wanafunzi (**W**) yanakuonyesha unachoweza kutarajia. Kubali jibu lolote lenye maana ileile.

1. Andika ubaoni: **Musa anauza chumvi.**

M. Musa anauza chumvi kwa kikombe. Gunia kubwa la chumvi linagharimu $500. Musa ana $300. Je, ana pesa za kutosha?
W. Hapana. Anahitaji $200 zaidi.

M. Ama ana $200. Hazihitaji mwezi huu. Musa anaweza kufanya nini?
W. Anaweza kumwomba Ama pesa hizo.

2. Mpe mwanafunzi mmoja noti mbili za $100. Sema: "Wewe ni Musa. Mimi ni Ama."

M. Ama anampa Musa $200. Je, ni zawadi?
W. Hapana. Musa lazima azirudishe.

M. Ndiyo. Musa **anakopa** $200 kutoka kwa Ama. Ama **anamkopesha** Musa $200. Hizo $200 ni **mkopo**. Ama ni **mkopeshaji**. Musa ni **mkopaji**.

3. Andika "3 Mei" ubaoni. Chora mistari miwili ya KUINGIA na KUTOKA, mmoja wa Musa na mmoja wa Ama.

Musa: KUINGIA	**Musa: KUTOKA**
$200 (mkopo kutoka kwa Ama)	

Ama: KUINGIA	**Ama: KUTOKA**
	$200 (mkopo kwa Musa)

M. Musa ana $200 sasa. Je, ni pesa zake?
W. Anaweza kuzitumia. Lakini lazima azirudishe.

M. Je, mkopo ni mapato ya Musa?
W. Hapana. Mapato ni pesa ambazo mtu anabaki nazo. Musa lazima arudishe mkopo.

M. Musa na Ama wanakubaliana. Musa anarudisha $50 kila Jumapili kwa wiki 4. Anarudisha kiasi gani kwa jumla?
W. $200.

4. Mwombe mwanafunzi akurudishie noti.

M. Nani anakopesha pesa katika mji wetu?
W. Familia. Marafiki. Duka. Kikundi. Mkopeshaji binafsi.

5. Andika orodha ubaoni: **familia · marafiki · duka · kikundi · mkopeshaji mkubwa mjini · mkopeshaji binafsi**. Sema: "Mkopeshaji binafsi ni mtu ambaye kazi yake ni kukopesha pesa."

M. Ama anataka arudishiwe $200. Baadhi ya wakopeshaji wanataka warudishiwe zaidi ya walichokopesha. Je, ni jambo lilelile?
W. Hapana. Mkopaji anarudisha zaidi.

M. Ndiyo. Kwa hiyo uliza kabla ya kukopa: "Lazima nirudishe kiasi gani? Lini?" Somo la baadaye litatueleza kwa nini baadhi ya wakopeshaji wanataka zaidi.

M. Ama na Musa ni marafiki. Kwa nini lazima waandike mkopo?
W. Watu husahau. Kumbukumbu ni ushahidi.

6. Andika kumbukumbu ya mkopo ubaoni. Iache hapo kwa ajili ya Zoezi 5.

> **KUMBUKUMBU YA MKOPO**
> Tarehe: 3 Mei
> Mkopeshaji: Ama
> Mkopaji: Musa
> Kiasi: $200 (mia mbili)
> Kurudisha: $50 kila Jumapili, kwa wiki 4
> Sahihi ya mkopeshaji: __
> **Sahihi ya mkopaji: ____**

M. Wanaandika nakala ngapi?
W. Mbili. Ama anatunza moja. Musa anatunza moja.

Mwanafunzi akisema, "Kukopa na kukopesha ni kitu kimoja": uliza, "Pesa zinakwenda upande gani?" Mkopaji anapata pesa. Mkopeshaji anatoa pesa. Onyesha mistari ya KUINGIA na KUTOKA ubaoni.

Mwanafunzi akisema, "Naomba unikope $10": sema, "Wewe **unakopa kutoka kwa** mtu. Mtu **anakukopesha** wewe. Kwa hiyo sema: 'Naomba unikopeshe.'" Andika maneno hayo mawili ubaoni.

Mwanafunzi akisema, "Familia yangu haiandiki mikopo": uliza, "Nini kinatokea Ama akisahau? Nini kinatokea Musa akisahau?" Kukiwa na kumbukumbu, marafiki wawili hawagombani.

Mwanafunzi akisema, "Ni vibaya kukopa": sema, "Watu wengi wema hukopa. Kabla ya kukopa, jua jinsi utakavyorudisha."

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno matano ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
kukopa	Kupata pesa kutoka kwa mtu, na kuzirudisha baadaye.
kukopesha	Kumpa mtu pesa, na kuzipata tena baadaye.
mkopo	Pesa ambazo mtu mmoja anakopesha na mtu mwingine anakopa.
mkopeshaji	Mtu anayekopesha.
mkopaji	Mtu anayekopa.

Kwa Mwalimu: **mkopeshaji binafsi** ni mkopeshaji ambaye kazi yake ni kukopesha pesa. Si neno jipya. Ni neno **mkopeshaji**, na neno **binafsi** baada yake.

Kariri

> **Mkopeshaji anatoa mkopo. Mkopaji anaurudisha.**

> **Andika kila mkopo, na utunze nakala.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. Mkopo ni nini?
2. Nani ni mkopeshaji? Nani ni mkopaji?
3. Je, mkopo ni zawadi? Kwa nini si zawadi?
4. Taja aina nne za wakopeshaji.
5. Lazima uulize nini kabla ya kukopa?
6. Kwa nini mkopeshaji na mkopaji kila mmoja anatunza nakala?

Zoezi 2. Mkopo, zawadi au mabadilishano?

Kwa Mwalimu: andika herufi hizi tatu na maana zake ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila sentensi kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika namba yake na herufi moja.

- **K** ikiwa ni mkopo.
- **Z** ikiwa ni zawadi.
- **P** ikiwa ni mabadilishano kwa pesa.

Mfano. Ama anampa Musa $200. Musa anazirudisha katika wiki nne. — **K**. Musa lazima azirudishe.

1. Juma anampa Peter $100. Peter anazirudisha mwezi ujao.
2. Grace ananunua mkate mmoja kwa $15.
3. Fatuma anampa binti yake penseli. Hataki airudishe.

4. Halima anachukua mchele dukani. Analipa $10 mwisho wa mwezi.
5. Kofi anapata $30 kutoka kwa mjomba wake. Lazima azirudishe Ijumaa.
6. Thandi analipa $30 kwa basi kwenda mjini.
7. Peter anapata $500 kutoka kwa mkopeshaji binafsi. Lazima arudishe zaidi.
8. Musa anampa mama yake $50 kwa ajili ya chakula. Hataki zirudishwe.
9. Ama anapata $20 kutoka kwa Grace. Anazirudisha baada ya siku ya soko.
10. Juma anauza mbuzi kwa $500.
11. Kikundi kinampa Halima $300. Anazirudisha katika wiki kumi.
12. Grace anashona shati. Mwenye shati anamlipa $40.

Zoezi 3. Nani ni mkopeshaji? Nani ni mkopaji?

Kwa Mwalimu: andika mfano na sentensi sita ubaoni. Wanafunzi wanaandika majina mawili kwa kila sentensi.

Mfano. Ama anamkopesha Musa $200. → **Mkopeshaji: Ama. Mkopaji: Musa.**

1. Juma anamkopesha Peter $100.
2. Kofi anakopa $30 kutoka kwa mjomba wake.
3. Grace anamkopesha Halima $50.
4. Thandi anakopa $20 kutoka kwa Fatuma.
5. Halima anakopa $300 kutoka kwa kikundi.
6. Duka linamruhusu Juma kuchukua sabuni sasa. Analipa mwisho wa mwezi.

Zoezi 4. Chora mstari wa KUINGIA na KUTOKA.

Kwa Mwalimu: chora mfano ubaoni. Soma kila sentensi kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanachora mstari wa mtu aliyetajwa. Upande mmoja unaweza kubaki tupu.

Mfano. Ama anamkopesha Musa $200. Chora mstari wa Ama.

Ama: KUINGIA	Ama: KUTOKA
	$200 (mkopo kwa Musa)

1. Ama anamkopesha Musa $200. Chora mstari wa Musa.
2. Juma anamkopesha Peter $100. Chora mstari wa Peter.
3. Peter anamrudishia Juma $100. Chora mstari wa Peter.
4. Peter anamrudishia Juma $100. Chora mstari wa Juma.

Zoezi 5. Andika kumbukumbu ya mkopo.

Kwa Mwalimu: mfano ni kumbukumbu ya mkopo ya Ama na Musa, iliyo ubaoni tangu Mazungumzo. Andika makundi mawili ya taarifa ubaoni. Taarifa zimechanganyika.

Wanafunzi wanaandika kumbukumbu ya mkopo kwa kila kundi, kwa mpangilio wa mfano. Wanaandika pia kiasi kwa maneno. Wanaacha mistari ya sahihi tupu.

1. wiki 4 · Mkopeshaji: Juma · $100 · 7 Juni · $25 kila Ijumaa · Mkopaji: Peter
2. $20 kila Jumamosi · Mkopaji: Thandi · 14 Juni · $60 · Mkopeshaji: Fatuma · wiki 3

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa*

Kuunganisha kama wanaujua. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: mwombe kila mwanafunzi afikirie mkopo mmoja anaoujua. Je, pesa zilirudishwa kwa wakati? Usiulize majina. Somo 19 linaanza kwa swali hili: nini kinatokea mkopaji asipoweza kulipa?

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1. 1. Pesa ambazo mtu mmoja anakopesha na mtu mwingine anakopa. 2. Mkopeshaji anatoa mkopo. Mkopaji anaupata na anaurudisha. 3. Hapana. Mkopaji lazima aurudishe. 4. Wowote wanne kati ya: familia, marafiki, duka, kikundi, mkopeshaji mkubwa mjini, mkopeshaji binafsi. 5. Lazima nirudishe kiasi gani? Lini? 6. Kumbukumbu ni ushahidi. Watu husahau.

Zoezi 2. 1 K · 2 P · 3 Z · 4 K · 5 K · 6 P · 7 K · 8 Z · 9 K · 10 P · 11 K · 12 P

Namba 4: duka linamruhusu Halima kuchukua mchele sasa na kulipa baadaye. Huu ni mkopo kutoka kwa duka. *Namba 12:* Grace anatoa kazi na anapata pesa. Kazi kwa pesa ni mabadilishano (Somo 1).

Zoezi 3.

1. Mkopeshaji: Juma. Mkopaji: Peter.
2. Mkopeshaji: mjomba wa Kofi. Mkopaji: Kofi.
3. Mkopeshaji: Grace. Mkopaji: Halima.
4. Mkopeshaji: Fatuma. Mkopaji: Thandi.
5. Mkopeshaji: kikundi. Mkopaji: Halima.
6. Mkopeshaji: duka. Mkopaji: Juma. *(Duka linakopesha sabuni, si pesa. Bado ni mkopo.)*

Zoezi 4.

Musa: KUINGIA	Musa: KUTOKA
$200 (mkopo kutoka kwa Ama)	

Peter: KUINGIA	Peter: KUTOKA
$100 (mkopo kutoka kwa Juma)	

Peter: KUINGIA	Peter: KUTOKA
	$100 (amemrudishia Juma)

Juma: KUINGIA	Juma: KUTOKA
$100 (amerudishiwa na Peter)	

Zoezi 5.

> **KUMBUKUMBU YA MKOPO**
> Tarehe: 7 Juni
> Mkopeshaji: Juma
> Mkopaji: Peter
> Kiasi: $100 (mia moja)
> Kurudisha: $25 kila Ijumaa, kwa wiki 4
> Sahihi ya mkopeshaji: __
> **Sahihi ya mkopaji: _____**
>
> **KUMBUKUMBU YA MKOPO**
> Tarehe: 14 Juni
> Mkopeshaji: Fatuma
> Mkopaji: Thandi
> Kiasi: $60 (sitini)
> Kurudisha: $20 kila Jumamosi, kwa wiki 3
> Sahihi ya mkopeshaji: __
> **Sahihi ya mkopaji: _____**

Kagua: 4 × $25 = $100, na 3 × $20 = $60. Kila mkopaji anarudisha kiasi kilekile alichokopa.

Somo 19. Deni

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- kabla wanafunzi hawajafika, andika ubaoni kumbukumbu ya mkopo ya Ama na Musa kutoka Somo 18
- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi

Muda: takriban dakika 45.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo manne:

1. Deni ni pesa ambazo bado lazima uzirudishe. Unadaiwa pesa hizo na mkopeshaji.
2. Kumbukumbu ya mkopo ni ahadi ya kulipa.
3. Kama huwezi kulipa, nenda kwa mkopeshaji kabla ya siku ya kulipa. Sema ukweli. Weka ahadi mpya ambayo unaweza kuitimiza.
4. Usikope ili kulipa mkopo mwingine bila mpango.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Mtu anapokopa, mtu huyo ana deni. Deni ni pesa ambazo bado zinapaswa kurudishwa. Kila mara mkopaji anapolipa, deni linakuwa dogo zaidi. Deni likiwa $0, mkopo umelipwa.

Deni lenyewe si baya. Watu wengi huwa na deni wakati fulani. Hatari ni deni ambalo mkopaji hawezi kulilipa. Watu hushindwa kulipa kwa sababu nyingi: ugonjwa, msimu mbaya, kupoteza kazi, au kutumia pesa kwa matakwa.

Kinachosaidia. Nenda kwa mkopeshaji kabla ya siku ya kulipa, na useme ukweli. Omba kulipa viasi vidogo zaidi kwa wiki nyingi

zaidi. Andika ahadi mpya, na sahihi mbili. Tumia pesa kidogo zaidi kwa matakwa mpaka deni lilipwe.

Ushahidi wa kila malipo. Kila malipo ya mkopo yanahitaji ushahidi, kama malipo yoyote (Somo 13). Musa anapolipa, Ama anamwandikia risiti. Au Ama anatia sahihi yake kando ya malipo katika kumbukumbu ya deni ya Musa. Musa anatunza risiti zake mpaka deni liwe $0. Kama mkopeshaji anashikilia kitu mpaka mkopo ulipwe, andika kitu hicho katika kumbukumbu ya mkopo. Mkopeshaji anakirudisha deni likiwa $0.

Kinachodhuru. Usijifiche: mkopeshaji anakasirika, na deni haliondoki. Usichukue mkopo mpya ili kulipa mkopo wa zamani bila mpango. Mkopo mpya unahamisha deni tu kwenda kwa mkopeshaji mpya, ambaye mara nyingi anataka kurudishiwa zaidi. Somo 25 linaonyesha jinsi deni la namna hiyo linavyokua haraka.

Baadhi ya wakopeshaji hushikilia kitu mpaka mkopo ulipwe: baiskeli, redio, au karatasi ya kipande cha ardhi. Kama mkopaji halipi, mkopeshaji anabaki na kitu hicho. Hakuna mkopeshaji aliye na ruhusa ya kumdhuru au kumtisha mkopaji. Mkopaji aliye hatarini anaweza kwenda kwa kiongozi wa kijiji au kwa polisi.

Katika somo hili, zungumza juu ya mikopo na kurudisha tu. Riba na kuweka akiba vinakuja baadaye, katika Sehemu ya Tano.

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Majibu ya wanafunzi (**W**) yanakuonyesha unachoweza kutarajia. Kubali jibu lolote lenye

maana ileile.

1. Onyesha kumbukumbu ya mkopo iliyo ubaoni.

M. Musa alikopa $200 kutoka kwa Ama tarehe 3 Mei. Tarehe 10 Mei analipa $50. Bado lazima alipe kiasi gani?
W. $150.

M. Ndiyo. Musa **anadaiwa** $150 na Ama. Hizo $150 ni **deni** la Musa.

2. Chora kumbukumbu ya deni ya Musa ubaoni. Jaza mistari mitatu ya kwanza.

TAREHE	MAELEZO	AMELIPA	BADO ANADAIWA
3 Mei	mkopo kutoka kwa Ama		$200
10 Mei	malipo kwa Ama	$50	$150
17 Mei	malipo kwa Ama	$50	$100

M. Tarehe 17 Mei Musa analipa $50 tena. Sasa anadaiwa kiasi gani?
W. $100.

M. Musa alitia sahihi yake kwenye kumbukumbu ya mkopo. Alisema nini kwa sahihi hiyo?
W. Alisema: "Nitalipa $50 kila Jumapili."

M. Ndiyo. Hiyo ni **ahadi**. Kumbukumbu ya mkopo ni ahadi ya kulipa.

M. Tarehe 10 Mei Musa alimlipa Ama $50. Baadaye Ama anasahau. Anasema, "Hukunilipa." Musa anawezaje kuonyesha kwamba alilipa?
W. Kwa risiti. Ama ndiye anayeiandika, kwa sababu yeye ndiye anayepokea pesa.

M. Ndiyo. Kwa kila malipo, mkopeshaji anaandika risiti. Au anatia sahihi yake katika kumbukumbu ya deni ya Musa.

3. Andika ubaoni: **Mtoto wa Musa ni mgonjwa. Dawa inagharimu $60.**

M. Musa analipia dawa. Jumapili 24 Mei hawezi kumlipa Ama. Anaweza kufanya nini?
W. *(Waache wanafunzi watoe mawazo yao. Baadhi watasema: "Anaweza kujificha." "Anaweza kuzungumza na Ama.")*

M. Musa anafikiri: "Ninaweza kukopa $50 kutoka kwa mkopeshaji binafsi. Kisha ninaweza kumlipa Ama." Je, hili ni jambo zuri?
W. Hapana. Hapo anadaiwa na mkopeshaji binafsi. Mkopeshaji binafsi anataka kurudishiwa zaidi.

M. Ndiyo. Deni lake linakuwa kubwa zaidi. Ni nini kilicho bora zaidi?
W. Anaweza kuzungumza na Ama.

M. Azungumze naye lini? Jumapili, au kabla ya Jumapili?
W. Kabla ya Jumapili.

4. Andika ubaoni: **Ijumaa 22 Mei. Musa anakwenda kwa Ama. Anamwambia ukweli.**

M. Musa bado anadaiwa $100. Ama na Musa wanakubaliana: $25 kila Jumapili. Jumapili ngapi?
W. Nne.

M. Wanaandika ahadi mpya. Wafanye nini nayo?
W. Watie sahihi mbili. Kila mtu anatunza nakala.

Mwanafunzi akisema, "Ama ni rafiki yake. Anaweza kusubiri": sema, "Rafiki anaweza kusubiri. Lakini rafiki pia anahitaji pesa zake. Mwambie kabla ya siku ile, si baadaye."

Mwanafunzi akisema, "Musa anaweza kujificha mpaka apate pesa": uliza, "Je, Ama anafurahi hapo? Je, atamkopesha tena?" Deni haliondoki mkopaji anapojificha.

Mwanafunzi akisema "anadai" badala ya "anadaiwa": andika maneno yote mawili ubaoni. *Anadai* maana yake ni "mtu mwingine

lazima amlipe yeye". *Anadaiwa* maana yake ni "lazima yeye amlipe mtu mwingine".

Mwanafunzi akisema, "Deni ni aibu": sema, "Watu wengi wema wana deni. Tatizo ni deni ambalo huwezi kulilipa."

Mwanafunzi akisema, "Ama ni rafiki yake. Hahitaji kuandika risiti": sema, "Risiti inawazuia marafiki wawili wasigombane. Akili husahau, hata kati ya marafiki."

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno matatu ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
deni	Pesa ambazo bado lazima uzirudishe.
kudaiwa	Kuwa na deni kwa mtu. "Musa anadaiwa $100 na Ama."
ahadi	Maneno yanayosema: "Nitafanya hivi." Kumbukumbu ya mkopo ni ahadi ya kulipa.

Kariri

> **Deni ni pesa ambazo bado lazima uzirudishe.**
>
> **Kama huwezi kulipa, mwambie mkopeshaji kabla ya siku ya kulipa.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. Deni ni nini?
2. Musa anadaiwa $100 na Ama. Nani ni mkopeshaji?
3. Mkopaji anasema nini kwa sahihi yake kwenye kumbukumbu ya mkopo?
4. Kwa nini Musa hakulipa tarehe 24 Mei?
5. Kwa nini ni vibaya kujificha mkopeshaji asikuone?
6. Kwa nini ni vibaya kukopa kutoka kwa mkopeshaji binafsi ili kumlipa Ama?

Zoezi 2. Bado anadaiwa kiasi gani?

Kwa Mwalimu: andika mfano na sentensi nane ubaoni. Wanafunzi wanaandika jibu fupi kwa kila sentensi, kama mfano.

Mfano. Kofi anadaiwa $100. Analipa $30. → **Kofi anadaiwa $70.**

1. Grace anadaiwa $50. Analipa $20.
2. Juma anadaiwa $100. Analipa $50.
3. Halima anadaiwa $80. Analipa $25.
4. Peter anadaiwa $500. Analipa $100.
5. Thandi anadaiwa $60. Analipa $20, kisha $20 tena.
6. Fatuma anadaiwa $300. Analipa $100, kisha $50.
7. Kofi anadaiwa $30 na mjomba wake. Anadaiwa $40 na duka. Jumla ya deni lake ni kiasi gani?
8. Musa anadaiwa $100 na Ama. Anadaiwa $150 na kikundi. Anamlipa Ama $25. Sasa jumla ya deni lake ni kiasi gani?

Zoezi 3. Maliza kumbukumbu ya deni ya Musa.

Kwa Mwalimu: mistari mitatu ya kwanza iko ubaoni kutoka kwenye Mazungumzo. Hiyo ndiyo mfano. Ongeza mistari mitano inayofuata, na safu wima ya BADO ANADAIWA ikiwa tupu.

Wanafunzi wananakili mistari yote minane na kuandika kila kiasi ambacho bado anadaiwa.

TAREHE	MAELEZO	AMELIPA	BADO ANADAIWA
22 Mei	ahadi mpya: $25 kila Jumapili	$0	
31 Mei	malipo kwa Ama	$25	
7 Juni	malipo kwa Ama	$25	
14 Juni	malipo kwa Ama	$25	
21 Juni	malipo kwa Ama	$25	

Kisha uliza maswali mawili. Wanafunzi wanaandika majibu.

1. Deni la Musa linakuwa $0 tarehe gani?
2. Musa alimlipa Ama kiasi gani kwa jumla, kuanzia 3 Mei hadi mwisho?

Zoezi 4. Hatua nzuri au hatua mbaya?

Kwa Mwalimu: andika **N** = hatua nzuri na **M** = hatua mbaya ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila sentensi kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika namba yake na herufi moja.

Mfano. Musa anakwenda kwa Ama kabla ya siku ya kulipa. — **N**. Ama anapata muda wa kuandaa mpango mpya pamoja naye.

1. Musa anajificha anapomwona Ama.
2. Musa anamwambia Ama ukweli kuhusu mtoto wake mgonjwa.
3. Musa anakopa kutoka kwa mkopeshaji binafsi ili kumlipa Ama. Hana mpango.
4. Musa na Ama wanaandika ahadi mpya. Wote wawili wanatia sahihi zao.

5. Musa ananunua redio mpya kabla ya kumlipa Ama.
6. Musa anaahidi kulipa $100 kwa wiki. Anachuma $60 tu kwa wiki.
7. Musa anatunza nakala yake ya ahadi mpya.
8. Musa anatumia pesa kidogo zaidi kwa matakwa mpaka deni lilipwe.
9. Musa hasemi kitu. Anasubiri Ama aje kwake.
10. Musa anamwomba Ama ruhusa ya kulipa viasi vidogo zaidi kwa wiki nyingi zaidi.
11. Musa anaandika katika kumbukumbu yake ya deni kila mara anapolipa.
12. Musa anamwambia Ama, "Nitalipa wiki ijayo." Hana pesa kwa wiki ijayo.
13. Musa anamlipa Ama $25. Anamwomba risiti.
14. Musa anamlipa Ama $25 sokoni. Hakuna anayeandika kitu.

Zoezi 5. Andika ahadi mpya.

Kwa Mwalimu: andika mfano ubaoni. Kisha andika makundi mawili ya taarifa. Taarifa zimechanganyika.

Wanafunzi wanaandika ahadi mpya kwa kila kundi, kwa mpangilio wa mfano. Wanaandika kiasi kwa maneno pia. Wanaacha mistari ya sahihi ikiwa tupu.

Mfano.

> **AHADI MPYA**
> Tarehe: 22 Mei
> Mimi, Musa, ninadaiwa $100 (mia moja) na Ama.
> Nitalipa $25 kila Jumapili, kwa wiki 4.
> Sahihi ya mkopaji: __
> **Sahihi ya mkopeshaji: ____**

1. Mkopeshaji: Grace · wiki 3 · Mkopaji: Halima · $90 · 5 Juni · $30 kila Ijumaa
2. $50 kila Jumamosi · Mkopaji: Peter · $200 · 2 Julai · Mkopeshaji: Juma · wiki 4

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: mwombe kila mwanafunzi afikirie swali hili akiwa nyumbani. Ni kitu gani kikubwa unachotaka kununua katika mwaka ujao? Somo 20 linaanza na majibu yao.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1. 1. Pesa ambazo bado lazima uzirudishe. 2. Ama. 3. "Nitarudisha mkopo, kama kumbukumbu inavyosema." Ni ahadi. 4. Mtoto wake alikuwa mgonjwa. Alilipa $60 kwa dawa. 5. Mkopeshaji anakasirika na hakopeshi tena. Deni haliondoki. 6. Hapo anadaiwa na mkopeshaji binafsi, ambaye anataka kurudishiwa zaidi. Deni lake linakuwa kubwa zaidi.

Zoezi 2. 1. Grace anadaiwa $30. · 2. Juma anadaiwa $50. · 3. Halima anadaiwa $55. · 4. Peter anadaiwa $400. · 5. Thandi anadaiwa $20. · 6. Fatuma anadaiwa $150. · 7. Jumla ya deni la Kofi ni $70. · 8. Jumla ya deni la Musa ni $225.

Namba 8: Musa anadaiwa $75 na Ama na $150 na kikundi. 75 + 150 = 225.

Zoezi 3.

TAREHE	MAELEZO	AMELIPA	BADO ANADAIWA
22 Mei	ahadi mpya: $25 kila Jumapili	$0	$100
31 Mei	malipo kwa Ama	$25	$75
7 Juni	malipo kwa Ama	$25	$50
14 Juni	malipo kwa Ama	$25	$25
21 Juni	malipo kwa Ama	$25	$0

1. 21 Juni. 2. $200 (50 + 50 + 25 + 25 + 25 + 25). Alirudisha kiasi kilekile alichokopa. Siku ya mwisho ya kulipa ilikuwa 21 Juni, si 31 Mei.

Zoezi 4. 1 M · 2 N · 3 M · 4 N · 5 M · 6 M · 7 N · 8 N · 9 M · 10 N · 11 N · 12 M · 13 N · 14 M

Namba 6: ahadi ambayo hawezi kuitimiza ni ahadi mbaya. *Namba 12:* hii pia ni ahadi ambayo hawezi kuitimiza. Si ukweli. *Namba 14:* bila risiti au sahihi, Musa hana ushahidi kwamba alilipa.

Zoezi 5.

> **AHADI MPYA**
> Tarehe: 5 Juni
> Mimi, Halima, ninadaiwa $90 (tisini) na Grace.
> Nitalipa $30 kila Ijumaa, kwa wiki 3.
> Sahihi ya mkopaji: __
> **Sahihi ya mkopeshaji: ____**
>
> **AHADI MPYA**
> Tarehe: 2 Julai
> Mimi, Peter, ninadaiwa $200 (mia mbili) na Juma.
> Nitalipa $50 kila Jumamosi, kwa wiki 4.

> Sahihi ya mkopaji: __
> **Sahihi ya mkopeshaji: ____**

Kagua: 3 × $30 = $90, na 4 × $50 = $200.

Sehemu ya Tano. Kuweka Akiba na Riba Mchanganyiko

Somo 20. Kwa Nini Tuweke Akiba?

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- kopo dogo au sanduku dogo lenye tundu juu (sanduku la akiba)
- vitu vidogo thelathini: mawe, maharagwe au vifuniko vya chupa (kila kimoja ni $5)
- kwa Zoezi 4A: mawe mengine sitini kwa kila kikundi cha wanafunzi (hapa kila jiwe ni $100)
- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi

Muda: takriban dakika 45. Kama wanafunzi wako huenda polepole katika hesabu, fanya Mazoezi 4, 4A na 5 katika kipindi cha pili.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo manne:

1. Kuweka akiba ni kutunza baadhi ya pesa sasa, ili uzitumie baadaye.
2. Pesa kidogo kila siku hukua na kuwa kiasi kikubwa. $5 kwa siku ni $150 kwa mwezi.
3. Watu huweka akiba kwa sababu mbili: kwa dharura, na kwa lengo.
4. Weka akiba kwanza, kisha tumia pesa. Akiba inaingia katika bajeti juu kabisa ya upande wa KUTOKA.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Watu wengi wanaoweka akiba hawana pesa nyingi. Wanaweka akiba kidogo, tena na tena. $5 kwa siku inaonekana ndogo mno kuwa na maana. Lakini kwa siku 30 ni $150, na kwa mwaka mmoja ni zaidi ya $1,800.

Sababu ya kwanza ya kuweka akiba ni dharura: mtoto mgonjwa, paa lililovunjika. Mtu mwenye akiba anaweza kulipa. Mtu asiye na akiba lazima akope, na mara nyingi anarudisha zaidi (Masomo 18 na 19).

Sababu ya pili ni lengo: mbuzi, cherehani, ada ya shule mwaka ujao. Tafuta bei ya lengo. Kisha tafuta kiasi cha kuweka akiba kila wiki, na kwa muda gani.

Pesa zinazokuja wakati wa mavuno tu. Wakulima wengi hupata pesa zao nyingi mara moja kwa mwaka, baada ya mavuno. Pesa hizo lazima zidumu mpaka mavuno yanayofuata. Mara nyingi familia inatumia pesa nyingi katika miezi mizuri. Kisha msimu wa njaa unakuja (Somo 16), na familia inalazimika kukopa. Kwa hiyo pesa za mavuno pia ni akiba. Kwanza tunza pesa za mbegu na ada ya shule. Kisha gawa pesa zilizobaki katika mafungu sawa, fungu moja kwa kila mwezi mpaka mavuno yanayofuata. Tumia pesa za fungu moja kila mwezi, na si zaidi. Zoezi 4A linafanyia mazoezi jambo hili. Wanafunzi wanagawa mawe katika mafungu, kwa hiyo hawahitaji aina mpya ya hesabu.

Akiba katika bajeti. Watu wengi huweka akiba ya baki tu, na mara nyingi hakuna baki. Kwa hiyo katika kitabu hiki tunaweka akiba kwanza. Tunaandika akiba kwenye mstari wa kwanza wa upande wa KUTOKA wa bajeti (Somo 10). Pesa zinatoka kwenye pochi na kuingia kwenye sanduku la akiba, lakini bado ni pesa za mtu huyo mwenyewe.

Akiba katika kitabu cha taslimu. Mwanafunzi anayeweka kitabu cha taslimu (Somo 14) anaandika pesa za sanduku la akiba katika safu wima ya KUTOKA: "kwenda kwenye sanduku la akiba". Sasa taslimu iliyo kwenye pochi imepungua, kwa hiyo salio pia lazima lipungue. Pesa zikirudi kutoka kwenye sanduku, zinaingia katika safu wima ya KUINGIA: "kutoka kwenye sanduku la akiba". Hivyo taslimu na salio bado vinakubaliana (Somo 15). Sanduku la akiba lina kumbukumbu yake. Somo 21 linaionyesha.

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Subiri wanafunzi wajibu. Kubali jibu lolote lenye maana ileile.

Inua sanduku la akiba juu.

M. Hili ni sanduku la Fatuma. Kila siku anatia ndani yake sarafu moja ya $5. Kuna kiasi gani ndani yake baada ya wiki moja?
W. $35.

Weka mawe chini moja baada ya jingine. Wanafunzi wanahesabu kwa sauti kwa tano tano: 5, 10, 15 … mpaka 150.

M. Jiwe moja ni siku moja. Kuna kiasi gani sandukuni baada ya siku 30?
W. $150.

M. Ndiyo. Fatuma hatumii pesa hizi. Anazitunza kwa ajili ya baadaye. Huku ni kuweka akiba. Pesa zilizo sandukuni ni akiba yake.

M. Siku moja mwana wa Fatuma anaugua. Anahitaji $100 kwa dawa leo. Anaweza kufanya nini?
W. Anaweza kuchukua pesa kutoka kwenye sanduku lake.

M. Na mwanamke asiye na akiba?
W. Lazima akope. Lazima arudishe zaidi.

M. Ndiyo. Jambo baya linalokuja ghafla na linahitaji pesa sasa ni dharura.

M. Fatuma pia anataka mbuzi. Mbuzi anagharimu $500. Baada ya mwezi mmoja ana $150. Je, inatosha?
W. Hapana.

M. Ana kiasi gani baada ya miezi miwili? Baada ya mitatu? Baada ya minne?
W. $300. $450. $600.

M. Baada ya miezi minne anaweza kununua mbuzi. Mbuzi ni lengo lake.

M. Kofi anasema, "$5 ni ndogo mno. Kuweka akiba ni kwa matajiri tu." Unamwambia Kofi nini?
W. Viasi vidogo hukua. $5 kwa siku ni $150 kwa mwezi.

Kisha fuata hatua hizi.

1. Chora bajeti ya Fatuma ya mwezi mmoja ubaoni. Fatuma analima mboga na kuziuza.

Fatuma, mwezi mmoja: KUINGIA	**Fatuma, mwezi mmoja: KUTOKA**
mauzo ya mboga $900	sanduku la akiba $150
	chakula $400
	shule $200
	maji $60
	sabuni $40
JUMLA KUINGIA $900	**JUMLA KUTOKA** $850

BAKI = $900 − $850 = $50

2. Onyesha *sanduku la akiba $150*. Sema: "Fatuma anaandika akiba yake kwanza. Anaweka akiba kwanza. Kisha anatumia pesa."
3. Uliza: "Je, hizo $150 zimepotea?" Tarajia: "Hapana. Bado ni pesa za Fatuma. Ziko kwenye sanduku lake."

Mwanafunzi akisema, "Sina kitu cha kuweka akiba": tazameni upande wa KUTOKA pamoja. Je, kuna takwa dogo, kama chai ya Kofi katika Somo 9? Hata $1 kwa siku ni $30 kwa mwezi. Sema, "Anza kidogo. Viasi vidogo hukua."

Mwanafunzi akisema, "Mimi ninaweka akiba katika mbuzi, si katika pesa": sema, "Ndiyo. Huko pia ni kuweka akiba. Unaweza kumuuza mbuzi baadaye." Kisha uliza, "Je, mbuzi anaweza kufa? Je, pesa zinaweza kuibiwa?" Kila njia ya kuweka akiba ina upande mzuri na upande mbaya.

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno manne ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
kuweka akiba	Kutunza pesa sasa, bila kuzitumia, ili uje kuzitumia baadaye.
akiba	Pesa unazoweka akiba.
lengo	Kitu unachowekea akiba.
dharura	Jambo baya linalokuja ghafla na linahitaji pesa sasa.

Kariri

> **Kuweka akiba ni kutunza baadhi ya pesa sasa, ili uzitumie baadaye.**
>
> **Weka akiba kwanza. Kisha tumia pesa.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Ziache hapo mpaka mwisho wa somo. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja,

mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. Fatuma anaweka akiba $5 kwa siku. Ana kiasi gani baada ya siku 30?
2. Taja sababu mbili za kuweka akiba.
3. Dharura ni nini? Toa mfano mmoja.
4. Lengo ni nini? Toa mfano mmoja.
5. Fatuma anaandika akiba yake wapi katika bajeti yake? Kwa nini?

Zoezi 2. Dharura au lengo?

Kwa Mwalimu: andika herufi mbili na maana zake ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila sentensi yenye namba kwa sauti mara mbili. Baada ya kila sentensi, wanafunzi wanaandika namba yake na herufi moja kwenye madaftari yao.

- **D** ikiwa ni dharura.
- **L** ikiwa ni lengo.

Mfano. Mbuzi wa Juma anavunjika mguu. Anahitaji pesa kwa daktari wa mifugo leo. — **D**. Linakuja ghafla, na linahitaji pesa sasa.

1. Grace anataka cherehani mwaka ujao.
2. Moto unaunguza karakana ya Peter. Anahitaji vifaa vipya sasa.
3. Mtoto wa Ama ni mgonjwa. Anahitaji dawa leo.
4. Halima anataka nyundo mpya baada ya miezi mitatu.
5. Thandi anataka kumtembelea mama yake mwishoni mwa mwaka.

6. Dhoruba inavunja paa la nyumba ya Musa. Mvua inaingia ndani.
7. Kofi anaweka akiba kwa ajili ya baiskeli.
8. Mwizi anachukua sindano za Grace. Anahitaji sindano mpya kwa kazi yake kesho.
9. Ama anaweka akiba kwa ajili ya kibanda sokoni.
10. Peter anataka ada ya shule ya binti yake mwaka ujao.

Zoezi 3. Kuna kiasi gani sandukuni?

Kwa Mwalimu: andika mfano na sentensi sita ubaoni. Wanafunzi wanaandika hesabu na jibu kwa kila sentensi. Wanaweza kujumlisha, au kuhesabu kwa tano tano au kwa kumi kumi.

Mfano. Fatuma anaweka akiba $5 kila siku kwa siku 4. → 5 + 5 + 5 + 5 = 20. **Ana $20.**

1. Kofi anaweka akiba $5 kila siku kwa siku 6.
2. Grace anaweka akiba $10 kila siku kwa siku 5.
3. Halima anaweka akiba $20 kila wiki kwa wiki 4.
4. Peter anaweka akiba $50 kila wiki kwa wiki 3.
5. Musa anaweka akiba $100 kila mwezi kwa miezi 6.
6. Fatuma anaweka akiba $5 kila siku kwa siku 30.

Zoezi 4. Lini pesa zinatosha kwa lengo?

Kwa Mwalimu: andika mfano ubaoni. Soma kila sentensi kwa sauti na uiandike ubaoni. Wanafunzi wanaandika akiba siku kwa siku (au wiki kwa wiki, au mwezi kwa mwezi). Wanasimama kwenye kiasi cha kwanza kinachotosha. Kisha wanaandika jibu.

Mfano. Fatuma anataka mbuzi. Anagharimu $500. Anaweka akiba $150 kwa mwezi.

mwezi 1 — $150 · mwezi 2 — $300 · mwezi 3 — $450 · mwezi 4 — $600 **Anaweza kununua mbuzi katika mwezi wa 4.**

1. Kofi anataka daftari. Linagharimu $20. Anaweka akiba $5 kwa siku.
2. Grace anataka kuku. Anagharimu $150. Anaweka akiba $50 kwa wiki.
3. Ama anataka mbuzi. Anagharimu $500. Anaweka akiba $100 kwa wiki.
4. Halima anataka safari ya basi kwenda mjini. Inagharimu $30. Anaweka akiba $10 kwa siku.
5. Juma anataka mbuzi. Anagharimu $500. Anaweka akiba $200 kwa mwezi.

Zoezi 4A. Fanya pesa za mavuno zidumu.

Kwa Mwalimu: andika mfano na sentensi nne ubaoni. Mpe kila kikundi cha wanafunzi mawe 60. Katika zoezi hili kila jiwe ni $100. Wanafunzi wanagawa mawe katika mafungu, fungu moja kwa kila mwezi, jiwe moja baada ya jingine. Kisha wanahesabu fungu moja. Wanafunzi wa haraka wanaweza kujaribu kiasi na kukikagua kwa hesabu, kama mfano.

Mfano. Juma anauza mahindi yake mwezi Juni. Anapata $6,000. Pesa za mavuno yanayofuata zinakuja baada ya miezi 12.

Mawe 60 katika mafungu 12: mawe 5 katika kila fungu. Mawe 5 ni $500.
Kagua: 12 × $500 = $6,000.
Juma anaweza kutumia pesa $500 kila mwezi.

1. Amos anapata $3,000 wakati wa mavuno. Pesa za mavuno yanayofuata zinakuja baada ya miezi 6.
2. Fatuma anapata $1,200 kwa maharagwe yake. Lazima zidumu miezi 4.
3. Juma anapata $6,000. Kwanza anatunza $1,200 kwa mbegu na ada ya shule. Pesa zilizobaki lazima zidumu miezi 12.
4. Halima anapata $2,400. Lazima zidumu miezi 12. Familia yake inahitaji $300 kila mwezi. Je, zinatosha?

Zoezi 5. Andaa bajeti ya Thandi. Weka akiba kwanza.

Kwa Mwalimu: andika mstari wa mfano na taarifa ubaoni, kwa mpangilio huu uliochanganyika. Zisome kwa sauti. Wanafunzi wanachora mstari wa KUINGIA na KUTOKA wa Thandi kwa mwezi mmoja. Wanaweka akiba kwenye mstari wa kwanza wa KUTOKA. Kisha wanaandika JUMLA KUINGIA, JUMLA KUTOKA na BAKI.

Mfano. Mstari wa kwanza wa upande wa KUTOKA wa Thandi: **sanduku la akiba $200**

Taarifa: chakula $800 · mshahara $2,000 · safari za basi $120 · sanduku la akiba $200 · chumba chake $500 · kwa mama yake $300 · sabuni $40

Kisha jibu: Thandi anaweka akiba kiasi gani kwa miezi 6?

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: mwombe kila mwanafunzi achague lengo moja akiwa nyumbani na atafute bei yake. Waombe pia watafute mahali ambapo watu wa kijiji chenu wanaweka akiba yao. Je, kuna watu wanaokutana na kuweka akiba pamoja? Somo 21 linaanza na majibu yao. Usimwulize mwanafunzi yeyote ana pesa kiasi gani.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1. 1. $150. 2. Kwa dharura, na kwa lengo. 3. Jambo baya linalokuja ghafla na linahitaji pesa sasa (mtoto mgonjwa, paa

lililovunjika). 4. Kitu unachowekea akiba (mbuzi, ada ya shule). 5. Kwenye mstari wa kwanza wa upande wa KUTOKA. Anaweka akiba kwanza, kisha anatumia pesa.

Zoezi 2. 1 L · 2 D · 3 D · 4 L · 5 L · 6 D · 7 L · 8 D · 9 L · 10 L

Namba 8: Grace anahitaji sindano kesho kwa kazi yake. Jambo hili linakuja ghafla, kwa hiyo ni dharura. *Namba 4, 5 na 10:* mtu huyo anajua habari zake miezi kadhaa kabla. Kwa hiyo ni malengo.

Zoezi 3. 1. $30 · 2. $50 · 3. $80 · 4. $150 · 5. $600 · 6. $150 (5 × 30 = 150)

Zoezi 4. 1. 5, 10, 15, 20: siku ya 4. · 2. 50, 100, 150: wiki ya 3. · 3. 100, 200, 300, 400, 500: wiki ya 5. · 4. 10, 20, 30: siku ya 3. · 5. 200, 400, 600: mwezi wa 3 (Juma ana $100 zaidi ya bei).

Zoezi 4A.

1. Mawe 30 katika mafungu 6: 5 katika kila fungu. $500 kila mwezi. (6 × $500 = $3,000)
2. Mawe 12 katika mafungu 4: 3 katika kila fungu. $300 kila mwezi. (4 × $300 = $1,200)
3. $6,000 − $1,200 = $4,800. Mawe 48 katika mafungu 12: 4 katika kila fungu. $400 kila mwezi. (12 × $400 = $4,800)
4. Hapana. Mawe 24 katika mafungu 12: 2 katika kila fungu, kwa hiyo ni $200 tu kila mwezi. Familia yake inahitaji $300. Kwa miezi 12 hiyo ni $3,600 (12 × $300). Anahitaji $1,200 zaidi. Lazima apunguze KUTOKA au aongeze KUINGIA (Somo 10).

Namba 4: zungumza na darasa kuhusu Halima. Anaweza kulima zao la pili, kuuza mayai, au kutumia pesa kidogo zaidi kwa matakwa. Asipange kukopa kila msimu wa njaa (Somo 19).

Zoezi 5.

Thandi, mwezi mmoja: KUINGIA	**Thandi, mwezi mmoja: KUTOKA**
mshahara $2,000	sanduku la akiba $200
	chakula $800
	chumba chake $500
	kwa mama yake $300
	safari za basi $120
	sabuni $40
JUMLA KUINGIA $2,000	**JUMLA KUTOKA** $1,960

BAKI = $2,000 − $1,960 = $40

Mistari mingine ya KUTOKA inaweza kuja kwa mpangilio wowote. Akiba tu ndiyo lazima iwe ya kwanza. Hizi ni namba za Thandi kutoka Somo 10, na akiba mahali pa shati jipya. Kwa miezi 6 Thandi anaweka akiba $200 mara sita = $1,200.

Somo 21. Mahali pa Kuweka Akiba

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- sanduku la akiba la Fatuma kutoka Somo 20
- kufuli na ufunguo, kama unavyo (si lazima)
- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi

Muda: takriban dakika 45. Kama wanafunzi wako wana maswali mengi kuhusu vikundi vya akiba, fundisha somo hili katika vipindi viwili.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo manne:

1. Akiba nyumbani si salama. Mwizi, moto au panya wanaweza kuichukua. Bei hupanda.
2. Kikundi cha akiba kinakutana, kinaweka akiba, kinawakopesha wanachama wake na kinagawana pesa.
3. Akaunti ya benki au akaunti ya simu inakutunzia pesa.
4. Usimwambie mtu yeyote namba yako ya siri. Kamwe usimpe akiba yako mgeni anayeahidi faida kubwa.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Nyumbani. Pesa zilizo nyumbani zinaweza kuibiwa au kuungua, na panya hula noti za karatasi. Mtu anaziona kila siku na anatamani kuzitumia. Bei pia hupanda (Somo 16), kwa hiyo pesa zinazokaa nyumbani kwa miaka mingi zinanunua vitu vichache zaidi.

Kikundi cha akiba. Katika vijiji vingi watu 15 hadi 25 wanaunda kikundi cha akiba. Wanakutana kila wiki, na kila mwanachama anaweka pesa. Mwanachama mmoja anaandika kila kiasi katika

kumbukumbu. Pesa zinakaa katika sanduku lenye kufuli tatu, na wanachama watatu tofauti kila mmoja anashika ufunguo mmoja.

Kikundi kinawakopesha wanachama wake pesa kutoka sandukuni, na mkopaji anarudisha zaidi kidogo. Baada ya takriban mwaka mmoja kikundi kinafungua sanduku na kugawana pesa zote. Kila mwanachama anapata akiba yake, na mgao wa pesa za ziada. (Katika aina nyingine ya kikundi, wanachama wanachukua pesa zote kwa zamu, na pesa hazikui.)

Kagua kumbukumbu ya kikundi. Kila mwanachama pia ana kitabu chake kidogo. Katika kila mkutano, mwanachama anayeandika kumbukumbu anaandika kiasi katika kumbukumbu ya kikundi na katika kitabu cha mwanachama. Mwanachama anakagua kwamba viwili hivyo vinakubaliana. Mwanachama asiyeweza kusoma anamwomba mtu anayemwamini akague. Pesa zinarudi tu siku ya kugawana. Kila kikundi kinachagua siku yake ya kugawana, kwa hiyo uliza unapojiunga. Lengo la akiba linapaswa kuwa na tarehe ya siku hiyo au baada yake.

Benki na akaunti ya simu. Benki inakutunzia pesa na inakupa kumbukumbu yake. Katika nchi nyingi serikali inakagua benki. Lakini benki inaweza kuwa mbali, inaweza kuomba karatasi zenye jina lako, na inaweza kuchukua kiasi kidogo kila mwezi.

Katika nchi nyingi kampuni ya simu pia inatunza pesa katika akaunti. Unaweza kutuma na kupokea pesa kwa simu. Namba ya siri (PIN) inalinda akaunti. Kampuni haiombi namba hii kamwe, kwa hiyo mtu anayeiomba ni mwizi. Baada ya kila malipo, kampuni inatuma ujumbe. Ujumbe huu ni risiti. Uutunze.

Matapeli. Mgeni anaahidi kuzifanya pesa zako ziwe mara mbili katika wiki chache. Anawalipa watu wa kwanza kwa pesa za watu wanaokuja baadaye, kisha anaondoka na kila kitu. Fundisha kanuni hii: mtu akiahidi faida kubwa sana kwa haraka, tunza pesa zako.

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Kubali jibu lolote lenye maana ileile. Anza na majibu ya wanafunzi kutoka Somo 20: watu wa kijiji chenu wanaweka akiba yao wapi?

M. Fatuma anaweka sanduku lake la akiba chini ya kitanda chake. Ni mambo gani mabaya yanayoweza kulipata?
W. Mwizi anaweza kulichukua. Moto unaweza kuliunguza. Panya wanaweza kula noti.

M. Fatuma analiona sanduku kila siku. Anatamani kufanya nini?
W. Anatamani kutumia pesa.

M. Katika Somo 16 tuliona kwamba bei hupanda. Nini kinatokea kwa pesa zinazokaa nyumbani kwa miaka mingi?
W. Zinanunua vitu vichache zaidi.

M. Kwa hiyo akiba nyumbani si salama. Sasa Fatuma anajiunga na kikundi cha akiba. Wanawake ishirini wanakutana kila wiki.

Kisha fuata hatua hizi.

1. Chora sanduku ubaoni. Chora kufuli tatu juu yake. Andika *Kikundi cha akiba cha Fatuma* juu ya mchoro.
2. Sema: "Kila wiki kila mwanachama anaweka $50 ndani ya sanduku. Mwanachama mmoja anaandika kiasi hicho katika kumbukumbu."
3. Uliza: "Wanachama watatu wanashika funguo tatu. Kwa nini?" Tarajia: "Ili mtu mmoja asiweze kufungua sanduku peke yake."

4. Sema: "Ama anahitaji $200 kwa ajili ya kuku wake. Kikundi kinamkopesha pesa hizo kutoka sandukuni. Baadaye anarudisha $220."
5. Sema: "Mwishoni mwa mwaka kikundi kinafungua sanduku. Kila mwanachama anapata akiba yake. Pia anapata mgao wa pesa za ziada."
6. Sema: "Fatuma ana kitabu chake kidogo. Kila wiki $50 zinaandikwa ndani yake, na katika kumbukumbu ya kikundi. Fatuma anakagua kwamba viwili hivyo vinakubaliana."

M. Benki pia inatunza pesa. Fatuma anafungua akaunti benki. Benki inampa nini?
W. Kumbukumbu ya pesa zake.

M. Baadhi ya watu wanatunza pesa katika akaunti ya simu. Ni kitu gani wasichopaswa kumwambia mtu yeyote kamwe?
W. Namba ya siri.

M. Mgeni anasema, "Nipe $100. Mwezi ujao nitakupa $200." Unafanya nini?
W. Ninatunza pesa zangu. Anasema uongo.

Mwanafunzi akisema, "Benki ni kwa matajiri tu": sema, "Baadhi ya benki zinatunza akaunti ndogo. Kwanza uliza benki inachukua kiasi gani kila mwezi. Kikundi cha akiba ni kwa kila mtu."

Mwanafunzi akisema, "Binamu yangu alipata $200 kwa $100 kutoka kwa mtu yule": sema, "Watu wa kwanza mara nyingi hupata pesa. Ni pesa za watu wanaokuja baadaye. Watu wanaokuja baadaye wanapoteza kila kitu."

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno manne ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
salama	Si rahisi kupotea, kuibiwa au kuungua.
benki	Biashara inayotunza pesa za watu na inayowakopesha watu pesa.
akaunti	Pesa zako na kumbukumbu yake, zinazotunzwa kwa ajili yako na benki au kampuni ya simu.
kikundi cha akiba	Kikundi cha watu wanaokutana, wanaoweka akiba pamoja na wanaokopeshana.

Kariri

> **Weka akiba yako mahali salama.**
>
> **Usimwambie mtu yeyote namba yako ya siri.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Ziache hapo mpaka mwisho wa somo. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. Taja mambo matatu mabaya yanayoweza kutokea kwa pesa zilizo nyumbani.
2. Kwa nini sanduku la kikundi cha akiba lina kufuli tatu?
3. Kikundi cha akiba kinafanya nini na pesa mwishoni mwa mwaka?
4. Benki inakupa nini unapofungua akaunti?
5. Mtu anasema, "Ninafanya kazi katika kampuni ya simu. Niambie namba yako ya siri." Unafanya nini?

Zoezi 2. Salama au si salama?

Kwa Mwalimu: andika herufi mbili na maana zake ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila sentensi yenye namba kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika namba yake na herufi moja.

- **S** ikiwa akiba iko salama.
- **X** ikiwa akiba si salama.

Mfano. Fatuma anaweka $1,000 katika kopo chini ya kitanda chake. — **X**. Mwizi au moto unaweza kuzichukua.

1. Grace anaweka akiba yake katika kikundi cha akiba. Sanduku lina kufuli tatu.
2. Musa anamwambia mtu fulani katika kituo cha basi namba yake ya siri.
3. Ama anaweka $2,000 katika chungu jikoni kwake.
4. Peter ana akaunti ya benki. Benki inampa kumbukumbu ya pesa zake.
5. Mgeni anasema, "Nipe $500. Wiki ijayo nitakupa $1,000." Kofi anampa.
6. Thandi anaweka mshahara wake katika akaunti yake ya simu. Hakuna anayejua namba yake ya siri.
7. Mtu anampigia Juma simu. "Ninafanya kazi katika kampuni ya simu. Niambie namba yako ya siri." Juma anamwambia.
8. Katika kikundi cha Musa, mwanachama mmoja anashika sanduku na funguo zote tatu.
9. Ama anakagua kumbukumbu yake ya benki kila mwezi.
10. Musa anaandika namba yake ya siri nyuma ya simu yake.

Zoezi 3. Ni mahali gani?

Kwa Mwalimu: andika herufi nne na maana zake ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila sentensi yenye namba kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika namba yake na herufi moja.

- **N** kwa akiba nyumbani.

- **K** kwa kikundi cha akiba.
- **B** kwa benki.
- **S** kwa akaunti ya simu.

Mfano. Panya wanaweza kula noti. — **N**.

1. Wanachama watatu wanashika funguo tatu.
2. Unahitaji namba ya siri.
3. Mwizi anaweza kuipata chini ya kitanda.
4. Huenda ukahitaji kupanda basi kwenda mjini.
5. Wanachama wanakutana kila wiki.
6. Kikundi kinawakopesha wanachama wake pesa.
7. Inaomba karatasi zenye jina lako.
8. Unaweza kumtumia pesa mama yako aliye katika mji mwingine.

Zoezi 4. Andaa kumbukumbu ya akiba ya Fatuma.

Kwa Mwalimu: chora kumbukumbu ubaoni ikiwa na safu wima tatu na mstari wa kwanza umejazwa. Kisha soma taarifa kwa sauti, moja baada ya nyingine. Wanafunzi wananakili kumbukumbu na kuandika mstari mmoja kwa kila wiki.

Mfano.

WIKI	ALIWEKA	AKIBA YOTE
1	$50	$50

Taarifa (zisome kwa sauti):

- Wiki 2: Fatuma anaweka $50.
- Wiki 3: anaweka $50.
- Wiki 4: anauza mboga nyingi. Anaweka $100.
- Wiki 5: anaweka $50.
- Wiki 6: hana pesa wiki hii. Anaweka $0.
- Wiki 7: anaweka $50.

- Wiki 8: anaweka $50.

Kisha jibu: Lengo la Fatuma ni mbuzi wa $500. Anahitaji kiasi gani zaidi?

Kisha jibu swali la pili: Katika wiki ya 8 kumbukumbu ya kikundi inasema Fatuma ameweka akiba $350. Afanye nini?

Zoezi 5. Panga maneno kwa mpangilio. Andika sentensi.

Kwa Mwalimu: andika mfano na makundi manne ya maneno ubaoni. Hizi ni kanuni za kikundi cha akiba.

Mfano. wiki · tunakutana · kila → **Tunakutana kila wiki.**

1. siri · yako · tunza · ya · namba
2. tatu · lina · sanduku · kufuli
3. anaweka · mwanachama · $50 · kila
4. akiba · usimpe · kamwe · yako · mgeni

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: waombe wanafunzi watafute jambo moja wakiwa nyumbani. Mtu anaweka $100 benki kwa mwaka mmoja. Je, benki inarudisha zaidi ya $100? Zaidi kwa kiasi gani? Somo 22 linaanza na majibu yao.

Kabla ya Somo 22, kusanya maharagwe 200 au mawe madogo 200.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1. 1. Mwizi anaweza kuzichukua; moto unaweza kuziunguza; panya wanaweza kula noti. (Pia: unatamani kuzitumia; bei hupanda.) 2. Ili mtu mmoja asiweze kufungua sanduku peke yake. 3. Kinagawana pesa. Kila mwanachama anapata akiba yake na mgao wa pesa za ziada. 4. Kumbukumbu ya pesa zako. 5. Usimwambie. Kampuni haiombi namba hiyo kamwe.

Zoezi 2. 1 S · 2 X · 3 X · 4 S · 5 X · 6 S · 7 X · 8 X · 9 S · 10 X

Namba 8: mtu mmoja anaweza kufungua sanduku peke yake, kwa hiyo si salama. *Namba 10:* mwizi anayechukua simu anaipata namba hiyo.

Zoezi 3. 1 K · 2 S · 3 N · 4 B · 5 K · 6 K · 7 B · 8 S

Namba 6: benki pia inakopesha pesa, kwa hiyo kubali **B** kama mwanafunzi anaeleza. *Namba 8:* baadhi ya benki pia zinatuma pesa, kwa hiyo kubali **B**.

Zoezi 4.

WIKI	ALIWEKA	AKIBA YOTE
1	$50	$50
2	$50	$100
3	$50	$150
4	$100	$250
5	$50	$300
6	$0	$300
7	$50	$350
8	$50	$400

Anahitaji $500 − $400 = $100 zaidi.

Kumbukumbu ya Fatuma mwenyewe inasema $400, na kumbukumbu ya kikundi inasema $350. Tofauti ni $50 (Somo 15). Anakiambia kikundi katika mkutano. Pamoja wanakagua kumbukumbu, wiki kwa wiki, na wanarekebisha kosa kwa kuchora mstari mmoja juu yake.

Zoezi 5. 1. Tunza namba yako ya siri. · 2. Sanduku lina kufuli tatu. · 3. Kila mwanachama anaweka $50. · 4. Kamwe usimpe mgeni akiba yako.

Somo 22. Riba

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- maharagwe 200 au mawe madogo. Kabla ya somo, tengeneza mafungu 20 ya 10.
- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi

Muda: takriban dakika 45. Kama wanafunzi wako wanaona hesabu ni ngumu, fanya Mazoezi 3 na 4 katika kipindi cha pili.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo manne:

1. Riba ni bei ya kutumia pesa za mtu mwingine.
2. Benki inamlipa riba mtu anayeweka akiba. Mkopaji anamlipa mkopeshaji riba.
3. Kiwango kinaeleza riba kiasi gani kwa kila $100. 10 katika kila 100 ni asilimia 10 (10%).
4. Jinsi ya kutafuta 10% ya kiasi.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Mkopeshaji hawezi kutumia pesa zake wakati mtu mwingine anazo, na anaweza kuzipoteza. Kwa hiyo mkopeshaji anaomba pesa zaidi zirudishwe. Pesa hizi za ziada ni riba: bei ya kutumia pesa za mtu mwingine.

Benki inawalipa riba watu wanaoweka akiba. Inawakopesha wakopaji pesa zao, na wakopaji wanailipa benki riba zaidi. Tofauti hiyo inalipia wafanyakazi na majengo ya benki.

Kiwango. "10 katika kila 100 kila mwaka" ni kiwango. Tunasema pia "asilimia 10" na tunaandika "10%". Asilimia maana yake ni "katika kila 100".

Kiwango daima kinasema ni kwa muda gani: kila mwaka, kila mwezi au kila wiki. 10% kila mwaka na 10% kila mwezi ni tofauti sana (Somo 25).

Namba zetu ni za kujifunzia. Katika kitabu hiki akiba inapata 10% kila mwaka, kwa sababu hesabu ni rahisi. Benki halisi mara nyingi zinawalipa wanaoweka akiba riba ndogo zaidi kwa mbali: 1, 2 au 5 katika kila 100 kila mwaka, au hazilipi chochote. Baadhi ya wakopeshaji wanaomba 10% au zaidi kila mwezi. Waambie wanafunzi jambo hili.

Jinsi ya kutafuta 10%. Hesabu mamia. Kwa kila 100, riba ni 10. Kwa hiyo 10% ya 500 ni makumi matano, yaani 50.

Njia fupi kwa viasi vinavyoishia na 0: ondoa 0 moja mwishoni. 10% ya 300 ni 30, na 10% ya 150 ni 15.

Imani. Baadhi ya imani na jamii zinakataza riba. Waislamu wengi hawapokei wala hawalipi riba. Sheria ya Kiyahudi inakataza riba kati ya Wayahudi. Zamani walimu wengi wa Kikristo pia waliikataza. Baadhi ya benki hazilipi riba; badala yake zinagawana faida ya biashara na mtu anayeweka akiba. Fundisha riba kama ukweli, bila kuhukumu, na usimlazimishe kamwe mwanafunzi kupokea au kulipa riba.

Somo 23 linaonyesha kwamba ukuaji juu ya ukuaji ni kweli pia kwa mbuzi, kwa miti na kwa biashara. Kwa hiyo somo lijalo linafaa hata kwa mwanafunzi ambaye hapokei riba kamwe.

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Kubali jibu lolote lenye maana ileile. Anza na majibu ya wanafunzi kutoka Somo 21: je, benki inarudisha zaidi ya $100?

M. Musa anakopa $100 kwa mwaka mmoja. Mwishoni mwa mwaka anarudisha $110. Kwa nini analipa $10 zaidi?
W. Kwa sababu alitumia pesa za mkopeshaji.

M. Ndiyo. Kwa mwaka mmoja, mkopeshaji hawezi kutumia pesa zake mwenyewe. Hizo $10 za ziada ni riba. Riba ni bei ya kutumia pesa za mtu mwingine.

M. Sasa Fatuma anaweka $100 benki kwa mwaka mmoja. Benki inamrudishia $110. Nani analipa riba?
W. Benki.

M. Nani anapokea riba?
W. Fatuma.

M. Kwa nini benki inaweza kumlipa?
W. *(Waache wanafunzi wakisie. Kisha sema:)* Benki inawakopesha watu wengine pesa za Fatuma. Watu hao wanailipa benki riba.

Weka mafungu 10 ya maharagwe 10 sakafuni au juu ya meza mbele ya darasa. Yahesabu pamoja na wanafunzi: 10, 20 … 100.

M. Haya ni maharagwe 100. Benki inalipa 10 katika kila 100. Hayo ni maharagwe mangapi?
W. Fungu moja. Maharagwe 10.

M. Hiki tunakiita kiwango. Tunasema "asilimia 10". Asilimia maana yake ni "katika kila 100".

Weka mafungu 10 mengine.

M. Fatuma anaweka $200 benki. Anapokea riba kiasi gani kwa mwaka mmoja?
W. $20. Kwa kila 100, anapokea 10.

M. Baadhi ya watu hawapokei wala hawalipi riba. Imani yao inakataza riba. Tunaheshimu uchaguzi wao. Akiba yao inaweza kukua kwa njia nyingine, kama kundi la mbuzi.

Kisha fuata hatua hizi.

1. Chora mstari wa KUINGIA na KUTOKA wa Musa na wa Fatuma.

Musa, mwaka mmoja: KUINGIA	**Musa, mwaka mmoja: KUTOKA**
mkopo $100	anarudisha $100
	riba $10

Fatuma, mwaka mmoja: KUINGIA	**Fatuma, mwaka mmoja: KUTOKA**
anachukua tena akiba yake $100	anaweka akiba benki $100
riba $10	

2. Onyesha mistari hiyo miwili. Sema: "Kwa mkopaji, riba ni KUTOKA. Kwa mtu anayeweka akiba, riba ni KUINGIA."
3. Andika ubaoni: **10 katika kila 100** = **asilimia 10** = **10%.** Sema: "% ni alama ya asilimia."
4. Onyesha njia fupi. Andika: 300 → 30 · 500 → 50 · 150 → 15. Sema: "Ondoa 0 moja mwishoni."
5. Andika ubaoni, chini ya *Fatuma*: **Mwanzoni: $100 · Riba: $10 · Mwishoni: $110.** Sema: "Kumbukeni mistari hii mitatu. Tutaitumia tena katika somo lijalo."

Mwanafunzi akisema, "Riba ni mbaya": sema, "Baadhi ya watu wanafikiri hivyo, na baadhi ya imani zinakataza riba. Katika somo hili tunajifunza jinsi riba inavyofanya kazi. Kisha kila mtu anaweza kuchagua."

Mwanafunzi akisema, "10% ya 500 ni 10": onyesha mafungu matano ya maharagwe 100, au chora miraba mitano ya 100. Chukua 10 kutoka kila mraba. Hesabu: 10, 20, 30, 40, 50.

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno matatu ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
riba	Bei ya kutumia pesa za mtu mwingine.
kiwango	Riba kiasi gani kwa kila $100, kwa kila mwaka, mwezi au wiki.
asilimia (%)	Katika kila 100. 10% maana yake ni 10 katika kila 100.

Kwa Mwalimu: katika kitabu hiki neno **riba** daima linamaanisha pesa zinazolipwa kwa kutumia pesa. Halina maana nyingine.

Kariri

> **Riba ni bei ya kutumia pesa za mtu mwingine.**
>
> **Asilimia 10 maana yake ni 10 katika kila 100.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Ziache hapo mpaka mwisho wa somo. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. Riba ni nini?
2. Nani analipa riba: mkopaji au mkopeshaji?
3. Fatuma anaweka pesa benki. Nani anamlipa riba?
4. Kwa nini benki inaweza kulipa riba?

5. "Asilimia" maana yake ni nini?

Zoezi 2. Je, mtu huyu anapokea riba au analipa riba?

Kwa Mwalimu: andika herufi tatu na maana zake ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila sentensi yenye namba kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika namba yake na herufi moja. Herufi daima ni ya mtu wa **kwanza** katika sentensi.

- **R** ikiwa mtu huyo anapokea riba.
- **L** ikiwa mtu huyo analipa riba.
- **X** ikiwa hakuna riba.

Mfano. Fatuma anaweka $100 benki kwa mwaka mmoja. Benki inampa $110. — **R**. Anapata $10 zaidi.

1. Musa anakopa $200. Baada ya mwaka mmoja anarudisha $220.
2. Grace anaweka $300 benki. Baada ya mwaka mmoja benki inampa $330.
3. Kofi anakopa $50 kutoka kwa kaka yake. Anarudisha $50.
4. Ama anaweka $500 katika kopo nyumbani. Baada ya mwaka mmoja ana $500.
5. Peter anakopa $1,000 kutoka benki. Anarudisha $1,100.
6. Juma anamkopesha Musa $100. Musa anamrudishia $110.
7. Halima anakopa $100 kutoka kwa kikundi chake cha akiba. Anarudisha $110.
8. Benki inamkopesha Ama $500. Ama anarudisha $550.

Zoezi 3. Tafuta 10%.

Kwa Mwalimu: andika mfano na viasi saba ubaoni. Wanafunzi wanaandika jibu kwa kila kiasi. Wanaweza kuhesabu mamia, au kutumia njia fupi.

Mfano. 10% ya $300. 300 ina mamia 3. Kwa kila 100, 10. 10 + 10 + 10 = 30. → **$30**

1. 10% ya $100
2. 10% ya $200
3. 10% ya $500
4. 10% ya $1,000
5. 10% ya $150
6. 10% ya $50
7. 10% ya $2,000 (mshahara wa Thandi wa mwezi mmoja)

Zoezi 4. Mwaka mmoja wa akiba kwa 10%.

Kwa Mwalimu: andika mfano ubaoni. Kisha andika majina matano na viasi vyao. Kila mtu anaweka pesa benki kwa mwaka mmoja kwa 10%. Wanafunzi wanaandika mistari mitatu kwa kila mtu.

Mfano. Fatuma, $100.

Mwanzoni: $100
Riba: $10
Mwishoni: $110

1. Grace, $200
2. Ama, $500
3. Halima, $300
4. Peter, $1,000
5. Kofi, $150

Zoezi 5. Andika neno linalokosekana.

Kwa Mwalimu: andika sentensi sita ubaoni, na mstari kwa kila neno linalokosekana. Wanafunzi wananakili kila sentensi na kuandika neno linalokosekana.

1. Riba ni _____ ya kutumia pesa za mtu mwingine.
2. Mkopaji _____ riba kwa mkopeshaji.
3. Benki inawalipa riba watu wanaoweka _____.
4. Asilimia maana yake ni "katika kila _____".

5. 10 katika kila 100 ni _____ 10.
6. _____ kinaeleza riba kiasi gani kwa kila $100.

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: acha mistari mitatu ya Fatuma ubaoni, au inakili katika kitabu chako. Mwishoni mwa somo, waulize wanafunzi swali hili. Usitoe jibu.

> **Fatuma anaiacha $110 yake benki kwa mwaka mmoja zaidi. Baada ya mwaka wa pili, je, benki inamlipa $10 au $11?**

Wanafunzi wanalifikiria swali hili nyumbani. Somo 23 linaanza na majibu yao. Uliza pia: "Nani anafuga mbuzi? Mbuzi mmoja anazaa watoto wangapi kwa mwaka mmoja?"

Kabla ya Somo 23, kusanya mawe madogo 40. Hayo ni mbuzi wa Juma.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1. 1. Bei ya kutumia pesa za mtu mwingine. 2. Mkopaji. 3. Benki. 4. Benki inawakopesha watu wengine pesa hizo, nao wanailipa benki riba. 5. Katika kila 100.

Zoezi 2. 1 L · 2 R · 3 X · 4 X · 5 L · 6 R · 7 L · 8 R

Namba 4: pesa za nyumbani hazipati riba. *Namba 6 na 8:* mtu wa kwanza ni mkopeshaji, kwa hiyo mtu wa kwanza ndiye anayepokea riba. *Namba 7:* kikundi cha akiba pia kinakopesha; Halima analipa $10 zaidi, kwa hiyo analipa riba.

Zoezi 3. 1. $10 · 2. $20 · 3. $50 · 4. $100 · 5. $15 · 6. $5 · 7. $200

Namba 4: 1,000 ina mamia 10, kwa hiyo makumi 10 = 100. *Namba 5 na 6:* tumia njia fupi. 150 → 15. 50 → 5.

Zoezi 4.

Jina	Mwanzoni	Riba	Mwishoni
Grace	$200	$20	$220
Ama	$500	$50	$550
Halima	$300	$30	$330
Peter	$1,000	$100	$1,100
Kofi	$150	$15	$165

Zoezi 5. 1. bei · 2. analipa · 3. akiba · 4. 100 (mia) · 5. asilimia (au %) · 6. Kiwango

Swali la Somo 23 (usiwaambie wanafunzi bado). Benki inalipa $11, kwa sababu inalipa 10% ya $110, si ya $100. Mwishoni mwa mwaka wa pili Fatuma ana $121. Hii ni riba juu ya riba. Somo 23 linaifundisha.

Somo 23. Riba Mchanganyiko

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- mawe madogo au maharagwe takriban 70 (yanasimama badala ya mbuzi)
- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi

Muda: takriban dakika 60. Unaweza kufundisha mbuzi katika kipindi kimoja na pesa katika kipindi kinachofuata.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo manne:

1. Mbuzi wapya nao wanapozaa, mbuzi wanaongezeka haraka zaidi kila mwaka.
2. Riba sahili ni riba juu ya kiasi cha kwanza tu.
3. Riba mchanganyiko ni riba juu ya riba pia.
4. Jinsi ya kujaza jedwali, safu mlalo kwa safu mlalo.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Katika Somo 22 benki ilimlipa Fatuma 10 katika kila 100 kila mwaka (10%). Kuna njia mbili za kulipa riba hii. Kwa **riba sahili**, benki inalipa riba juu ya kiasi cha kwanza tu. Kwa hiyo $100 inapata $10 kila mwaka: 110, 120, 130, 140, 150.

Kwa **riba mchanganyiko**, riba inabaki pamoja na akiba. Mwaka unaofuata benki inalipa riba juu ya riba pia. Kwa hiyo $100 inakuwa 110, 121, 133, 146, 161. Baada ya miaka 5 hii ni $11 zaidi kuliko riba sahili, na tofauti inakua kila mwaka.

Kitabu hiki kinatumia dola nzima tu. Baada ya miaka 3 kiasi kamili ni $133 na moja ya kumi ya $1 (133.1). Tunaandika 133. Wafundishe wanafunzi kanuni hii kwa 10 katika kila 100: **Funika**

tarakimu ya mwisho. Kama tarakimu iliyofunikwa ni 5 au zaidi, ongeza 1. Kwa hiyo 10% ya 133 ni 13, na 10% ya 146 ni 15.

Benki inahesabu hata senti, kwa hiyo namba zake zinaweza kutofautiana kwa $1 au $2. Katika kila safu mlalo, kiasi cha MWANZONI ni kiasi cha MWISHONI cha safu mlalo iliyo juu yake.

Mbuzi. Juma ana mbuzi 8. Kila mwaka, kila mbuzi 2 wanazaa mbuzi 1 mpya, na mwaka unaofuata mbuzi wapya nao wanazaa: 8, 12, 18, 27, 40. Mbuzi hawezi kuwa nusu, kwa hiyo tunaacha nusu: mbuzi 27 wanazaa mbuzi wapya 13. Kama mbuzi 8 wa kwanza tu wangezaa, namba zingekuwa 8, 12, 16, 20, 24.

Waambie wanafunzi kwamba huu ni mfano tu. Mbuzi halisi pia wanakufa, na wakulima wanauza mbuzi. Lakini wazo ni la kweli, kwa mbuzi, kwa miti na kwa biashara ndogo.

Baadhi ya imani na jamii haziruhusu riba. Baadhi ya wanafunzi hawapokei wala hawalipi riba. Heshimu jambo hili. Mbuzi wanaonyesha ukuaji uleule bila riba yoyote.

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Fundisha kwa hatua hizi. Soma mistari ya **M** kwa sauti. Mistari ya **W** inaonyesha majibu ya kutarajia.

1. Weka mawe 8 kwa mstari sakafuni au juu ya meza. Sema: "Hawa ni mbuzi 8 wa Juma. Kila mwaka, kila mbuzi 2 wanazaa mbuzi 1 mpya."

2. Andika ubaoni: **Mbuzi wa Juma**. Chora jedwali lenye safu wima nne na safu mlalo nne tupu: MWAKA · MWANZONI · MBUZI WAPYA · MWISHONI.

M. Mbuzi wapya wangapi wanazaliwa katika mwaka wa kwanza?
W. Mbuzi wapya 4.

M. Juma ana mbuzi wangapi mwishoni mwa mwaka?
W. Mbuzi 12.

3. Ongeza mawe 4. Andika safu mlalo ya 1: 1 · 8 · 4 · 12.

M. Mwaka unaofuata, mbuzi gani wanazaa? Mbuzi 8 wa kwanza tu?
W. Hapana. Mbuzi wote 12 wanazaa. Kwa hiyo mbuzi wapya 6 wanazaliwa. Juma ana 18.

4. Jaza safu mlalo ya 2, 3 na 4 pamoja na wanafunzi. Ongeza mawe kila mara. Katika mwaka wa 4, mbuzi 27 wanazaa mbuzi wapya 13. Sema: "Mbuzi hawezi kuwa nusu. Tunaacha nusu."

MWAKA	MWANZONI	MBUZI WAPYA	MWISHONI
1	8	4	12
2	12	6	18
3	18	9	27
4	27	13	40

5. Chora jedwali la pili kando yake: **Mbuzi 8 wa kwanza tu ndio wanaozaa.** Sema: "Katika shamba hili, mbuzi wachanga hawazai kamwe." Lijaze pamoja na wanafunzi. Kuna mbuzi wapya 4 kila mwaka.

MWAKA	MWANZONI	MBUZI WAPYA	MWISHONI
1	8	4	12
2	12	4	16
3	16	4	20
4	20	4	24

M. Baada ya miaka 4, shamba lipi lina mbuzi wengi zaidi? Kwa nini?
W. Shamba la Juma lina mbuzi 40. Shamba lingine lina 24. Katika shamba la Juma mbuzi wapya nao wanazaa.

6. Futa ubao. Sema: "Fatuma anaweka akiba ya $100 benki. Kiwango ni 10 katika kila 100 kila mwaka." Chora majedwali mawili ya pesa yenye safu wima MWAKA · MWANZONI · RIBA · MWISHONI. Jaza jedwali la riba sahili kwanza. Kisha jaza jedwali la riba mchanganyiko, safu mlalo kwa safu mlalo, pamoja na wanafunzi. Andika kanuni ubaoni na uitumie katika kila safu mlalo.

Riba sahili: riba juu ya $100 ya kwanza tu

MWAKA	MWANZONI	RIBA	MWISHONI
1	100	10	110
2	110	10	120
3	120	10	130
4	130	10	140
5	140	10	150

Riba mchanganyiko: riba juu ya pesa zote

MWAKA	MWANZONI	RIBA	MWISHONI
1	100	10	110
2	110	11	121
3	121	12	133
4	133	13	146
5	146	15	161

M. Katika mwaka wa 2, kwa nini riba mchanganyiko ni $11, si $10?
W. Benki inalipa riba pia juu ya $10 za riba.

M. Jedwali lipi la pesa linafanana na mbuzi wa Juma?
W. Jedwali la riba mchanganyiko. Riba nayo inapata riba.

Mwanafunzi akisema, "Mbuzi 13 na nusu": sema, "Mbuzi hawezi kuwa nusu. Tunaacha nusu."

Mwanafunzi akisema, "Imani yangu hairuhusu riba": sema, "Fuata imani yako. Mbuzi wanaonyesha ukuaji uleule bila riba yoyote."

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno manne ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
riba sahili	Riba juu ya kiasi cha kwanza tu.
riba mchanganyiko	Riba juu ya kiasi cha kwanza na juu ya riba pia.
jedwali	Namba zilizopangwa katika safu mlalo na safu wima.
safu mlalo	Mstari wa jedwali unaokwenda kwa upana, kutoka kushoto kwenda kulia.

Kwa Mwalimu: **safu wima** inashuka chini (Somo 14). **Safu mlalo** inakwenda kwa upana. Safu mlalo ni mstari unaovuka jedwali, kama mstari wa kitabu cha taslimu. Katika kitabu hiki neno **jedwali** daima linamaanisha safu mlalo na safu wima za namba. Halina maana nyingine.

Kariri

> **Riba sahili ni riba juu ya kiasi cha kwanza tu.**
>
> **Riba mchanganyiko ni riba juu ya riba pia.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Ziache hapo mpaka mwisho wa somo. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. Juma ana mbuzi 8. Kila mbuzi 2 wanazaa mbuzi 1 mpya. Mbuzi wapya wangapi wanazaliwa?

2. Kwa nini mbuzi wa Juma wanaongezeka haraka zaidi kila mwaka?
3. Riba sahili ni nini?
4. Riba mchanganyiko ni nini?
5. Je, safu mlalo inakwenda kwa upana au inashuka chini?
6. Fatuma anaweka akiba ya $100 kwa miaka 5 kwa riba mchanganyiko. Je, anapata zaidi ya $150?

Zoezi 2. Tafuta 10 katika kila 100.

Kwa Mwalimu: andika kanuni, mifano miwili na namba kumi ubaoni. Wanafunzi wanaandika kila namba na 10 katika kila 100 yake kwenye madaftari yao.

Kanuni: Funika tarakimu ya mwisho. Kama tarakimu iliyofunikwa ni 5 au zaidi, ongeza 1.

Mfano. 133 → funika 3 → 13. 3 ni chini ya 5. Kwa hiyo 10% ya 133 ni **13**.

Mfano. 146 → funika 6 → 14. 6 ni 5 au zaidi. Ongeza 1. Kwa hiyo 10% ya 146 ni **15**.

1. 110
2. 120
3. 121
4. 150
5. 161
6. 177
7. 220
8. 242
9. 266
10. 195

Zoezi 3. Jaza jedwali la mbuzi.

Kwa Mwalimu: andika taarifa na safu mlalo ya mfano ubaoni. Soma taarifa kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanachora majedwali yote mawili kwenye madaftari yao na kujaza safu mlalo 4 katika kila jedwali.

Taarifa: Amos ni jirani wa Juma. Ana mbuzi 16. Kila mwaka, kila mbuzi 2 wanazaa mbuzi 1 mpya.

Jedwali A: mbuzi wote wanazaa, hata mbuzi wapya. **Jedwali B:** mbuzi 16 wa kwanza tu ndio wanaozaa.

Mfano. Safu mlalo ya kwanza ni ileile katika majedwali yote mawili:

MWAKA	MWANZONI	MBUZI WAPYA	MWISHONI
1	16	8	24

Kisha wanafunzi wanajibu: Baada ya miaka 4, Jedwali A lina mbuzi wangapi zaidi kuliko Jedwali B?

Zoezi 4. Jaza jedwali la pesa.

Kwa Mwalimu: andika taarifa na safu mlalo ya mfano ubaoni. Wanafunzi wanachora majedwali yote mawili na kujaza safu mlalo 4 katika kila jedwali. Wakumbushe kutumia kanuni ya Zoezi 2 katika kila safu mlalo.

Taarifa: Grace anaweka akiba ya $200. Kiwango ni 10 katika kila 100 kila mwaka.

Jedwali A: riba sahili. **Jedwali B:** riba mchanganyiko.

Mfano. Safu mlalo ya kwanza ni ileile katika majedwali yote mawili:

MWAKA	MWANZONI	RIBA	MWISHONI
1	200	20	220

Kisha wanafunzi wanajibu: Baada ya miaka 4, Jedwali B lina pesa kiasi gani zaidi kuliko Jedwali A?

Zoezi 5. Sahili au mchanganyiko?

Kwa Mwalimu: andika **S** (sahili) na **M** (mchanganyiko) ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila sentensi kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika namba yake na herufi moja.

Mfano. Fatuma anaiacha riba yake benki. Mwaka unaofuata riba hiyo nayo inapata riba. — **M**.

1. Thandi anachukua riba yake kila mwaka. Anatumia pesa hizo.
2. Juma anawatunza mbuzi wake wote wapya. Mwaka unaofuata nao wanazaa.
3. Amos anauza mbuzi wake wote wapya kila mwaka.
4. Mti unadondosha mbegu. Mbegu zinaota na kuwa miti. Miti hiyo nayo inadondosha mbegu.
5. Musa anakopa $100. Kila mwaka analipa riba ya $10 juu ya $100.
6. Kikundi cha akiba kinaongeza riba ya Fatuma kwenye akiba yake. Mwaka unaofuata pesa hizo zote zinapata riba.
7. Ama anauza mayai. Ananunua kuku zaidi kwa pesa hizo. Kuku wapya nao wanataga mayai.
8. Peter anapata riba ya $10 kila mwaka. Anaiweka katika sanduku nyumbani.

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: waambie wanafunzi watunze majedwali yao ya somo hili. Somo 24 linaongeza safu mlalo zaidi kwenye jedwali la Fatuma na kwenye jedwali la Grace. Mwombe kila mwanafunzi amfikirie mtu aliyeweka akiba kwa miaka mingi.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1. 1. Mbuzi wapya 4. 2. Mbuzi wapya nao wanazaa. 3. Riba juu ya kiasi cha kwanza tu. 4. Riba juu ya kiasi cha kwanza na juu ya riba pia. 5. Kwa upana. 6. Ndiyo. Anapata $161.

Zoezi 2. 1. 11 2. 12 3. 12 4. 15 5. 16 6. 18 (7 iliyofunikwa ni 5 au zaidi, kwa hiyo ongeza 1) 7. 22 8. 24 9. 27 (6 iliyofunikwa ni 5 au zaidi, kwa hiyo ongeza 1) 10. 20 (5 iliyofunikwa ni 5 au zaidi, kwa hiyo ongeza 1)

Zoezi 3.

Jedwali A (mbuzi wote wanazaa):

MWAKA	MWANZONI	MBUZI WAPYA	MWISHONI
1	16	8	24
2	24	12	36
3	36	18	54
4	54	27	81

Jedwali B (mbuzi 16 wa kwanza tu ndio wanaozaa):

MWAKA	MWANZONI	MBUZI WAPYA	MWISHONI
1	16	8	24
2	24	8	32
3	32	8	40
4	40	8	48

Baada ya miaka 4, Jedwali A lina mbuzi 33 zaidi (81 − 48 = 33).

Zoezi 4.

Jedwali A (riba sahili):

MWAKA	MWANZONI	RIBA	MWISHONI
1	200	20	220
2	220	20	240
3	240	20	260
4	260	20	280

Jedwali B (riba mchanganyiko):

MWAKA	MWANZONI	RIBA	MWISHONI
1	200	20	220
2	220	22	242
3	242	24	266
4	266	27	293

Baada ya miaka 4, Jedwali B lina $13 zaidi (293 − 280 = 13). Katika mwaka wa 4, 10% ya 266 ni 27: 6 iliyofunikwa ni 5 au zaidi, kwa hiyo ongeza 1.

Zoezi 5. 1 S · 2 M · 3 S · 4 M · 5 S · 6 M · 7 M · 8 S

Namba 1 na 8: riba inaondoka kwenye akiba, kwa hiyo kiasi cha kwanza tu kinapata riba. *Namba 3:* mbuzi wapya wanaondoka, kwa hiyo mbuzi wa kwanza tu ndio wanaozaa. *Namba 7:* hii si riba, lakini ni ukuaji uleule wa ukuaji juu ya ukuaji.

Somo 24. Muda Hukuza Akiba

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- madaftari ya wanafunzi yenye majedwali yao kutoka Somo 23
- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi

Muda: takriban dakika 50.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo matatu:

1. Kwa 10 katika kila 100 kila mwaka, pesa huwa mara mbili katika takriban miaka 7.
2. Mtu anayeanza kuweka akiba mapema ana pesa nyingi zaidi kwa mbali kuliko mtu anayeanza kwa kuchelewa.
3. Kiasi kidogo kinatosha kuanza. Iache akiba humo, na usubiri.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Katika Somo 23, $100 ya Fatuma ilikuwa $161 baada ya miaka 5. Tumia kanuni ileile kwa safu mlalo mbili zaidi. Baada ya miaka 6 ana $177, na baada ya miaka 7 ana $195. Kiasi kamili ni 194.9, karibu 200. Kwa hiyo kwa 10 katika kila 100 kila mwaka, pesa huwa mara mbili katika takriban miaka 7.

Kanuni kwa ajili yako, si kwa ajili ya wanafunzi: gawanya 72 kwa kiwango. Jibu ni takriban idadi ya miaka ambayo pesa zinachukua kuwa mara mbili. Kwa 10 katika kila 100, ni takriban miaka 7. Kwa 5 katika kila 100, ni takriban miaka 14, na kwa 2 katika kila 100, takriban miaka 36.

Kuwa mkweli kwa wanafunzi. 10 katika kila 100 kila mwaka ni namba ya kufundishia. Benki halisi zinawalipa wanaoweka akiba riba ndogo zaidi kwa mbali, mara nyingi chini ya 5 katika kila 100.

Bei pia hupanda (Somo 16), kwa hiyo baadaye pesa zinanunua vitu vichache zaidi. Lakini wazo linabaki kuwa kweli: kwa riba mchanganyiko, muda hufanya akiba ndogo kuwa kubwa.

Watu wawili wanaoweka akiba. Kofi anaweka $100 benki sasa. Thandi anaweka $100 benki miaka mitano baadaye. Wote wawili wanaziacha pesa humo. Mwishoni mwa mwaka wa 10, Kofi ana $261 na Thandi ana $161. Waliweka akiba kiasi kilekile, lakini Kofi ana $100 zaidi, kwa sababu pesa zake zilipata miaka 5 zaidi.

Safu mlalo za Kofi baada ya mwaka wa 7, kwa kanuni: mwaka wa 8: 195 · 20 · 215; mwaka wa 9: 215 · 22 · 237; mwaka wa 10: 237 · 24 · 261. Benki inahesabu hata senti na inapata $259 baada ya miaka 10. Tofauti hiyo ndogo inatokana na kukadiria kwa dola nzima. Haina umuhimu kwa somo.

Kumbuka Somo 21. Mgeni anaweza kuahidi kufanya pesa zako ziwe mara mbili katika mwezi mmoja. Akiba ya uaminifu inachukua miaka kuwa mara mbili. Ahadi ya haraka ni hila.

Ndivyo ilivyo hata bila riba. Mbuzi aliyenunuliwa mapema ana miaka mingi zaidi ya kuzaa. Wanafunzi wasiopokea riba wanaweza kujifunza somo hili kwa mbuzi wa Juma.

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Fundisha kwa hatua hizi. Soma mistari ya **M** kwa sauti. Mistari ya **W** inaonyesha majibu ya kutarajia.

1. Nakili ubaoni jedwali la riba mchanganyiko la Fatuma kutoka Somo 23 (safu mlalo 5). Wanafunzi wanafungua madaftari yao kwenye jedwali hilohilo. Jaza safu mlalo ya 6 na ya 7 pamoja na wanafunzi, kwa kanuni.

MWAKA	MWANZONI	RIBA	MWISHONI
6	161	16	177
7	177	18	195

M. Fatuma ana kiasi gani mwishoni mwa mwaka wa 7?
W. $195.

M. Je, hicho ni karibu mara mbili ya $100?
W. Ndiyo. Mara mbili ya $100 ni $200. $195 ni karibu $200.

M. Ndiyo. Tunasema: pesa zake huwa mara mbili katika takriban miaka 7. Sasa Ama anaweka akiba ya $500. Baada ya miaka 7 ana takriban kiasi gani?
W. Takriban $1,000.

2. Andika ubaoni: **Kofi anaweka akiba ya $100 sasa. Thandi anaweka akiba ya $100 miaka mitano baadaye.** Chora jedwali hili. Lijaze pamoja na wanafunzi. Safu wima ya Kofi ni jedwali la Fatuma tena. Pesa za Thandi zinaanza katika mwaka wa 6.

MWAKA	KOFI: MWISHONI	THANDI: MWISHONI
1	110	—
2	121	—
3	133	—
4	146	—
5	161	—
6	177	110
7	195	121
8	215	133
9	237	146
10	261	161

M. Kofi na Thandi kila mmoja anaweka akiba ya $100. Nani ana zaidi mwishoni mwa mwaka wa 10?
W. Kofi. Ana $261. Thandi ana $161.

M. Kwa nini Kofi ana $100 zaidi?
W. Alianza miaka 5 mapema zaidi. Pesa zake zilipata muda zaidi wa kukua.

M. Kofi anachukua riba yake kila mwaka. Je, pesa zake bado zinakua hivi?
W. Hapana. Hapo ni riba sahili. Zinakua polepole zaidi.

3. Sema: "Anza mapema. Kiasi kidogo kinatosha. Iache akiba humo, na usubiri."

Mwanafunzi akisema, "Mimi ni mzee mno kuanza": sema, "Leo ni mapema kuliko mwaka ujao. Kila mwaka wa kuweka akiba unasaidia."

Mwanafunzi akisema, "Mtu mmoja mjini anafanya pesa ziwe mara mbili katika mwezi mmoja": sema, "Akiba ya uaminifu

inachukua miaka kuwa mara mbili. Ahadi ya haraka ni hila. Usimpe kamwe akiba yako" (Somo 21).

Mwanafunzi akisema, "Benki yangu inalipa chini ya 10 katika kila 100": sema, "Uko sawa. Benki halisi zinalipa kidogo zaidi. Pesa zinakua polepole zaidi, lakini muda bado unazisaidia kukua."

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno mawili ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
kuwa mara mbili	Kuwa kiasi mara mbili ya kilichokuwa. $100 inakuwa mara mbili: $200.
mapema	Karibu na mwanzo wa muda; si kwa kuchelewa.

Kariri

> **Kwa 10 katika kila 100 kila mwaka, pesa huwa mara mbili katika takriban miaka 7.**
>
> **Anza mapema, na uiache akiba yako ikue.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Ziache hapo mpaka mwisho wa somo. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. "Kuwa mara mbili" maana yake ni nini?

2. Kwa 10 katika kila 100 kila mwaka, pesa zinachukua miaka mingapi kuwa mara mbili?
3. Kofi na Thandi kila mmoja anaweka akiba ya $100. Kwa nini Kofi anapata zaidi?
4. Kwa nini lazima uiache riba benki?
5. Mgeni anaahidi kufanya pesa zako ziwe mara mbili katika mwezi mmoja. Unafanya nini?

Zoezi 2. Takriban kiasi gani baada ya miaka 7?

Kwa Mwalimu: andika mfano na viasi vinane ubaoni. Kiwango ni 10 katika kila 100 kila mwaka. Wanafunzi wanaandika kila kiasi na takriban kiasi kinachokuwa.

Mfano. $100 baada ya miaka 7 → takriban **$200**. Inakuwa mara mbili.

1. $200 baada ya miaka 7
2. $300 baada ya miaka 7
3. $500 baada ya miaka 7
4. $50 baada ya miaka 7
5. $1,000 baada ya miaka 7
6. $2,000 baada ya miaka 7
7. $100 baada ya miaka 14
8. $500 baada ya miaka 14

Zoezi 3. Ongeza safu mlalo kwenye jedwali la Grace.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanafungua madaftari yao kwenye jedwali la riba mchanganyiko la Grace (Somo 23, Zoezi 4). Lina safu mlalo 4 na linaishia kwa $293. Andika safu mlalo ya mfano ubaoni. Wanafunzi wanaongeza safu mlalo ya 5, 6 na 7, kwa kanuni ya Somo 23.

Mfano.

MWAKA	MWANZONI	RIBA	MWISHONI
5	293	29	322

Kisha wanafunzi wanajibu: Grace aliweka akiba ya $200. Je, pesa zake zimekaribia kuwa mara mbili baada ya miaka 7?

Zoezi 4. Soma jedwali.

Kwa Mwalimu: acha jedwali la Kofi na Thandi ubaoni. Andika mfano na maswali sita. Wanafunzi wanaandika majibu kwenye madaftari yao.

Mfano. Kofi ana kiasi gani mwishoni mwa mwaka wa 3? → **$133.**

1. Kofi ana kiasi gani mwishoni mwa mwaka wa 5?
2. Thandi ana kiasi gani mwishoni mwa mwaka wa 8?
3. Thandi anaweka pesa zake benki katika mwaka gani?
4. Katika mwaka gani Kofi anakuwa na zaidi ya $200 kwa mara ya kwanza?
5. Mwishoni mwa mwaka wa 10, Kofi ana kiasi gani zaidi kuliko Thandi?
6. Je, Kofi aliweka pesa zaidi kuliko Thandi?

Zoezi 5. Je, inasaidia akiba ikue?

Kwa Mwalimu: andika **S** (ndiyo, inasaidia) na **X** (hapana, haisaidii) ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila sentensi kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika namba yake na herufi moja.

Mfano. Fatuma anaanza kuweka akiba mwezi huu. — **S**.

1. Kofi anasubiri miaka mitano kabla ya kuweka akiba.
2. Grace anaweka akiba ya $5 kila siku.
3. Kofi anachukua akiba yake ili kununua redio.
4. Peter anaiacha riba yake benki.

5. Mgeni anasema, "Nipe $100. Mwezi ujao nitakupa $200." Ama anampa akiba yake.
6. Juma anawatunza mbuzi wake wote wachanga.
7. Musa anaweka akiba yake chini ya kitanda chake.
8. Halima anaweka akiba ya kiasi kidogo mwanzoni mwa kila mwaka.

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: waambie wanafunzi watunze jedwali la Fatuma. Somo 25 linatumia namba zilezile tena, kwa deni. Mwombe kila mwanafunzi atafute ni nani anayekopesha pesa katika mji wao. Mkopaji lazima arudishe kiasi gani? Waambie wasimtaje mtu yeyote kwa jina darasani.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1. 1. Kuwa kiasi mara mbili ya kilichokuwa. 2. Takriban miaka 7. 3. Alianza miaka 5 mapema zaidi, kwa hiyo pesa zake zilipata muda zaidi wa kukua. 4. Riba nayo inapata riba. Ukiichukua, ni riba sahili. 5. Kataa. Usimpe mgeni akiba yako kamwe. Ni hila.

Zoezi 2. 1. takriban $400 2. takriban $600 3. takriban $1,000 4. takriban $100 5. takriban $2,000 6. takriban $4,000 7. karibu $400 (inakuwa mara mbili, kisha mara mbili tena: 100, 200, 400) 8. karibu $2,000 (500, 1,000, 2,000)

Namba 7 na 8: kanuni si kamili. Hesabu kamili za benki ni $380 na $1,899. Kubali "takriban 400" na "takriban 2,000".

Zoezi 3.

MWAKA	MWANZONI	RIBA	MWISHONI
5	293	29	322
6	322	32	354
7	354	35	389

Ndiyo. $389 ni karibu $400, ambayo ni mara mbili ya $200. *Mwaka wa 5:* funika 3 katika 293 → 29. *Mwaka wa 7:* funika 4 katika 354 → 35. Benki inapata $390; kubali 389 au 390.

Zoezi 4. 1. $161 2. $133 3. Mwaka wa 6 (miaka mitano baada ya Kofi) 4. Mwaka wa 8 ($215) 5. $100 zaidi (261 − 161 = 100) 6. Hapana. Kila mmoja aliweka $100. Pesa za ziada za Kofi zinatokana na riba na muda.

Zoezi 5. 1 X · 2 S · 3 X · 4 S · 5 X · 6 S · 7 X · 8 S

Namba 5: hii ni hila (Somo 21). Akiba ya uaminifu inachukua miaka kuwa mara mbili. *Namba 7:* pesa chini ya kitanda hazipati riba. Zinaweza kuibiwa, na bei hupanda (Masomo 16 na 21). *Namba 6:* hii si riba, lakini ni ukuaji uleule wa ukuaji juu ya ukuaji.

Somo 25. Riba Mchanganyiko Inapokuwa Dhidi Yako

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- madaftari ya wanafunzi yenye jedwali la Fatuma kutoka Masomo 23 na 24
- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi

Muda: takriban dakika 50. Kama wanafunzi wako wanaona hesabu hizi ni ngumu, fanya Mazoezi 3A na 4 katika kipindi cha pili.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo manne:

1. Riba mchanganyiko hufanya deni likue, kwa njia ileile kama akiba.
2. Kwa 10 katika kila 100 kila mwezi, deni huwa mara mbili katika takriban miezi 7.
3. Baadhi ya mikopo ni nafuu, na baadhi ya mikopo ni ghali.
4. Lipa deni lililo ghali zaidi kwanza.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Jedwali la Somo 23 linatumika kwa deni pia. Mkopeshaji binafsi anamtoza Musa 10 katika kila 100 kila mwezi. Musa anakopa $100 na halipi chochote. Kwa hiyo riba inaongezwa juu ya deni, na mwezi unaofuata Musa anadaiwa riba juu ya riba. Baada ya miezi 6 anadaiwa $177.

Namba ni zilezile kama za akiba ya Fatuma: 110, 121, 133, 146, 161, 177. Lakini kiwango cha Fatuma kilikuwa kwa kila **mwaka**.

Kiwango cha Musa ni kwa kila **mwezi**. Fatuma alisubiri miaka 7 ili pesa zake ziwe mara mbili. Deni la Musa huwa mara mbili katika takriban miezi 7.

Baada ya miezi 12 Musa anadaiwa takriban $314, zaidi ya mara tatu ya mkopo. Wanafunzi wakijaza safu mlalo 12 kwa kanuni, wanapata $316. Tofauti hii ndogo inatokana na kukadiria namba. Majibu yote mawili yanaonyesha jambo lilelile.

Benki halisi zinawalipa wanaoweka akiba riba iliyo chini sana ya 10 katika kila 100 kila mwaka. Baadhi ya wakopeshaji wanatoza hata zaidi ya 10 katika kila 100 kila mwezi. Baadhi wanatoza kwa kila wiki. Wafundishe wanafunzi kuuliza maswali mawili: "Riba kiasi gani?" na "Kwa kila wiki, mwezi au mwaka?"

Mkopo unagharimu kiasi gani. Wakopeshaji wengi hawataji kiwango. Wanasema tu, "Chukua $100. Lipa $30 kila wiki kwa wiki 4." Basi jumlisha malipo yote, na utoe pesa unazopata. Jibu ni gharama ya mkopo. Hapa ni $120 − $100 = $20. Baadhi ya wakopeshaji wanakata kiasi mwanzoni. Wanasema "Kopa $100", lakini wanatoa $90 tu. Mkopo ni pesa zilizo mkononi mwako, $90. Ukirudisha $100, mkopo huo unagharimu $10. Linganisha mikopo miwili kwa gharama ya kila mmoja, kwa muda uleule.

Mkopo ni **ghali** wakati kiwango chake kiko juu. Mkopo ni **nafuu** wakati kiwango chake kiko chini. Mkopo kutoka kwa familia bila riba ndio nafuu kuliko yote. Kikundi cha akiba pia kinatoza riba, lakini wanachama wake wanagawana riba hiyo siku ya kugawana (Somo 21).

Musa lazima alipe kila deni kama alivyoahidi (Somo 19). Akiwa na pesa za ziada, analipa deni lililo ghali zaidi kwanza. Usitazame ukubwa wa deni; tazama kiwango. Baadhi ya wanafunzi hawalipi riba kwa sababu ya imani yao. Somo hili bado linawaonyesha kwa nini deni lenye riba linaweza kukua haraka hivyo.

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Fundisha kwa hatua hizi. Soma kwa sauti mistari ya **M**. Mistari ya **W** inaonyesha majibu unayoweza kutarajia.

1. Chora jedwali lenye safu wima MWEZI · MWANZONI · RIBA · MWISHONI. Andika juu yake: **Musa anakopa $100 kutoka kwa mkopeshaji binafsi. Kiwango ni 10 katika kila 100 kila mwezi. Musa halipi chochote.**

M. Musa anadaiwa riba kiasi gani baada ya mwezi wa kwanza?
W. $10. Anadaiwa $110.

M. Katika mwezi wa 2, riba ni juu ya $100 au juu ya $110?
W. Juu ya $110. Riba ni $11. Anadaiwa $121.

2. Jaza miezi 3 hadi 6 pamoja na wanafunzi, kwa kanuni ya Somo 23.

MWEZI	MWANZONI	RIBA	MWISHONI
1	100	10	110
2	110	11	121
3	121	12	133
4	133	13	146
5	146	15	161
6	161	16	177

M. Tazameni namba hizi. Tuliziona wapi hapo awali?
W. Katika jedwali la akiba ya Fatuma.

M. Pesa za Fatuma zilikuwa mara mbili katika takriban miaka 7. Deni la Musa linachukua muda gani?
W. Takriban miezi 7. Kiwango chake ni kwa kila mwezi, si kwa kila mwaka.

3. Sema: "Baada ya mwaka mmoja, Musa anadaiwa takriban $314. Alikopa $100 tu."

M. Je, mkopo huu ni nafuu au ghali?
W. Ni ghali sana.

M. Mkopeshaji anasema, "Chukua $100. Lipa $30 kila wiki kwa wiki 4." Musa analipa kiasi gani kwa jumla?
W. $120. 30, 60, 90, 120.

M. Alipata $100. Mkopo unamgharimu kiasi gani?
W. $20. 120 toa 100 ni 20.

4. Andika madeni matatu ya Musa ubaoni.

MKOPESHAJI	MUSA ANADAIWA	KIWANGO
kaka yake	$200	hakuna riba
kikundi cha akiba	$100	5 katika kila 100 kila mwezi
mkopeshaji binafsi	$100	10 katika kila 100 kila mwezi

M. Musa ana $100 za ziada mwezi huu. Analipa deni lipi kwanza?
W. La mkopeshaji binafsi. Deni hilo ndilo ghali zaidi.

M. Deni la kaka yake ndilo kubwa zaidi. Kwa nini ni la mwisho?
W. Halina riba. Halikui.

Mwanafunzi akisema, "Musa anaweza kusahau deni la kaka yake": sema, "Hapana. Musa analipa kila deni kama alivyoahidi. Pesa za ziada tu ndizo zinakwenda kwa deni lililo ghali zaidi."

Mwanafunzi akisema, "Musa anaweza kukopa kutoka kwa mkopeshaji binafsi wa pili ili amlipe wa kwanza": sema, "Basi atadaiwa riba na wakopeshaji wawili. Kopa ili kulipa deni pale tu unapokuwa na mpango, na kutoka kwa mkopeshaji aliye nafuu zaidi tu" (Somo 19).

Mwanafunzi akisema, "Musa hawezi kulipa kabisa": sema, "Lazima azungumze na mkopeshaji mapema, kabla deni halijakua" (Somo 19).

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno matatu ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
kutoza	Kumtaka mtu alipe kiasi. Mkopeshaji anatoza 10 katika kila 100.
ghali	Kinagharimu pesa nyingi.
nafuu	Kinagharimu pesa kidogo.

Kwa Mwalimu: gharama ya mkopo ni riba yake. Kwa hiyo mkopo wenye kiwango cha juu ni ghali. Katika kitabu hiki neno **nafuu** linamaanisha tu "kinagharimu pesa kidogo". Halimaanishi "kibaya".

Kariri

> **Riba mchanganyiko hufanya deni lisilolipwa likue haraka.**
>
> **Lipa deni lililo ghali zaidi kwanza.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Ziache hapo mpaka mwisho wa somo. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. Musa anakopa $100 kwa 10 katika kila 100 kila mwezi. Anadaiwa kiasi gani baada ya mwezi 1?
2. Kwa nini deni la Musa linakua haraka zaidi kila mwezi?
3. Deni la Musa huwa mara mbili katika takriban miezi 7. Akiba ya Fatuma inachukua miaka 7. Kwa nini?
4. Mkopo ghali ni nini?
5. Una madeni matatu na pesa za ziada. Unalipa deni lipi kwanza?
6. Musa hawezi kulipa. Lazima azungumze na nani?

Zoezi 2. Jaza jedwali la deni.

Kwa Mwalimu: andika taarifa na safu mlalo ya mfano ubaoni. Soma taarifa kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanachora jedwali na kujaza safu mlalo 4. Kisha wanajibu swali.

Taarifa: Halima anakopa $300 kutoka kwa mkopeshaji binafsi. Mkopeshaji binafsi anatoza 10 katika kila 100 kila mwezi. Halima halipi chochote kwa miezi 4.

Mfano.

MWEZI	MWANZONI	RIBA	MWISHONI
1	300	30	330

Swali: Baada ya miezi 4, Halima anadaiwa riba kiasi gani kwa jumla?

Zoezi 3. Mkopo upi ni nafuu zaidi?

Kwa Mwalimu: andika mfano na jozi sita ubaoni. Soma kila jozi kwa sauti. Wanafunzi wanaandika namba na **A** au **B**.

Mfano. A: 10 katika kila 100 kila mwezi. B: 10 katika kila 100 kila mwaka. → **B**. Namba ni ileile, lakini B ni kwa mwaka mzima.

1. A: 5 katika kila 100 kila mwezi. B: 10 katika kila 100 kila mwezi.
2. A: mkopo kutoka kwa kaka, bila riba. B: mkopo kutoka kwa mkopeshaji binafsi, 10 katika kila 100 kila mwezi.
3. A: 10 katika kila 100 kila wiki. B: 10 katika kila 100 kila mwezi.
4. A: 2 katika kila 100 kila mwezi. B: 20 katika kila 100 kila mwezi.
5. A: kopa $100, rudisha $150 baada ya mwezi mmoja. B: kopa $100, rudisha $110 baada ya mwezi mmoja.
6. A: kopa $100, rudisha $120 baada ya mwaka mmoja. B: kopa $100, rudisha $120 baada ya mwezi mmoja.

Zoezi 3A. Mkopo unagharimu kiasi gani?

Kwa Mwalimu: andika mfano na vipengele sita ubaoni. Wanafunzi wanajumlisha malipo yote. Kisha wanatoa pesa ambazo mkopaji anapata. Jibu ni gharama ya mkopo.

Mfano. Kopa $100. Lipa $30 kila wiki kwa wiki 4. → 30 + 30 + 30 + 30 = 120. 120 − 100 = 20. **Mkopo unagharimu $20.**

1. Kopa $200. Lipa $60 kila wiki kwa wiki 4.
2. Kopa $100 kutoka kwa kaka. Lipa $25 kila wiki kwa wiki 4.
3. Kopa $500. Lipa $150 kila mwezi kwa miezi 4.
4. Kopa $300. Lipa $110 kila mwezi kwa miezi 3.
5. Mkopeshaji anasema, "Kopa $100." Anakupa $90 tu. Unarudisha $100 baada ya mwezi mmoja.
6. Mkopo A: kopa $100, lipa $30 kila wiki kwa wiki 4. Mkopo B: kopa $100, lipa $26 kila wiki kwa wiki 4. Mkopo upi ni nafuu

zaidi?

Zoezi 4. Deni lipi kwanza?

Kwa Mwalimu: andika mfano na orodha mbili za madeni ubaoni. Wanafunzi wanaandika wakopeshaji kwa mpangilio: deni la kwanza kulipa, kisha la pili, kisha la tatu.

Mfano. Madeni ya Musa (kutoka Mazungumzo) → **1. mkopeshaji binafsi · 2. kikundi cha akiba · 3. kaka yake.**

Madeni ya Peter:

MKOPESHAJI	PETER ANADAIWA	KIWANGO
duka	$50	hakuna riba
mkopeshaji binafsi	$200	10 katika kila 100 kila mwezi
kikundi cha akiba	$100	5 katika kila 100 kila mwezi

Madeni ya Grace:

MKOPESHAJI	GRACE ANADAIWA	KIWANGO
dada yake	$300	hakuna riba
benki	$500	2 katika kila 100 kila mwezi
mkopeshaji binafsi	$100	20 katika kila 100 kila mwezi

Zoezi 5. Andika neno linalokosekana.

Kwa Mwalimu: andika sentensi sita ubaoni, na mstari kwa kila neno linalokosekana. Wanafunzi wananakili kila sentensi na

kuandika neno linalokosekana.

1. Mkopeshaji binafsi _____ 10 katika kila 100 kila mwezi.
2. Mkopo wenye kiwango cha juu ni _____.
3. Mkopo wenye kiwango cha chini ni _____.
4. Kwa 10 katika kila 100 kila mwezi, deni huwa mara _____ katika takriban miezi 7.
5. Lipa deni lililo _____ zaidi kwanza.
6. Riba mchanganyiko ni riba juu ya _____ pia.

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: Somo 26 ni marudio ya Sehemu ya Tano. Waombe wanafunzi walete madaftari yao yenye majedwali yao yote kutoka Masomo 20 hadi 25. Mwombe kila mwanafunzi afikirie lengo moja la akiba.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1. 1. $110. 2. Kila mwezi anadaiwa riba juu ya riba pia. 3. Kiwango cha Fatuma ni kwa kila mwaka. Kiwango cha Musa ni kwa kila mwezi. 4. Mkopo wenye kiwango cha juu. Unagharimu pesa nyingi. 5. Deni lililo ghali zaidi: deni lenye kiwango cha juu kuliko yote. 6. Mkopeshaji. Lazima azungumze na mkopeshaji mapema (Somo 19).

Zoezi 2.

MWEZI	MWANZONI	RIBA	MWISHONI
1	300	30	330
2	330	33	363
3	363	36	399
4	399	40	439

Halima anadaiwa riba ya $139 kwa jumla (439 − 300 = 139). *Mwezi 4:* funika 9 katika 399 → 39. 9 ni 5 au zaidi, kwa hiyo ongeza 1 → 40.

Zoezi 3. 1. A (5 ni chini ya 10) 2. A (hakuna riba) 3. B (kiwango cha wiki kinakuja takriban mara 4 katika mwezi mmoja) 4. A (2 ni chini ya 20) 5. B (mkopo B unagharimu $10; mkopo A unagharimu $50) 6. A (gharama ni ileile, $20, lakini kwa mwaka mzima)

Zoezi 3A.

1. 60 + 60 + 60 + 60 = 240. 240 − 200 = 40. Mkopo unagharimu $40.
2. 25 + 25 + 25 + 25 = 100. 100 − 100 = 0. Mkopo unagharimu $0. Hauna riba.
3. 150 + 150 + 150 + 150 = 600. 600 − 500 = 100. Mkopo unagharimu $100.
4. 110 + 110 + 110 = 330. 330 − 300 = 30. Mkopo unagharimu $30.
5. Unapata $90 mkononi mwako. Unarudisha $100. 100 − 90 = 10. Mkopo unagharimu $10.
6. B. Mkopo A unagharimu $20 (120 − 100). Mkopo B unagharimu $4 (26 + 26 + 26 + 26 = 104; 104 − 100 = 4). Mikopo yote miwili ni ya wiki 4.

Namba 5: mkopeshaji anasema "$100", lakini mkopo ni pesa zilizo mkononi mwako. Zihesabu kila mara.

Zoezi 4. - Peter: 1. mkopeshaji binafsi · 2. kikundi cha akiba · 3. duka - Grace: 1. mkopeshaji binafsi · 2. benki · 3. dada yake

Grace: deni la benki ndilo kubwa zaidi, lakini kiwango chake kiko chini. Deni la mkopeshaji binafsi ndilo dogo zaidi, lakini kiwango chake ndicho cha juu kuliko vyote. Tazama kiwango, si ukubwa.

Zoezi 5. 1. anatoza · 2. ghali · 3. nafuu · 4. mbili · 5. ghali · 6. riba

Somo 26. Marudio: Kuweka Akiba na Riba Mchanganyiko

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- madaftari ya wanafunzi, yenye majedwali yao kutoka Masomo 20 hadi 25
- maharagwe 100 au mawe madogo 100, katika mafungu 10 ya 10 (kwa Somo 22, kama itabidi ulifundishe tena)
- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi

Muda: vipindi viwili vya takriban dakika 45. Katika kipindi cha kwanza, fanya Maswali ya Marudio na Mazoezi 1 hadi 3. Katika kipindi cha pili, fanya Mazoezi 4 hadi 6.

Marudio haya yanakagua mambo sita, moja kutoka kila somo la Sehemu ya Tano:

1. Kuweka akiba ni kutunza baadhi ya pesa sasa, ili uzitumie baadaye. Weka akiba kwanza, kisha tumia pesa (Somo 20).
2. Weka akiba mahali salama. Usimwambie mtu yeyote namba yako ya siri (Somo 21).
3. Riba ni bei ya kutumia pesa za mtu mwingine. 10% maana yake ni 10 katika kila 100 (Somo 22).
4. Riba mchanganyiko ni riba juu ya riba pia. Wanafunzi wanajaza jedwali safu mlalo kwa safu mlalo (Somo 23).
5. Kwa 10 katika kila 100 kila mwaka, pesa huwa mara mbili katika takriban miaka 7. Anza mapema (Somo 24).
6. Deni lenye riba mchanganyiko hukua kwa njia ileile. Lipa deni lililo ghali zaidi kwanza (Somo 25).

Kabla ya kufundisha. Soma tena Masomo 20 hadi 25. Sehemu ya Tano ndiyo sehemu muhimu zaidi ya kitabu hiki, kwa hiyo usiwe na haraka. Usifundishe maneno mapya. Tumia tu watu, namba na maneno ya masomo hayo sita.

Kuwa na namba hizi tayari katika kitabu chako mwenyewe. Zinatoka Masomo 23 hadi 25.

- $100 za Fatuma kwa 10 katika kila 100 kila mwaka, riba mchanganyiko: 110, 121, 133, 146, 161, 177, 195.
- $100 zilezile kwa riba sahili: 110, 120, 130, 140, 150.
- Mbuzi 8 wa Juma: 12, 18, 27, 40. Mbuzi 8 wa kwanza tu ndio wanazaa: 12, 16, 20, 24.
- Kofi na Thandi mwishoni mwa mwaka wa 10: Kofi $261, Thandi $161.
- Deni la Musa la $100 kwa 10 katika kila 100 kila mwezi: $177 baada ya miezi 6, takriban $314 baada ya miezi 12.

Kanuni ya 10 katika kila 100 (Somo 23): funika tarakimu ya mwisho. Kama tarakimu iliyofunikwa ni 5 au zaidi, ongeza 1. Andika kanuni ubaoni kabla ya somo. Katika kila safu mlalo ya jedwali, kiasi cha MWANZONI ni kiasi cha MWISHONI cha safu mlalo iliyo juu yake.

Kumbuka maelezo kuhusu imani katika Masomo 22 na 23. Baadhi ya wanafunzi hawapokei wala hawalipi riba. Wanaweza kujibu kila swali, kwa sababu maswali yanauliza jinsi riba inavyofanya kazi. Mbuzi wanaonyesha ukuaji uleule bila riba.

Wanafunzi wengi wakikosea swali, fundisha somo hilo tena kabla ya Somo 27. Tumia Mazungumzo ya somo hilo, si jibu tu.

Wanafunzi wengi wanakosea haya	Fundisha tena
Maswali ya Marudio 1–3 · Zoezi 4 · Jaribio 1–2	Somo 20: sanduku la akiba la Fatuma na mawe; weka akiba kwanza
Maswali ya Marudio 4–6 · Zoezi 1, vipengele 3–5 na 13 · Jaribio 3	Somo 21: sanduku lenye kufuli tatu; namba ya siri; mgeni
Maswali ya Marudio 7–8 · Zoezi 2 · Jaribio 4–5	Somo 22: maharagwe katika mafungu ya 10
Maswali ya Marudio 9–10 · Zoezi 3 (A) · Jaribio 6–7	Somo 23: mbuzi kwanza, kisha majedwali mawili ya pesa
Maswali ya Marudio 11–12 · Zoezi 1, vipengele 6–9 · Jaribio 8	Somo 24: jedwali la Kofi na Thandi
Maswali ya Marudio 13–15 · Zoezi 3 (B) · Jaribio 9–10	Somo 25: jedwali la deni la Musa na madeni yake matatu

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Maswali ya Marudio

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika. Namba iliyo kwenye mabano inakuonyesha somo. Ni kwa ajili yako, si kwa ajili ya wanafunzi. Mwanafunzi asipoweza kujibu, muulize mwanafunzi mwingine. Kisha muulize tena mwanafunzi wa kwanza.

1. Kuweka akiba ni nini? [Somo 20]

2. Fatuma anaweka $5 katika sanduku lake kila siku. Kuna kiasi gani ndani yake baada ya siku 30? [Somo 20]
3. Taja sababu mbili za kuweka akiba. Toa mfano wa kila moja. [Somo 20]
4. Taja mambo matatu mabaya yanayoweza kutokea kwa akiba iliyo nyumbani. [Somo 21]
5. Sanduku la kikundi cha akiba lina kufuli tatu. Kwa nini wanachama watatu wanatunza funguo? [Somo 21]
6. Mtu anasema, "Ninafanya kazi katika kampuni ya simu. Niambie namba yako ya siri." Unafanya nini? [Somo 21]
7. Riba ni nini? Nani anamlipa nani? [Somo 22]
8. Asilimia 10 maana yake ni nini? 10% ya $500 ni kiasi gani? [Somo 22]
9. Riba sahili ni nini? Riba mchanganyiko ni nini? [Somo 23]
10. Baada ya miaka 4 Juma ana mbuzi 40. Shamba lingine lina mbuzi 24. Kwa nini? [Somo 23]
11. Kwa 10 katika kila 100 kila mwaka, pesa zinachukua muda gani kuwa mara mbili? [Somo 24]
12. Kofi na Thandi kila mmoja aliweka akiba ya $100. Kwa nini Kofi alikuwa na $100 zaidi baada ya miaka 10? [Somo 24]
13. Deni la Musa huwa mara mbili katika takriban miezi 7. Akiba ya Fatuma inachukua takriban miaka 7. Kwa nini? [Somo 25]
14. Musa anadaiwa na kaka yake, na kikundi cha akiba, na mkopeshaji binafsi. Analipa deni lipi kwanza? Kwa nini? [Somo 25]
15. Unataka kukopa pesa. Unamuuliza mkopeshaji maswali gani mawili? [Somo 25]

Zoezi 1. Kanuni nzuri au kanuni mbaya?

Kwa Mwalimu: andika herufi mbili na maana zake ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila kanuni yenye namba kwa sauti

mara mbili. Baada ya kila kanuni, wanafunzi wanaandika namba yake na herufi moja kwenye madaftari yao.

- **N** ikiwa ni kanuni nzuri.
- **M** ikiwa ni kanuni mbaya.

Mfano. Weka akiba kwanza. Kisha tumia pesa. — **N**. Akiba inakwenda kwenye mstari wa kwanza wa upande wa KUTOKA.

1. Tumia pesa kwanza. Weka akiba pesa zinazobaki.
2. $5 ni kidogo mno. Usiziweke akiba.
3. Weka akiba yako yote katika kopo chini ya kitanda.
4. Usimwambie mtu yeyote namba yako ya siri.
5. Mgeni anaahidi kufanya pesa zako ziwe mara mbili katika mwezi mmoja. Mpe akiba yako.
6. Iache riba pamoja na akiba yako.
7. Toa riba kila mwaka, na utumie pesa hizo.
8. Subiri miaka mitano. Kisha anza kuweka akiba.
9. Anza mapema, hata kwa kiasi kidogo.
10. Lipa deni kubwa zaidi kwanza.
11. Lipa deni lililo ghali zaidi kwanza.
12. Uliza kiwango. Uliza, "Kwa kila wiki, mwezi au mwaka?"
13. Katika kikundi cha akiba, mwanachama mmoja anatunza sanduku na funguo zote.
14. Kopa kutoka kwa mkopeshaji binafsi wa pili ili umlipe wa kwanza. Usifanye mpango wowote.
15. Lipa kila deni kama ulivyoahidi.

Zoezi 2. Tafuta 10 katika kila 100.

Kwa Mwalimu: andika kanuni, mfano na viasi vinane ubaoni. Wanafunzi wanaandika kila kiasi, na 10 katika kila 100 ya kiasi hicho, kwenye madaftari yao.

Kanuni: Funika tarakimu ya mwisho. Kama tarakimu iliyofunikwa ni 5 au zaidi, ongeza 1.

Mfano. 10% ya $146 → funika 6 → 14. 6 ni 5 au zaidi. Ongeza 1. → **$15**

1. 10% ya $300
2. 10% ya $150
3. 10% ya $2,000
4. 10% ya $121
5. 10% ya $177
6. 10% ya $195
7. 10% ya $605
8. 10% ya $399

Zoezi 3. Jaza majedwali: akiba na deni.

Kwa Mwalimu: zoezi hili lina sehemu mbili. Andika taarifa na safu mlalo ya mfano ya kila sehemu ubaoni. Soma taarifa kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanachora majedwali katika madaftari yao na kujaza safu mlalo. Wakumbushe kutumia kanuni katika kila safu mlalo.

A. Akiba ya Ama. Ama anaweka akiba ya $500 benki. Kiwango ni 10 katika kila 100 kila mwaka. Wanafunzi wanachora majedwali mawili: **riba sahili** na **riba mchanganyiko**. Wanajaza safu mlalo 4 katika kila jedwali.

Mfano. Safu mlalo ya kwanza ni ileile katika majedwali yote mawili:

MWAKA	MWANZONI	RIBA	MWISHONI
1	500	50	550

Kisha wanafunzi wanajibu: Baada ya miaka 4, kuna pesa kiasi gani zaidi katika jedwali la riba mchanganyiko?

B. Deni la Peter. Peter anadaiwa $200 na mkopeshaji binafsi (Somo 25). Mkopeshaji binafsi anatoza 10 katika kila 100 kila mwezi. Peter

halipi chochote kwa miezi 3. Wanafunzi wanajaza safu mlalo 3.

Mfano.

MWEZI	MWANZONI	RIBA	MWISHONI
1	200	20	220

Kisha wanafunzi wanajibu maswali mawili. Peter anadaiwa kiasi gani baada ya miezi 3? Anadaiwa riba kiasi gani kwa jumla?

Zoezi 4. Andaa bajeti ya Grace. Weka akiba kwanza.

Kwa Mwalimu: andika mstari wa mfano na taarifa ubaoni, kwa mpangilio huu uliochanganyika. Zisome kwa sauti. Wanafunzi wanachora mstari wa KUINGIA na KUTOKA wa Grace kwa mwezi mmoja. Wanaweka akiba kwenye mstari wa kwanza wa KUTOKA. Kisha wanaandika JUMLA KUINGIA, JUMLA KUTOKA na BAKI.

Mfano. Mstari wa kwanza wa upande wa KUTOKA wa Grace: **kikundi cha akiba $100**

Taarifa: chakula $800 · safari ya basi $30 · kushona nguo $1,500 · kikundi cha akiba $100 · sabuni $40 · chumba chake $300 · vitu vya shule vya mwanawe $200

Kisha wanafunzi wanajibu maswali mawili.

1. Lengo la Grace ni cherehani. Inagharimu $1,200. Anaweka akiba ya $100 kwa mwezi. Anaweza kuinunua katika mwezi gani?
2. Je, bajeti ya Grace ni bajeti nzuri? Kwa nini?

Zoezi 5. Jaribio fupi.

Kwa Mwalimu: andika maswali kumi ubaoni. Usisome majibu kwa sauti. Wanafunzi wanaandika namba na jibu katika madaftari yao. Toa maksi moja kwa kila jibu lililo sawa. Andika maksi kati ya 10 chini ya ukurasa.

Mwanafunzi mwenye maksi 7 au zaidi yuko tayari kwa Somo 27. Kwa kila jibu lisilo sawa, tazama jedwali lililo katika *Kwa Mwalimu*.

1. Fatuma anaweka akiba ya $10 kwa siku. Ana kiasi gani baada ya siku 30?
2. Paa la nyumba ya Halima linavunjika katika dhoruba. Je, hii ni dharura au lengo?
3. Je, kopo chini ya kitanda ni mahali salama kwa akiba? Andika ndiyo au hapana.
4. 10% ya $400 ni kiasi gani?
5. 10% ya $121 ni kiasi gani? Tumia kanuni.
6. Grace anaweka akiba ya $200 kwa riba sahili ya 10% kila mwaka. Ana kiasi gani baada ya miaka 3?
7. Grace anaweka akiba ya $200 kwa riba mchanganyiko ya 10% kila mwaka. Ana kiasi gani baada ya miaka 2?
8. Kwa 10% kila mwaka, $300 inakuwa takriban kiasi gani katika miaka 7?
9. Mkopo upi ni nafuu zaidi? A: 5 katika kila 100 kila mwezi. B: 5 katika kila 100 kila mwaka.
10. Andika neno linalokosekana: Lipa deni lililo _____ zaidi kwanza.

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Kwa Mwalimu: andika sentensi hizi nne ubaoni. Zinatoka katika *Kariri* ya Masomo 20, 21, 23 na 25. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara mbili. Kisha wananakili kila sentensi mara moja. Wanafunzi wa haraka wanaandika kila sentensi mara mbili.

> **Weka akiba kwanza. Kisha tumia pesa.**
>
> **Weka akiba yako mahali salama.**
>
> **Riba mchanganyiko ni riba juu ya riba pia.**

> **Lipa deni lililo ghali zaidi kwanza.**

Wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: tazama maksi za jaribio fupi. Kama wanafunzi wengi walikosea swali lilelile, fundisha somo hilo tena (tazama jedwali lililo katika *Kwa Mwalimu*). Fanya hivyo kabla ya Somo 27.

Waambie wanafunzi watunze madaftari yao. Somo 28 linatumia bajeti zao na malengo yao ya akiba. Kwa ajili ya Somo 27, kusanya maharagwe 10 au mawe madogo 10, na makopo au masanduku mawili.

Majibu (kwa mwalimu)

Maswali ya Marudio.

1. Kutunza baadhi ya pesa sasa, bila kutumia pesa hizo, ili uzitumie baadaye.
2. $150 (5 × 30 = 150).
3. Kwa dharura (mtoto mgonjwa, paa lililovunjika) na kwa lengo (mbuzi, ada ya shule).
4. Mwizi anaweza kuichukua; moto unaweza kuiunguza; panya wanaweza kula noti. (Pia: unashawishika kutumia pesa hizo; bei hupanda.)
5. Ili mtu mmoja asiweze kufungua sanduku peke yake.
6. Usimwambie. Kampuni haiulizi namba hiyo kamwe. Mtu huyo ni mwizi.
7. Bei ya kutumia pesa za mtu mwingine. Mkopaji anamlipa mkopeshaji. Benki inamlipa mtu anayeweka akiba.

8. 10 katika kila 100. 10% ya $500 ni $50.
9. Riba sahili ni riba juu ya kiasi cha kwanza tu. Riba mchanganyiko ni riba juu ya riba pia.
10. Katika shamba la Juma mbuzi wapya pia wanazaa. Katika shamba lingine mbuzi 8 wa kwanza tu ndio wanazaa.
11. Takriban miaka 7.
12. Alianza miaka 5 mapema zaidi. Pesa zake zilipata miaka 5 zaidi ya kukua.
13. Kiwango cha Fatuma ni kwa kila mwaka. Kiwango cha Musa ni kwa kila mwezi.
14. Mkopeshaji binafsi. Deni hilo lina kiwango cha juu kuliko yote, kwa hiyo ndilo ghali zaidi. Tazama kiwango, si ukubwa.
15. "Riba kiasi gani?" na "Kwa kila wiki, mwezi au mwaka?"

Zoezi 1. 1 M · 2 M · 3 M · 4 N · 5 M · 6 N · 7 M · 8 M · 9 N · 10 M · 11 N · 12 N · 13 M · 14 M · 15 N

Namba 1: mara nyingi hakuna kinachobaki. Weka akiba kwanza (Somo 20). *Namba 2:* $5 kwa siku ni $150 kwa mwezi. *Namba 10:* tazama kiwango, si ukubwa wa deni (Somo 25). *Namba 15:* Musa analipa kila deni kama alivyoahidi. Pesa za ziada tu ndizo zinakwenda kwa deni lililo ghali zaidi.

Zoezi 2. 1. $30 · 2. $15 · 3. $200 · 4. $12 · 5. $18 · 6. $20 · 7. $61 · 8. $40

Namba 5: funika 7 → 17; 7 ni 5 au zaidi, kwa hiyo ongeza 1 → 18. *Namba 6:* funika 5 → 19; ongeza 1 → 20. *Namba 7:* funika 5 → 60; ongeza 1 → 61. *Namba 8:* funika 9 → 39; ongeza 1 → 40.

Zoezi 3.

A. Akiba ya Ama. Riba sahili:

MWAKA	MWANZONI	RIBA	MWISHONI
1	500	50	550
2	550	50	600
3	600	50	650
4	650	50	700

Riba mchanganyiko:

MWAKA	MWANZONI	RIBA	MWISHONI
1	500	50	550
2	550	55	605
3	605	61	666
4	666	67	733

Baada ya miaka 4 jedwali la riba mchanganyiko lina $33 zaidi (733 − 700 = 33). *Mwaka 3:* funika 5 katika 605 → 60; ongeza 1 → 61. *Mwaka 4:* funika 6 katika 666 → 66; ongeza 1 → 67. Benki inahesabu senti pia, na inapata $732. Kubali 732 au 733.

B. Deni la Peter:

MWEZI	MWANZONI	RIBA	MWISHONI
1	200	20	220
2	220	22	242
3	242	24	266

Peter anadaiwa $266 baada ya miezi 3. Anadaiwa riba ya $66 kwa jumla (266 − 200 = 66). *Kwa Mwalimu:* hizi ni namba za akiba ya Grace katika Somo 23. Grace alisubiri miaka; deni la Peter linakua kila mwezi.

Zoezi 4.

Grace, mwezi mmoja: KUINGIA	**Grace, mwezi mmoja: KUTOKA**
kushona nguo $1,500	kikundi cha akiba $100
	chakula $800
	chumba chake $300
	vitu vya shule vya mwanawe $200
	sabuni $40
	safari ya basi $30
JUMLA KUINGIA $1,500	**JUMLA KUTOKA** $1,470

BAKI = $1,500 − $1,470 = $30

Mistari mingine ya KUTOKA inaweza kuja kwa mpangilio wowote. Akiba tu ndiyo lazima iwe ya kwanza.

1. Mwezi 12 ($100 × 12 = $1,200). Wanafunzi wanaweza kuhesabu: 100, 200, 300 … 1,200.
2. Ndiyo. Anaweka akiba kwanza. KUTOKA si zaidi ya KUINGIA. Baki ni $30.

Zoezi 5.

1. $300 (10 × 30)
2. Dharura
3. Hapana
4. $40
5. $12
6. $260 (220, 240, 260)
7. $242 (220, 242)
8. Takriban $600 (inakuwa mara mbili)

9. B (namba ni ileile, lakini kwa mwaka mzima)
10. ghali

Zoezi 6. Kagua herufi kubwa, nukta na tahajia ya kila sentensi.

Sehemu ya Sita. Biashara Ndogo

Somo 27. Kununua ili Kuuza

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- maharagwe 10 au mawe madogo
- makopo mawili, masanduku mawili au mifuko miwili (moja kwa ajili ya "pesa za kibanda", moja kwa ajili ya "pesa za nyumbani")
- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi

Muda: takriban dakika 60. Kama wanafunzi wako wanakwenda polepole katika hesabu, fundisha Zoezi 4 na Zoezi 5A katika kipindi cha pili.

Katika somo hili wanafunzi wanajifunza mambo manne:

1. Muuzaji ananunua bidhaa za kuuza kwa gharama moja, na anaziuza kwa wateja kwa bei ya juu zaidi.
2. Ukiuza kwa zaidi ya gharama, unapata faida. Ukiuza kwa chini ya gharama, unapata hasara.
3. Hesabu bidhaa zako za kuuza, si pesa zako tu.
4. Tenganisha pesa za kibanda na pesa za nyumbani. Andika kila siku ya soko katika kitabu cha taslimu.

Unachopaswa kujua kabla ya kufundisha. Soma sehemu hii mara mbili. Usiwasomee wanafunzi.

Ama bado anafuga kuku. Sasa pia ana kibanda sokoni kila Jumatano. Ananunua mchele na sabuni kutoka kwa mfanyabiashara mkubwa. Anauza mchele kwa kikombe na sabuni kwa kipande.

Gunia la vikombe 50 vya mchele linamgharimu $400, kwa hiyo kikombe kimoja kinamgharimu $8. Sanduku la vipande 20 vya

sabuni linamgharimu $160, kwa hiyo kipande kimoja kinamgharimu $8. Anauza kila kikombe na kila kipande kwa $10, bei ya soko. Kwa hiyo anapata faida ya $2 kwa kila kimoja.

Tumia kila neno kwa maana yake moja. Kwa kikombe kilekile cha mchele, gharama ya Ama ni $8 na bei yake ni $10. Gharama ya mteja ni $10. Gharama daima ni pesa ambazo mtu lazima alipe ili kupata kitu.

Ama pia analipa $20 kila siku ya soko kwa nafasi yake sokoni. Hili ni tumizi (Somo 9). Kwa hiyo faida = pesa za mauzo − gharama ya bidhaa zilizouzwa au zilizopotea − matumizi mengine. Bidhaa za kuuza zinazobaki mwisho wa siku bado si gharama. Bado ni mali ya Ama, tayari kuuzwa.

Bei hushuka baada ya mavuno (Somo 16). Muuzaji mwangalifu hanunui bidhaa nyingi za kuuza kabla tu ya mavuno. Mchele mkavu pia unaweza kusubiri katika sanduku kavu lililofunikwa, mpaka bei ipande tena.

Hesabu bidhaa za kuuza pamoja na pesa. Ama anaponunua bidhaa mpya za kuuza, kopo lake lina pesa kidogo zaidi, lakini ana bidhaa nyingi zaidi. Mwisho wa siku anahesabu bidhaa zilizobaki kwa gharama yake. Bidhaa zinazokosekana (zilizomwagika, zilizoliwa na panya, zilizoibiwa) ni hasara pia.

Tumia makopo mawili. Ama akichukua pesa za kibanda kwa ajili ya nyumbani bila kumbukumbu, hawezi kuona faida yake. Baada ya muda mfupi hana pesa za kununua bidhaa mpya za kuuza. Kwa hiyo anaziandika katika kitabu cha taslimu kama KUTOKA: "kwa ajili ya nyumbani".

Mteja anapolipa baadaye. Baadhi ya wateja wanachukua bidhaa leo na wanalipa siku ya soko inayofuata. Kwa mteja huu ni mkopo (Somo 18). Kwa Ama ni pesa ambazo mteja anadaiwa naye. Hakuna taslimu inayoingia katika kopo, kwa hiyo kitabu cha taslimu hakina mstari kwa ajili yake leo. Lakini bidhaa za kuuza zimepungua. Kwa hiyo Ama anaweka ukurasa mmoja kwa kila

mteja anayelipa baadaye. Ni kumbukumbu ya deni (Somo 19) yenye safu wima moja zaidi, AMECHUKUA.

Anayedaiwa na Ama: Thandi

TAREHE	MAELEZO	AMECHUKUA	AMELIPA	BADO ANADAIWA
6 Mei	vikombe 3 vya mchele	$30		$30
13 Mei	amelipa		$30	$0

Ama anasoma kila mstari kwa sauti, na mteja anatia sahihi yake kando ya mstari huo. Mteja anapolipa, Ama anaandika malipo kwenye ukurasa wa mteja, na katika kitabu cha taslimu kama KUINGIA. Pesa ambazo wateja wanadaiwa hazimo katika kopo, lakini bado ni mali ya Ama. Zihesabu mwisho wa siku, kama bidhaa za kuuza.

Wauzaji wadogo wengi hufilisika kwa sababu wateja hawalipi kamwe. Fundisha kanuni nne. Andika papo hapo. Toa kiasi kidogo tu. Wape wateja wanaolipa kwa wakati tu. Usimpe kitu zaidi mteja ambaye hajalipa.

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Mazungumzo

Soma maneno ya mwalimu (**M**) kwa sauti. Majibu ya wanafunzi (**W**) yanakuonyesha unachoweza kutarajia. Kubali jibu lolote lenye

maana ileile.

1. Andika ubaoni: **Kibanda cha Ama: mchele · sabuni**.

M. Ama ananunua gunia la mchele kutoka kwa mfanyabiashara mkubwa. Lina vikombe 50. Analipa $400. Vikombe kumi vinamgharimu $80. Kikombe kimoja kinamgharimu kiasi gani?
W. $8.

M. Bei yake kwa kikombe kimoja ni kiasi gani?
W. $10. Hiyo ndiyo bei ya soko.

M. Analipa $8. Anapata $10. Ama anabaki na kiasi gani?
W. $2.

M. Ndiyo. Hiyo $2 ni **faida** yake kwa kikombe kimoja. Mchele ambao Ama anao, tayari kuuzwa, ni **bidhaa zake za kuuza**. Watu wanaonunua kibandani kwake ni **wateja** wake.

2. Andika ubaoni: **faida** = **pesa za mauzo − gharama**.

M. Ama anauza vikombe vyote 50 kwa $10 kila kimoja. Anapata pesa kiasi gani?
W. $500.

M. Mchele ulimgharimu $400. Faida yake ni kiasi gani?
W. $100.

M. Pia analipa $20 kwa nafasi yake sokoni. Sasa faida yake ni kiasi gani?
W. $80.

3. Andika ubaoni: **Mavuno. Mchele: $7 kwa kikombe.**

M. Sasa ni wakati wa mavuno. Bei ya mchele inashuka mpaka $7 kwa kikombe. Ama alilipa $8 kwa kikombe. Nini kinatokea?
W. Anapata kidogo kuliko alicholipa.

M. Ndiyo. Hiyo ni **hasara**. Vikombe 50 kwa $7 ni $350. Mchele ulimgharimu $400. Hasara yake kwa mchele ni kiasi gani?
W. $50.

M. Pia analipa $20 kwa nafasi yake sokoni. Hasara yake kwa siku hiyo ni kiasi gani?
W. $70.

4. Weka maharagwe 10 mbele ya darasa. Sema: "Hapa kuna vikombe 10 vya mchele: bidhaa za kuuza za Ama." Mpe mwanafunzi mmoja maharagwe 3, na mwingine 4: "Wateja wawili wananunua."

M. Sasa Ama ana vikombe vingapi vya mchele?
W. 3. *(Wanafunzi wanahesabu maharagwe.)*

5. Andika ubaoni: **bidhaa za kuuza mwanzoni** + **bidhaa zilizonunuliwa** − **bidhaa zilizouzwa** = **bidhaa zilizobaki**. Sema: "Ama anahesabu bidhaa zake za kuuza baada ya kila siku ya soko. Bidhaa zikikosekana, anatafuta kosa."

6. Inua makopo mawili.

M. Ama ana makopo mawili. Moja ni kwa ajili ya kibanda. Jingine ni kwa ajili ya nyumbani kwake. Kwa nini?
W. Ili aweze kuona kama kibanda kinapata faida.

M. Ndiyo. Anapochukua pesa za kibanda kwa ajili ya nyumbani kwake, anaziandika katika kitabu cha taslimu.

7. Andika ubaoni: **Thandi anachukua vikombe 3 vya mchele. Anasema, "Nitalipa Jumatano ijayo."**

M. Je, taslimu inaingia katika kopo la Ama leo?
W. Hapana. Thandi atalipa wiki ijayo.

M. Thandi anadaiwa $30 na Ama. Ama afanye nini?
W. Aandike. Akili husahau.

8. Chora ukurasa wa Thandi ubaoni (tazama *Unachopaswa kujua*). Sema: "Ama anaweka ukurasa mmoja kwa kila mteja anayelipa baadaye. Thandi anatia sahihi yake kando ya mstari. Ni ahadi yake."

Mwanafunzi akisema, "Faida ni pesa zote za mauzo": sema, "Hapana. Kwanza toa gharama. Kisha toa matumizi mengine. Pesa

zinazobaki ni faida."

Mwanafunzi akisema, "Ama anaweza kuomba $20 kwa kikombe na kupata faida zaidi": uliza, "Hapo wateja wake wataenda wapi?" Wataenda kwenye kibanda kingine. Bei ya haki inawarudisha wateja (Somo 5).

Mwanafunzi akisema, "Kopo lina pesa kidogo kuliko asubuhi, kwa hiyo ni hasara": sema, "Si mara zote. Hesabu bidhaa za kuuza pia." Ama anaweza kuwa na pesa kidogo zaidi lakini bidhaa nyingi zaidi.

Maneno Mapya

Kwa Mwalimu: andika maneno manne ubaoni. Taja kila neno na maana yake. Wanafunzi wananakili maneno kwenye madaftari yao.

Neno	Maana katika kitabu hiki
faida	Pesa za mauzo, toa gharama ya bidhaa za kuuza zilizouzwa au zilizopotea, na matumizi mengine. Unapata zaidi ya ulicholipa.
hasara	Gharama ya bidhaa za kuuza zilizouzwa au zilizopotea, na matumizi mengine, toa pesa za mauzo. Unapata kidogo kuliko ulicholipa.
bidhaa za kuuza	Bidhaa ambazo muuzaji anazo, tayari kuuzwa.
mteja	Mtu anayenunua dukani au kibandani.

Kwa Mwalimu: matumizi mengine ni vitu kama $20 za Ama kwa nafasi yake sokoni. Kila mteja ni mnunuzi (Somo 3). Tunasema **mteja** tunapozungumza kuhusu duka au kibanda na watu wanaonunua hapo.

Kariri

> **Ukiuza kwa zaidi ya gharama, unapata faida.**
>
> **Ukiuza kwa chini ya gharama, unapata hasara.**

Kwa Mwalimu: andika sentensi mbili ubaoni. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara tatu. Kisha kila mwanafunzi anazisema peke yake.

Zoezi 1. Jibu kwa sauti.

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika.

1. Bidhaa za kuuza za Ama ni zipi? Wateja wake ni akina nani?
2. Ama analipa $8 kwa kikombe cha mchele. Anakiuza kwa $10. Faida yake ni kiasi gani?
3. Hasara ni nini? Inaweza kutokea lini?
4. Kwa nini Ama anahesabu bidhaa zake za kuuza mwisho wa siku?
5. Kwa nini Ama anatumia makopo mawili?

Zoezi 2. Faida au hasara?

Kwa Mwalimu: andika herufi ubaoni: **F** = faida, **H** = hasara, **X** = hakuna faida wala hasara. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila sentensi kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika namba, herufi moja, na kiasi.

Mfano. Ama analipa $8 kwa kikombe cha mchele. Anakiuza kwa $10. → **F, $2.** 10 − 8 = 2.

1. Musa analipa $7 kwa kikombe cha chumvi. Anakiuza kwa $10.
2. Juma ananunua mbuzi kwa $500. Anamuuza kwa $450.
3. Peter ananunua mbao kwa $200. Anatengeneza kiti na anakiuza kwa $300.

4. Kofi ananunua penseli 10 kwa $40. Anaziuza kwa $5 kila moja.
5. Ama ananunua vipande 20 vya sabuni kwa $160. Anauza vipande vyote 20 kwa $10 kila kimoja.
6. Ama ananunua vikombe 50 vya mchele kwa $400. Anauza vikombe 40 kwa $10 kila kimoja. Mvua inaharibu vilivyobaki.
7. Ama ananunua vikombe 50 vya mchele kwa $400. Anauza vikombe 30 kwa $10 kila kimoja. Panya wanakula vilivyobaki.
8. Ama ananunua vipande 20 vya sabuni kwa $160. Anauza vipande vyote 20 kwa $10 kila kimoja. Analipa $20 kwa nafasi yake sokoni.

Zoezi 3. Hesabu bidhaa za kuuza.

Kwa Mwalimu: andika mfano na vipengele vinne ubaoni. Wanafunzi wanaandika hesabu na jibu kwa kila kipengele.

Mfano. Mwanzoni mwa siku Ama ana vipande 10 vya sabuni. Ananunua vipande 20. Anauza vipande 25. → **10 + 20 − 25 = 5. Ama amebaki na vipande 5.**

1. Ama ana vikombe 0 vya mchele. Ananunua vikombe 50. Anauza vikombe 45.
2. Ama ana vipande 8 vya sabuni. Ananunua vipande 20. Anauza vipande 18.
3. Ama ana mayai 12. Kuku wake wanataga mayai 30. Anauza mayai 36.
4. Kumbukumbu ya Ama ya bidhaa za kuuza inasema: vipande 10 vya sabuni vimebaki. Ama anahesabu vipande 7 tu. Tofauti ni kiasi gani? Vipande vinavyokosekana vilimgharimu kiasi gani?

Zoezi 4. Siku moja ya soko katika kitabu cha taslimu.

Kwa Mwalimu: chora safu wima tano za kitabu cha taslimu ubaoni: TAREHE · MAELEZO · KUINGIA · KUTOKA · SALIO. Andika mistari

miwili ya kwanza. Hiyo ndiyo mfano. Kisha andika taarifa ubaoni, na usome kila moja kwa sauti.

Wanafunzi wananakili mfano. Wanaandika mstari mmoja kwa kila taarifa. Wanatafuta salio baada ya kila mstari.

Mfano.

TAREHE	MAELEZO	KUINGIA	KUTOKA	SALIO
6 Mei	pesa katika kopo la kibanda mwanzoni			$600
6 Mei	gunia 1 la mchele (vikombe 50)		$400	$200

Taarifa, kwa mpangilio zinavyotokea:

1. Ama ananunua sanduku 1 la sabuni (vipande 20) kwa $160.
2. Analipa $20 kwa nafasi yake sokoni.
3. Anauza vikombe 30 vya mchele kwa $10 kila kimoja.
4. Anauza vipande 20 vya sabuni kwa $10 kila kimoja.
5. Anauza vikombe 15 vya mchele kwa $10 kila kimoja.

Kisha uliza maswali matatu. Wanafunzi wanaandika majibu.

6. Mwisho wa siku vimebaki vikombe vingapi vya mchele?
7. Vikombe hivyo vya mchele vilimgharimu Ama kiasi gani?
8. Asubuhi Ama alikuwa na $600 na hakuwa na bidhaa za kuuza. Sasa ana pesa katika kopo na mchele uliobaki. Faida yake kwa siku hiyo ni kiasi gani?

Zoezi 5. Pesa za kibanda au pesa za nyumbani?

Kwa Mwalimu: andika **K** = pesa za kibanda na **N** = pesa za nyumbani ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila sentensi kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika namba na herufi moja.

Mfano. Ama ananunua sanduku la sabuni ili kuuza. — **K**. Sabuni ni bidhaa za kuuza za kibanda.

1. Ama ananunua gunia la mchele kwa ajili ya kibanda.
2. Ama ananunua mkate mmoja kwa ajili ya watoto wake.
3. Ama analipia nafasi yake sokoni.
4. Mteja anamlipa Ama $10 kwa kikombe cha mchele.
5. Ama ananunua dawa kwa ajili ya mama yake.
6. Ama analipa $30 kama nauli ya basi kwenda mjini. Anaenda kununua bidhaa za kuuza.
7. Ama ananunua sanduku imara ili mchele wa kibanda ubaki mkavu.
8. Ama anachukua $100 kutoka kwenye kopo la kibanda kwa ajili ya chakula nyumbani.

Zoezi 5A. Nani anadaiwa na Ama?

Kwa Mwalimu: zoezi hili lina sehemu mbili. Kwa Sehemu A, chora safu wima tano ubaoni: TAREHE · MAELEZO · AMECHUKUA · AMELIPA · BADO ANADAIWA. Andika mstari wa mfano. Kisha soma taarifa kwa sauti, moja baada ya nyingine. Wanafunzi wananakili mfano na wanaandika mstari mmoja kwa kila taarifa. Kisha wanajibu maswali mawili.

Sehemu A. Ukurasa wa Grace.

Mfano.

TAREHE	MAELEZO	AMECHUKUA	AMELIPA	BADO ANADAIWA
6 Mei	vikombe 2 vya mchele	$20		$20

Taarifa:

- 13 Mei: Grace analipa $20.

- 13 Mei: Grace anachukua kipande 1 cha sabuni na vikombe 2 vya mchele.
- 20 Mei: Grace analipa $10.
- 27 Mei: Grace analipa $20.

Kisha jibu: Tarehe 20 Mei Grace anadaiwa kiasi gani? Ni tarehe gani ambapo hadaiwi kitu tena?

Sehemu B. Hatua nzuri au hatua mbaya? Andika **N** = hatua nzuri na **M** = hatua mbaya ubaoni. Soma kila sentensi kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika namba yake na herufi moja.

1. Ama anaandika mchele wa Thandi kwenye ukurasa wa Thandi papo hapo.
2. Mwanamume ambaye Ama hamjui anachukua mchele. Anasema, "Nitalipa wiki ijayo."
3. Peter bado anadaiwa $50 tangu mwezi uliopita. Anataka mchele zaidi. Ama anasema, "Lipa kwanza."
4. Ama anakumbuka nani anadaiwa naye. Haandiki chochote.
5. Grace analipa. Ama anaandika malipo kwenye ukurasa wa Grace. Grace anaona.

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Wanafunzi wananakili sentensi mbili kutoka ubaoni (*Kariri*). Wanaandika kila sentensi mara mbili.

Kwa Mwalimu: wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: Somo 28 ni somo la mwisho. Kila mwanafunzi ataandika mpango wa mwaka mmoja, wenye lengo la akiba. Mwombe kila mwanafunzi afikirie lengo hilo akiwa nyumbani.

Waombe wanafunzi walete bajeti yao ya Somo 10, kama bado wanayo.

Majibu (kwa mwalimu)

Zoezi 1. 1. Mchele na sabuni alivyo navyo, tayari kuuzwa. Watu wanaonunua kibandani kwake. 2. $2. 3. Gharama ya bidhaa za kuuza zilizouzwa au zilizopotea, na matumizi mengine, toa pesa za mauzo. Inaweza kutokea bei inaposhuka, au bidhaa zinapoharibika au kuibiwa. 4. Pesa katika kopo hazionyeshi kila kitu. Bidhaa za kuuza zinaweza pia kupotea. 5. Ili aweze kuona kama kibanda kinapata faida, na atunze pesa za kununua bidhaa mpya za kuuza.

Zoezi 2.

1. F, $3 (10 − 7) · 2. H, $50 (500 − 450) · 3. F, $100 (300 − 200) · 4. F, $10 (10 × 5 = 50; 50 − 40) · 5. F, $40 (20 × 10 = 200; 200 − 160) · 6. X, $0 (40 × 10 = 400; 400 − 400) · 7. H, $100 (30 × 10 = 300; 400 − 300) · 8. F, $20 (200 − 160 − 20)

Namba 3: hapa tunahesabu pesa tu. Kazi ya Peter katika kiti haihesabiwi. *Namba 6 na 7:* mchele ulioharibika na mchele ulioliwa uligharimu pesa pia. Kwa hiyo gharama bado ni $400.

Zoezi 3. 1. 0 + 50 − 45 = vikombe 5. · 2. 8 + 20 − 18 = vipande 10. · 3. 12 + 30 − 36 = mayai 6. · 4. Tofauti ni vipande 3 (10 − 7). Vilimgharimu $24 (3 × 8).

Namba 4: Ama anatafuta kosa (Somo 15). Huenda aliuza vipande 3 na hakuviandika. Kama vipande vimepotea au vimeibiwa, hiyo ni hasara ya $24.

Zoezi 4.

TAREHE	MAELEZO	KUINGIA	KUTOKA	SALIO
6 Mei	pesa katika kopo la kibanda mwanzoni			$600
6 Mei	gunia 1 la mchele (vikombe 50)		$400	$200
6 Mei	sanduku 1 la sabuni (vipande 20)		$160	$40
6 Mei	nafasi sokoni		$20	$20
6 Mei	mauzo ya vikombe 30 vya mchele	$300		$320
6 Mei	mauzo ya vipande 20 vya sabuni	$200		$520
6 Mei	mauzo ya vikombe 15 vya mchele	$150		$670

6. Vikombe 5 (50 − 30 − 15). 7. $40 (5 × 8). 8. $110. Jioni Ama ana $670 na mchele uliogharimu $40: 670 + 40 = 710. Asubuhi alikuwa na $600. 710 − 600 = 110.

Kagua namba 8 kwa njia nyingine: Ama aliuza vikombe 45 na vipande 20. Hivyo ni vitu 65, na faida ya $2 kwa kila kimoja: $130. Alilipa $20 kwa nafasi yake sokoni: 130 − 20 = $110. Mwanafunzi anayesema "$70" (670 − 600) amesahau bidhaa za kuuza zilizobaki.

Zoezi 5. 1 K · 2 N · 3 K · 4 K · 5 N · 6 K · 7 K · 8 K na N

Namba 6: safari ya basi ni tumizi la kibanda. *Namba 7:* sanduku ni kwa ajili ya kibanda, kwa hiyo ni pesa za kibanda. *Namba 8:* pesa zinatoka katika kopo la kibanda (KUTOKA) na zinaingia katika kopo la nyumbani (KUINGIA). Ama anaziandika katika kitabu cha taslimu cha kibanda: "kwa ajili ya nyumbani", KUTOKA $100.

Zoezi 5A.

Sehemu A.

TAREHE	MAELEZO	AMECHUKUA	AMELIPA	BADO ANADAIWA
6 Mei	vikombe 2 vya mchele	$20		$20
13 Mei	amelipa		$20	$0
13 Mei	kipande 1 cha sabuni na vikombe 2 vya mchele	$30		$30
20 Mei	amelipa		$10	$20
27 Mei	amelipa		$20	$0

Tarehe 20 Mei Grace anadaiwa $20. Tarehe 27 Mei hadaiwi kitu tena. *Jinsi:* sabuni $10 + mchele $20 = $30. Kwa jumla Grace alichukua $50 na alilipa $50.

Sehemu B. 1 N · 2 M · 3 N · 4 M · 5 N

Namba 2: Ama hajui kama mtu huyo atalipa kwa wakati. Waruhusu tu wateja wanaolipa kwa wakati wachukue bidhaa na walipe baadaye. *Namba 4:* akili husahau. Kumbukumbu haisahau (Somo 12).

Sehemu ya Saba. Kutazama Mbele

Somo 28. Marudio na Mpango

Kwa Mwalimu

Andaa vitu hivi kabla ya somo:

- madaftari ya wanafunzi, yenye bajeti zao (Somo 10) na malengo yao ya akiba (Masomo 20 na 26)
- mpango wa Thandi (Zoezi 3), ulioandikwa upande mmoja wa ubao kabla wanafunzi hawajafika
- chaki na ubao
- daftari, rula, na kalamu au penseli kwa kila mwanafunzi

Muda: vipindi viwili vya takriban dakika 45. Katika kipindi cha kwanza, fanya Maswali ya Marudio na Mazoezi 1 na 2. Katika kipindi cha pili, fanya Mazoezi 3 hadi 6. Zoezi 5 linachukua muda mrefu kuliko mengine.

Hili ni somo la mwisho la kitabu. Linafanya mambo mawili:

1. Linarudia kitabu kizima, kwa swali moja kwa kila sehemu.
2. Kila mwanafunzi anaandika mpango wa mwaka mmoja katika daftari. Mpango una sehemu nne: bajeti, lengo la akiba, mahali pa kuweka akiba, na kanuni ya deni. Lengo lina kiasi na tarehe.

Kabla ya kufundisha. Usifundishe maneno mapya. Tumia tu watu, namba na maneno ya kitabu. Mpango wa Thandi katika Zoezi 3 ndio mfano. Kila namba ndani yake inatoka katika Masomo 7, 10 na 20. Usome mpango huo mara mbili kabla ya somo.

Mpango si ahadi kwa mwalimu. Ni kile ambacho mwanafunzi anaamua kufanya. Baadhi ya wanafunzi hawapendi kuonyesha pesa zao halisi. Mwanafunzi anaweza kuandaa mpango kwa ajili ya mtu wa kubuni, mwenye jina. Kamwe usimwombe mwanafunzi asome kwa sauti viasi halisi.

Baadhi ya wanafunzi bado hawawezi kuandika sana. Bado wanaweza kuandaa mpango. Wanachora mstari wa KUINGIA na KUTOKA na wanaandika namba tu. Wanachora lengo: mbuzi, cherehani, paa. Kisha wanakueleza mpango kwa sauti, au wanamweleza mwanafunzi mwingine. Zoezi 5 linakuonyesha jinsi ya kuwasaidia.

Ukaguzi wa lengo ni hesabu moja. Hesabu miezi kutoka mwanzo mpaka tarehe ya lengo. Zidisha kwa akiba ya kila mwezi. Jibu likiwa sawa na lengo, au zaidi, lengo linawezekana.

Pesa katika kikundi cha akiba zinarudi tu siku ya kugawana (Somo 21). Kwa hiyo tarehe ya lengo lazima iwe siku ya kugawana au baada yake.

Wanafunzi wengi wakikosea swali, soma tena sehemu hiyo ya kitabu pamoja nao. Tumia somo la marudio la sehemu hiyo.

Wanafunzi wengi wanakosea haya	Fundisha tena
Swali la Marudio 1 · Jaribio 1–3	Sehemu ya Kwanza: Masomo 1 hadi 5 (marudio: Somo 6)
Swali la Marudio 2 · Zoezi 1 · Jaribio 4	Sehemu ya Pili: Masomo 7 hadi 10 (marudio: Somo 11)
Swali la Marudio 3 · Jaribio 5–6	Sehemu ya Tatu: Masomo 12 hadi 16 (marudio: Somo 17)
Swali la Marudio 4 · Jaribio 7	Sehemu ya Nne: Masomo 18 na 19
Swali la Marudio 5 · Jaribio 8–9	Sehemu ya Tano: Masomo 20 hadi 25 (marudio: Somo 26)
Swali la Marudio 6 · Jaribio 10	Sehemu ya Sita: Somo 27

Anza Ukurasa

Kwa Mwalimu: fanya hivi mwanzoni mwa kila somo. Andika kichwa cha somo na tarehe ubaoni. Kila mwanafunzi anaanza ukurasa mpya katika daftari. Wanafunzi wanaandika kichwa cha somo juu na kukipigia mstari kwa rula. Chini yake wanaandika tarehe.

Maswali ya Marudio

Kwa Mwalimu: uliza kila swali. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Hakuna anayeandika. Sehemu na somo vilivyo kwenye mabano ni kwa ajili yako, si kwa ajili ya wanafunzi. Kubali jibu lolote lenye maana ileile.

1. Pesa ni nini? Kwa nini watu wanapokea noti ya karatasi? [Sehemu ya Kwanza, Somo 1]
2. Bajeti ni nini? Tunaipataje BAKI? [Sehemu ya Pili, Somo 10]
3. Kwa nini tunaandika pesa zetu? [Sehemu ya Tatu, Somo 12]
4. Huwezi kulipa deni siku ya kulipa. Unafanya nini? [Sehemu ya Nne, Somo 19]
5. Riba mchanganyiko ni nini? Kwa nini ni vizuri kuanza mapema? [Sehemu ya Tano, Masomo 23 na 24]
6. Ama analipa $8 kwa kikombe cha mchele. Anakiuza kwa $10. Faida yake ni kiasi gani? [Sehemu ya Sita, Somo 27]

Kwa Mwalimu: Sehemu ya Saba ni somo hili. Sema: "Leo tunatumia kitabu kizima. Kila mtu anaandaa mpango wa mwaka mmoja."

Zoezi 1. Hitaji, takwa, akiba au deni?

Kwa Mwalimu: andika herufi nne na maana zake ubaoni. Soma mfano kwa sauti. Kisha soma kila kipengele chenye namba kwa sauti mara mbili. Kila kipengele ni mstari wa upande wa KUTOKA wa mwezi wa Thandi. Baada ya kila kipengele, wanafunzi wanaandika namba yake na herufi moja.

- **H** ikiwa ni hitaji.

- **T** ikiwa ni takwa.
- **A** ikiwa ni akiba.
- **D** ikiwa inarudisha deni.

Mfano. Chakula cha mwezi. — **H**. Thandi lazima awe nacho ili aishi.

1. Chumba chake
2. $200 kwenye akaunti yake ya benki
3. Shati jipya
4. Vipande vinne vya sabuni
5. $20 anazomrudishia Fatuma kwa mkopo wake
6. Redio
7. Dawa anapokuwa mgonjwa
8. Pipi kila siku
9. $50 kwenye kikundi cha akiba
10. Safari ya basi kwenda mjini kutazama mpira wa miguu
11. $25 kwa duka kwa ajili ya mchele wa mwezi uliopita
12. Maji
13. Pesa benki kwa ajili ya dharura
14. Chai na marafiki kila siku

Zoezi 2. Jaribio fupi.

Kwa Mwalimu: andika maswali kumi ubaoni. Kuna swali moja au mawili kutoka kila sehemu ya kitabu. Usisome majibu kwa sauti. Wanafunzi wanaandika namba na jibu katika madaftari yao. Toa maksi moja kwa kila jibu lililo sawa. Andika maksi kati ya 10 chini ya ukurasa.

1. Andika kiasi kwa maneno: $40.
2. Bei ni $35. Unalipa kwa noti ya $50. Unapata chenji kiasi gani?
3. Je, sabuni ni hitaji au takwa?
4. JUMLA KUINGIA ni $1,000. JUMLA KUTOKA ni $700. BAKI ni kiasi gani?

5. Nani anaandika risiti: mtu anayelipa, au mtu anayepokea pesa?
6. Salio ni $70. KUTOKA ni $15. Salio jipya ni kiasi gani?
7. Musa anadaiwa $200 na Ama. Analipa $50. Sasa anadaiwa kiasi gani?
8. 10% ya $300 ni kiasi gani?
9. Fatuma anaweka akiba ya $100 kwa riba mchanganyiko ya 10% kila mwaka. Baada ya miaka 2 ana kiasi gani?
10. Ama ananunua sabuni kwa $8 kila kipande. Anaiuza kwa $10. Faida yake kwa kipande kimoja ni kiasi gani?

Zoezi 3. Mpango wa Thandi wa mwaka mmoja.

Kwa Mwalimu: mpango wa Thandi uko ubaoni. Ndio mfano wa Mazoezi 4 na 5. Soma mpango kwa sauti pamoja na wanafunzi, sehemu moja baada ya nyingine. Kisha uliza maswali matano. Wanafunzi wanajibu kwa sauti. Uache mpango ubaoni mpaka mwisho wa somo.

Darasani kwako, tumia mwaka unaokuja badala ya 2026.

Mfano.

> **MPANGO WANGU WA MWAKA MMOJA**
> Jina: Thandi
> Mwaka: 1 Januari 2026 hadi 31 Desemba 2026

1. Bajeti yangu ya mwezi mmoja

Thandi, mwezi mmoja: KUINGIA	**Thandi, mwezi mmoja: KUTOKA**
mshahara $2,000	akiba (akaunti ya benki) $200
	chumba chake $500
	chakula $800
	kwa mama yake $300
	safari za basi $120
	sabuni $40
JUMLA KUINGIA $2,000	**JUMLA KUTOKA** $1,960

BAKI = $2,000 − $1,960 = $40

> **2. Lengo langu la akiba**
> Lengo: bidhaa za kuuza kwa ajili ya kibanda changu mwenyewe
> Kiasi: $2,400
> Tarehe: 31 Desemba 2026
> Ukaguzi: $200 kwa mwezi × miezi 12 = $2,400. Lengo linawezekana.
>
> **3. Mahali ninapoweka akiba yangu**
> Katika akaunti ya benki. Benki inanipa kumbukumbu.
>
> **4. Kanuni yangu ya deni**
> Sikopi kamwe kutoka kwa mkopeshaji binafsi. Nikilazimika kukopa, ninaandika kumbukumbu ya mkopo.

1. Thandi anaandika nini kwanza upande wa KUTOKA? Kwa nini?
2. Lengo lake ni nini? Ni kiasi gani? Mpaka tarehe gani?
3. Anaweka akiba kiasi gani kila mwezi? Je, inatosha kwa lengo?

4. Kwa nini anaweka akiba yake benki, si nyumbani?
5. Thandi ana BAKI ya $40 kila mwezi. Anaweza kufanya nini nayo?

Zoezi 4. Andaa mpango wa Fatuma.

Kwa Mwalimu: andika taarifa ubaoni, kwa mpangilio huu uliochanganyika. Zisome kwa sauti mara mbili. Wanafunzi wanaandika mpango wa Fatuma katika sehemu nne za mpango wa Thandi. Wanaandika JUMLA KUINGIA, JUMLA KUTOKA na BAKI. Kisha wanajibu swali.

Mfano. Mpango wa Thandi ubaoni.

Taarifa (mwaka huu Fatuma analima mboga zaidi):

chakula $400 · Lengo: mbuzi 2 · Ninakopa kutoka kwa kikundi changu cha akiba tu, kwa kumbukumbu · mauzo ya mboga $1,000 · shule $200 · Tarehe: 31 Mei 2026 · kikundi changu kinagawana tarehe 31 Mei · kikundi cha akiba $200 (mikutano 4, $50 kila mkutano) · maji $60 · Kiasi: $1,000 · sabuni $40 · Mwaka: 1 Januari 2026 hadi 31 Desemba 2026

Swali: Fatuma anaanza kuweka akiba tarehe 1 Januari. Je, 31 Mei ni tarehe inayowezekana kwa lengo lake? Andika ukaguzi.

Zoezi 5. Andaa mpango wako mwenyewe wa mwaka mmoja.

Kwa Mwalimu: kila mwanafunzi anaandika mpango wa mwaka mmoja katika daftari. Tumia sehemu nne za mpango wa Thandi. Mwanafunzi anaweza kuandaa mpango kwa ajili yake mwenyewe, au kwa ajili ya mtu wa kubuni mwenye jina. Mwanafunzi anaweza kutumia bajeti ya Somo 10 na lengo la Somo 26.

Mfano. Mpango wa Thandi ubaoni.

Fuata hatua hizi pamoja na darasa.

1. Andika sehemu nne ubaoni: **1. Bajeti yangu ya mwezi mmoja · 2. Lengo langu la akiba · 3. Mahali ninapoweka akiba yangu · 4. Kanuni yangu ya deni.**
2. Sema: "Anza na bajeti. Andika mapato upande wa KUINGIA. Upande wa KUTOKA, andika akiba kwanza."
3. Sema: "Chagua lengo moja. Andika kiasi chake na tarehe. Kisha andika ukaguzi."
4. Sema: "Chagua mahali salama pa kuweka akiba. Paandike."
5. Sema: "Chagua kanuni moja ya deni kutoka kitabuni. Iandike."
6. Tembea darasani na usaidie. Usitazame ukurasa ikiwa mwanafunzi hataki.

Kwa mwanafunzi ambaye bado hawezi kuandika sana. Kaa pamoja na mwanafunzi. Uliza maswali yaliyo hapa chini, moja baada ya jingine. Mwanafunzi anachora mstari wa KUINGIA na KUTOKA na anaandika namba tu. Mwanafunzi anachora lengo. Wewe unaandika kiasi cha lengo na tarehe ubaoni au kwenye ukurasa. Mwanafunzi anavinakili. Kisha mwanafunzi anakueleza mpango mzima kwa sauti.

- Nini kinaingia (KUINGIA) kila mwezi?
- Unaweka akiba nini kwanza? Kiasi gani?
- Lengo lako ni nini? Kiasi gani? Mpaka tarehe gani?
- Unaweka akiba yako wapi?
- Kanuni yako ya deni ni ipi?

Kagua mambo sita katika kila mpango:

1. Akiba iko kwenye mstari wa kwanza wa upande wa KUTOKA.
2. JUMLA KUINGIA na JUMLA KUTOKA ziko sawa.
3. BAKI iko sawa, na KUTOKA si zaidi ya KUINGIA.
4. Lengo lina kiasi na tarehe.
5. Ukaguzi uko sawa: akiba ya kila mwezi × miezi ni kiasi cha lengo, au zaidi.

6. Mahali ni salama, na kanuni ya deni inatoka kitabuni.

Zoezi 6. Nakili kwa mwandiko wako bora.

Kwa Mwalimu: andika sentensi hizi nne ubaoni. Zinatoka katika *Kariri* ya Masomo 10, 20, 21 na 25. Zinalingana na sehemu nne za mpango. Wanafunzi wanazisema kwa sauti, wote pamoja, mara mbili. Kisha wananakili kila sentensi mara moja, chini ya mpango wao. Wanafunzi wa haraka wanaandika kila sentensi mara mbili.

> **Bajeti ni mpango wa pesa za KUINGIA na KUTOKA kwa mwezi mmoja.**
>
> **Weka akiba kwanza. Kisha tumia pesa.**
>
> **Weka akiba yako mahali salama.**
>
> **Lipa deni lililo ghali zaidi kwanza.**

Wanafunzi wanatumia mwandiko wa *Kujifunza Kuandika*, au mwandiko wa kuunganisha wa *Mwandiko wa Kuunganisha* kama wanaujua. Tazama kila ukurasa. Kagua mambo matatu: herufi kubwa mwanzoni, nukta mwishoni, na tahajia.

Baada ya Somo

Kwa Mwalimu: huu ni mwisho wa kitabu. Waambie wanafunzi watunze madaftari yao na mipango yao. Sema mambo haya matatu.

1. "Mwisho wa kila mwezi, tazama bajeti yako. Je, mwezi ulikwenda kama ulivyopanga?"
2. "Andika pesa zako katika kitabu cha taslimu (Somo 14). Hesabu taslimu yako. Kagua salio (Somo 15)."
3. "Tazama lengo lako kila mwezi. Umeweka akiba kiasi gani? Unahitaji kiasi gani zaidi?"

Ukiweza, kutana na darasa tena baada ya miezi mitatu. Kila mwanafunzi anatazama mpango wake tena. Usimwulize mwanafunzi ana pesa kiasi gani. Uliza tu: "Je, umekaribia lengo lako?" Msifu kila mwanafunzi aliyekaribia.

Majibu (kwa mwalimu)

Maswali ya Marudio.

1. Kitu ambacho watu wote wanakubali kupokea kwa bidhaa na kwa kazi. Watu wanapokea noti ya karatasi kwa sababu watu wote wanakubali kuipokea.
2. Mpango wa pesa za KUINGIA na KUTOKA kwa mwezi mmoja. JUMLA KUINGIA toa JUMLA KUTOKA ni BAKI.
3. Akili husahau. Kumbukumbu haisahau. Kumbukumbu pia ni ushahidi: inaonyesha nani alilipa, kiasi gani, na lini.
4. Nenda kwa mkopeshaji kabla ya siku ya kulipa. Sema ukweli. Weka ahadi mpya ambayo unaweza kuitimiza, na uiandike.
5. Riba juu ya riba pia. Ukianza mapema, pesa zina miaka mingi zaidi ya kukua.
6. $2 (10 − 8 = 2).

Zoezi 1. 1 H · 2 A · 3 T · 4 H · 5 D · 6 T · 7 H · 8 T · 9 A · 10 T · 11 D · 12 H · 13 A · 14 T

Namba 7: dawa kwa mtu mgonjwa ni hitaji (Somo 8). *Namba 10:* kwa Kofi katika Somo 8, safari ya basi kwenda kutazama mpira wa miguu ni takwa. *Namba 11:* duka lilimruhusu Thandi kuchukua mchele na kulipa baadaye. Huo ni mkopo, kwa hiyo $25 zinarudisha deni (Somo 18). *Namba 13:* hii ni akiba kwa ajili ya dharura (Somo 20). Mkubali mwanafunzi anayeeleza vizuri jibu jingine.

Zoezi 2.

1. arobaini (dola arobaini)
2. $15 (hesabu kwa kuongeza: 40, 50)

3. Hitaji
4. $300
5. Mtu anayepokea pesa
6. $55
7. $150
8. $30
9. $121 (110, kisha 121)
10. $2

Zoezi 3.

1. Akiba yake, $200. Anaweka akiba kwanza, kisha anatumia pesa.
2. Bidhaa za kuuza kwa ajili ya kibanda chake mwenyewe. $2,400. Mpaka 31 Desemba 2026.
3. $200. Ndiyo. $200 × miezi 12 = $2,400.
4. Nyumbani mwizi, moto au panya wanaweza kuichukua. Pia anatamani kuitumia. Benki inaitunza salama na inampa kumbukumbu.
5. Anaweza kuitunza kwa ajili ya dharura. (Kubali pia: anaweza kuiweka akiba.)

Kwa Mwalimu: benki inaweza pia kumlipa Thandi riba kidogo. Thandi haihesabu riba hiyo katika ukaguzi wake. Benki halisi zinalipa chini ya 10 katika kila 100 (Somo 22).

Zoezi 4.

> **MPANGO WANGU WA MWAKA MMOJA**
> Jina: Fatuma
> Mwaka: 1 Januari 2026 hadi 31 Desemba 2026

1. Bajeti yangu ya mwezi mmoja

Fatuma, mwezi mmoja: KUINGIA	**Fatuma, mwezi mmoja: KUTOKA**
mauzo ya mboga $1,000	kikundi cha akiba $200
	chakula $400
	shule $200
	maji $60
	sabuni $40
JUMLA KUINGIA $1,000	**JUMLA KUTOKA** $900

BAKI = $1,000 − $900 = $100

> **2. Lengo langu la akiba**
> Lengo: mbuzi 2
> Kiasi: $1,000
> Tarehe: 31 Mei 2026
> Ukaguzi: $200 kwa mwezi × miezi 5 = $1,000. Lengo linawezekana.
>
> **3. Mahali ninapoweka akiba yangu**
> Katika kikundi changu cha akiba, $50 kila mkutano. Kikundi changu kinagawana tarehe 31 Mei.
>
> **4. Kanuni yangu ya deni**
> Ninakopa kutoka kwa kikundi changu cha akiba tu, kwa kumbukumbu.

Swali: Ndiyo. Januari, Februari, Machi, Aprili na Mei ni miezi 5. $200 × 5 = $1,000. Pesa hizo zinatosha kununua mbuzi 2 kwa bei ya $500 kila mmoja.

Kikundi chake kinagawana tarehe 31 Mei, kwa hiyo pesa ziko mkononi mwake siku ya lengo lake. Mwanafunzi anayesema

"Hapana, kikundi kinatunza pesa mpaka siku ya kugawana" amefikiri vizuri. Msifu mwanafunzi huyo.

Mistari mingine ya KUTOKA inaweza kuja kwa mpangilio wowote. Akiba tu ndiyo lazima iwe ya kwanza. *Kwa Mwalimu:* katika kitabu hiki tunahesabu mikutano 4 kwa mwezi, kwa hiyo $50 × 4 = $200.

Zoezi 5. Hakuna jibu moja maalum. Kagua mambo sita yaliyo katika hatua za *Kwa Mwalimu*.

Zoezi 6. Kagua herufi kubwa, nukta na tahajia ya kila sentensi.

Kwa Ajili ya Mwalimu

Msaada Zaidi kwa Mwalimu

Kwa Mwalimu: soma ukurasa wa sehemu kabla ya kufundisha sehemu hiyo. Usome tena somo likienda vibaya. Kila ukurasa unaeleza sehemu hiyo ni ya nini, na wanafunzi wanapaswa kukumbuka nini. Pia unataja makosa ya kawaida, na unaonyesha jinsi ya kufundisha ukiwa na vifaa vichache sana.

Sehemu ya Kwanza. Pesa ni Nini (Masomo 1 hadi 6)

Sehemu hii ni ya nini. Sehemu ya Kwanza inawapa wanafunzi zana za kwanza za pesa. Wanajifunza pesa ni nini na jinsi ya kuzihesabu. Wanajifunza kuuliza bei, kulipa, na kuhesabu chenji yao. Wanajifunza kwa nini baadhi ya vitu vina bei ya juu zaidi kuliko vingine. Kila sehemu inayofuata inasimama juu ya masomo haya.

Wanafunzi wanapaswa kuondoka na mawazo haya.

1. Pesa ni kitu ambacho watu wote wanakubali kupokea kwa bidhaa na kwa kazi. Pesa zinafanya mabadilishano kuwa rahisi.
2. Tunaandika $40 na tunasema "dola arobaini". Jumla ni viasi vyote vikijumlishwa pamoja.
3. Bei ni pesa ambazo muuzaji anaomba. Gharama ni pesa ambazo lazima ulipe ili kupata kitu.
4. Hesabu chenji yako kabla ya kuondoka kwa muuzaji.

Makosa ambayo wanafunzi hufanya mara nyingi, na jinsi ya kuyarekebisha.

- *Mwanafunzi anatumia "bei" na "gharama" kwa maana moja.* Uliza, "Nani anaiomba? Nani anailipa?" Muuzaji anaomba bei ya yai moja: $5. Mnunuzi wa mayai matatu analipa gharama ya $15.

- *Mwanafunzi anaandika 40$.* Andika $40 kando yake. Sema, "Kwa dola, alama inakuja kwanza."
- *Mwanafunzi anahesabu chenji kwa sarafu zisizofaa.* Sema, "Kwanza fika kwenye namba inayoishia na 0. Kisha endelea kwa kumi kumi." Onyesha hivyo kwa sarafu za karatasi.
- *Mwanafunzi anahesabu kuanzia sarafu ndogo kabisa.* Sema, "Hesabu pesa kubwa kwanza. Hapo kuhesabu kunakuwa haraka."
- *Mwanafunzi anasema kwamba zawadi ni mabadilishano.* Uliza, "Mtoaji anapata nini?" Kama mtoaji hapati kitu, ni zawadi.
- *Mwanafunzi anadhani kwamba bei daima inaonyesha thamani.* Tumia yai la $50. Hakuna anayelinunua, kwa hiyo halistahili $50.

Ukiwa na vifaa vichache sana. Tengeneza pesa za kitabu kwa kadi au karatasi, kama Somo 2 linavyoonyesha. Chora duara kuzunguka kiasi kwenye sarafu, na mstatili mrefu kuzunguka kiasi kwenye noti. Kama huna karatasi, tumia mawe. Kabla ya kuanza, sema, "Kila jiwe ni $5." Andika orodha ya bei ya duka la kijiji ubaoni mara moja. Iache hapo, au katika daftari lako mwenyewe, kwa Masomo 3, 4 na 5.

Darasa likienda polepole. Fundisha kila somo katika vipindi viwili vifupi. Tumia kipindi cha kwanza kwa Mazungumzo na zoezi la kujibu kwa sauti. Tumia kipindi cha pili kwa mazoezi ya kuandika. Mwanzoni tumia sarafu za $1, $5 na $10 tu. Waache wanafunzi washike na kuhesabu pesa za karatasi kabla ya kuandika hesabu yoyote. Ni afadhali kufanya nusu ya vipengele vya zoezi vizuri, kuliko kufanya vyote vibaya. Usianze Sehemu ya Pili mpaka wanafunzi wengi waweze kuhesabu chenji kwa kuongeza.

Sehemu ya Pili. Pesa Kuingia, Pesa Kutoka (Masomo 7 hadi 11)

Sehemu hii ni ya nini. Sehemu ya Pili inatazama pande mbili za mstari wa KUINGIA na KUTOKA. Somo 7 linatazama upande wa KUINGIA: kile mtu anachochuma na anachopata. Masomo 8 na 9 yanatazama upande wa KUTOKA: mahitaji, matakwa na kutumia pesa. Somo 10 linaweka pande hizo mbili pamoja katika bajeti.

Wanafunzi wanapaswa kuondoka na mawazo haya.

1. Mapato ni pesa zote za KUINGIA kwa mtu, ziwe zake. Mshahara ni pesa ambazo mwajiri analipa kwa kazi.
2. Lipia mahitaji kwanza. Kisha chagua matakwa.
3. Tumizi dogo kila siku huwa kiasi kikubwa kwa mwezi mmoja.
4. Bajeti ni mpango wa mwezi mmoja. JUMLA KUINGIA toa JUMLA KUTOKA ni BAKI.

Makosa ambayo wanafunzi hufanya mara nyingi, na jinsi ya kuyarekebisha.

- *Mwanafunzi anaita zawadi, au pesa za mayai za Ama, mshahara.* Sema, "Mshahara unatoka kwa mwajiri." Zawadi na pesa za mayai zote ni mapato. Ni pesa za mayai tu ambazo zimechumwa.
- *Mwanafunzi anasema kwamba kazi ya mama nyumbani si kitu.* Sema, "Kazi yake ina thamani kubwa. Lakini hakuna anayemlipa kwa kazi hiyo."
- *Mwanafunzi anaita kila takwa upotevu.* Kofi anafurahia chai yake, kwa hiyo chai ni takwa. Upotevu ni pesa zilizotumika kwa jambo lisilofaa, kama mkate unaoharibika.
- *Mwanafunzi anasema redio au simu ni hitaji.* Uliza, "Je, unaweza kuishi na kuwa na afya njema bila kitu hicho?" Kubali jibu kama mwanafunzi anatoa sababu nzuri.
- *Mwanafunzi anazidisha tumizi la kila wiki kwa 30.* Sema, "Kila siku: mara 30 kwa mwezi. Kila wiki: mara 4."
- *Mwanafunzi anaandika kwenye upande wa KUINGIA pesa ambazo hazina uhakika wa kuja.* Sema, "Andika tu pesa ambazo kwa hakika zitakuja."

- *Mwanafunzi anarekebisha bajeti kwa kukopa.* Sema, "Hapo mwezi ujao tatizo lilelile litarudi." Punguza KUTOKA, au ongeza KUINGIA.

Ukiwa na vifaa vichache sana. Hesabu siku za mwezi kwa mawe au maharagwe 30, kama katika Somo 9. Chora mstari wa KUINGIA na KUTOKA kwa chaki: mstari mrefu, na mstari mfupi unaoshuka katikati yake. Andika bei za soko za Somo 8 upande mmoja wa ubao kabla wanafunzi hawajafika. Mwanafunzi ambaye hataki kuonyesha pesa za familia yake anaandika bajeti ya mtu wa kubuni.

Darasa likienda polepole. Fanya kila hesabu kwa mawe kwanza, kisha iandike. Upande wa KUTOKA uwe mfupi: mistari minne au mitano. Andaa bajeti ya Thandi pamoja na darasa, mstari mmoja baada ya mwingine, kabla wanafunzi hawajaandaa bajeti zao wenyewe. Fundisha Mazoezi 4 na 5 ya Somo 10 katika kipindi cha pili. Sema tena sentensi mbili za Kariri mwanzoni mwa kila kipindi.

Sehemu ya Tatu. Kuweka Kumbukumbu (Masomo 12 hadi 17)

Sehemu hii ni ya nini. Sehemu ya Tatu inawafundisha wanafunzi kuandika kumbukumbu za pesa. Wanaandika tarehe, risiti na kitabu cha taslimu. Kisha wanajifunza kuhesabu taslimu na kutafuta kosa. Somo 16 linaonyesha kwamba bei hupanda na kushuka, na kwa hiyo pesa zilizo nyumbani zinanunua vitu vichache baadaye. Hili linaongoza kwenye Sehemu ya Tano.

Wanafunzi wanapaswa kuondoka na mawazo haya.

1. Akili husahau. Kumbukumbu haisahau. Kumbukumbu nzuri inaeleza lini, nani, nini na kiasi gani.
2. Mtu anayepokea pesa ndiye anayeandika risiti. Mtu anayelipa anaitunza. Mwandishi anatunza nakala.

3. Kitabu cha taslimu kinaonyesha taslimu inayoingia na inayotoka. Hesabu taslimu, na ukague kwamba ni sawa na salio.
4. Kwa miaka mingi, bei nyingi hupanda. Pesa zilizo katika sanduku nyumbani zinanunua vitu vichache baadaye.

Makosa ambayo wanafunzi hufanya mara nyingi, na jinsi ya kuyarekebisha.

- *Mwanafunzi anaacha mwaka.* Sema, "Tarehe ina siku, mwezi na mwaka."
- *Mwanafunzi anaandika risiti kwa malipo yake mwenyewe.* Sema, "Karatasi unayojiandikia mwenyewe si ushahidi. Mtu anayepokea pesa ndiye anayeiandika."
- *Mwanafunzi anasema "weka alama kwenye risiti".* Sema, "Tia sahihi yako." Katika kitabu hiki alama ni kitu kinachosimama badala ya kitu kingine.
- *Tarakimu na maneno kwenye risiti hayakubaliani.* Soma vyote viwili kwa sauti. Uliza, "Mlipaji alilipa kiasi kipi hasa?" Kisha rekebisha risiti.
- *Mwanafunzi anaandika taslimu mwanzoni katika safu wima ya KUINGIA.* Sema, "Taslimu hiyo haikuingia wiki hii. Iandike kama salio tu."
- *Mwanafunzi anajumlisha kiasi cha KUTOKA kwenye salio.* Sema, "Taslimu inaingia: jumlisha. Taslimu inatoka: toa."
- *Mwanafunzi anafuta kosa, au anachukua sarafu kutoka kwenye kopo ili taslimu na salio vikubaliane.* Sema, "Hapo kumbukumbu si ushahidi tena." Chora mstari mmoja juu ya namba isiyo sawa. Andika namba iliyo sawa kando yake.
- *Mwanafunzi anasema, "Fatuma hakupoteza kitu. Bado ana $100."* Sema, "Hesabu vikombe vya mchele, si sarafu."

Ukiwa na vifaa vichache sana. Chora risiti na majina ya safu wima tano ubaoni kabla wanafunzi hawajafika. Kuvichora kunachukua muda. Ili kuchora safu wima zilizonyooka, wanafunzi

wanatumia ukingo wa kijiti au karatasi iliyokunjwa. Kwa Somo 15, weka sarafu za karatasi katika kopo, na uzihesabu kwa sauti pamoja na darasa. Mwanafunzi ambaye hawezi kuandika sana anaandika namba na neno moja kwenye kila mstari.

Darasa likienda polepole. Fundisha fomu moja katika kila kipindi: kumbukumbu, kisha risiti, kisha kitabu cha taslimu. Anza kitabu cha taslimu kwa mistari mitatu tu. Tafuta kila salio kwa sauti pamoja na darasa kabla mtu yeyote hajaliandika. Wape wanafunzi wa haraka vipengele vya ziada, kama Risiti 3 na Kitabu C. Usiharakishe Somo 15. Mwanafunzi anayeweza kugundua kosa anaweza kuweka kumbukumbu za uaminifu maisha yake yote.

Sehemu ya Nne. Kukopa na Kukopesha (Masomo 18 na 19)

Sehemu hii ni ya nini. Sehemu ya Nne inaonyesha jinsi mkopo unavyofanya kazi, na nini cha kufanya na deni. Ni fupi, lakini inawalinda wanafunzi. Pia inaandaa Somo 25, ambapo deni lenye riba linakua haraka. Riba, kuweka akiba, benki na vikundi vya akiba vinakuja katika Sehemu ya Tano. Hapa, zungumza kuhusu mikopo na kurudisha tu.

Wanafunzi wanapaswa kuondoka na mawazo haya.

1. Mkopeshaji anatoa mkopo. Mkopaji anaurudisha.
2. Kabla ya kukopa, uliza: "Lazima nirudishe kiasi gani? Lini?"
3. Andika kila mkopo, na utunze nakala. Kumbukumbu ya mkopo ni ahadi ya kulipa.
4. Kama huwezi kulipa, mwambie mkopeshaji kabla ya siku ya kulipa. Usikope ili kulipa mkopo mwingine bila mpango.

Makosa ambayo wanafunzi hufanya mara nyingi, na jinsi ya kuyarekebisha.

- *Mwanafunzi anachanganya "kukopa" na "kukopesha".* Uliza, "Pesa zinakwenda upande gani?" Onyesha mistari miwili ya

KUINGIA na KUTOKA. Mkopaji anapata pesa. Mkopeshaji anazitoa.

- *Mwanafunzi anasema, "Naomba unikope $10."* Andika ubaoni: "Unakopa kutoka kwa mtu. Mtu anakukopesha."
- *Mwanafunzi anasema "kudai" badala ya "kudaiwa".* Andika maneno yote mawili. *Kudai* maana yake ni "mtu mwingine lazima akulipe". *Kudaiwa* maana yake ni "lazima umlipe mtu mwingine".
- *Mwanafunzi anatoa kila malipo kutoka kwenye mkopo wa kwanza.* Sema, "Anza kutoka mstari wa mwisho wa BADO ANADAIWA." Kila malipo yanafanya deni liwe dogo tena.
- *Mwanafunzi anasema, "Musa anaweza kujificha mpaka apate pesa."* Uliza, "Je, deni linaondoka? Je, Ama atamkopesha tena?"
- *Mwanafunzi anadhani kwamba ahadi yoyote ni nzuri.* Uliza, "Je, Musa anaweza kuitimiza? Anachuma $60 kwa wiki." Ahadi ambayo huwezi kuitimiza ni ahadi mbaya.

Ukiwa na vifaa vichache sana. Tumia vipande viwili vya karatasi vilivyoandikwa "$100" kwa ajili ya mkopo. Waache wanafunzi wawili waigize Ama na Musa, na karatasi zipite kutoka mkono hadi mkono. Andika kumbukumbu ya mkopo ubaoni, na uiache hapo kwa masomo yote mawili. Kumbukumbu ya deni ina safu wima nne tu: TAREHE · MAELEZO · AMELIPA · BADO ANADAIWA.

Darasa likienda polepole. Igiza kila hadithi kwa pesa za karatasi kabla wanafunzi hawajaandika. Tumia hadithi moja, ya Ama na Musa, katika masomo yote mawili. Fundisha maneno na mistari ya KUINGIA na KUTOKA katika kipindi kimoja. Fundisha kumbukumbu ya mkopo na kumbukumbu ya deni katika kipindi kingine. Kamwe usimwulize mwanafunzi kuhusu madeni ya familia, na kamwe usiulize majina.

Sehemu ya Tano. Kuweka Akiba na Riba Mchanganyiko (Masomo 20 hadi 26)

Sehemu hii ni ya nini. Sehemu ya Tano ndiyo kiini cha kitabu. Wanafunzi wanajifunza kuweka akiba kwanza, na mahali pa kuweka akiba salama. Kisha wanajifunza riba, na jinsi ukuaji juu ya ukuaji unavyofanya akiba iwe kubwa kwa muda. Mwisho, wanaona ukuaji huohuo ukifanya deni lisilolipwa kuwa kubwa, haraka sana.

Wanafunzi wanapaswa kuondoka na mawazo haya.

1. Weka akiba kwanza. Kisha tumia pesa. Kiasi kidogo kila siku kinakua: $5 kwa siku ni $150 kwa mwezi.
2. Weka akiba yako mahali salama. Usimwambie mtu yeyote namba yako ya siri. Kamwe usimpe akiba yako mgeni anayeahidi kuifanya iwe mara mbili.
3. Riba ni bei ya kutumia pesa za mtu mwingine. Asilimia 10 maana yake ni 10 katika kila 100.
4. Riba mchanganyiko ni riba juu ya riba pia. Inafanya akiba ikue kwa miaka. Inafanya deni lisilolipwa likue haraka, kwa hiyo lipa deni lililo ghali zaidi kwanza.

Makosa ambayo wanafunzi hufanya mara nyingi, na jinsi ya kuyarekebisha.

- *Mwanafunzi anasema, "Sina chochote cha kuweka akiba."* Tazama upande wa KUTOKA pamoja naye ili mpate takwa dogo. Hata $1 kwa siku ni $30 kwa mwezi.
- *Mwanafunzi anadhani kwamba pesa zilizo katika sanduku la akiba zimepotea.* Sema, "Zinatoka kwenye pochi, upande wa KUTOKA, lakini bado ni pesa zako."
- *Mwanafunzi anasema kwamba 10% ya 500 ni 10.* Chora miraba mitano ya 100. Chukua 10 kutoka kila mraba. Hesabu: 10, 20, 30, 40, 50.
- *Mwanafunzi anakadiria namba vibaya.* Sema kanuni: "Funika tarakimu ya mwisho. Kama tarakimu iliyofunikwa ni 5 au zaidi, ongeza 1."

- *Mwanafunzi anaandika riba ya $10 katika kila safu mlalo ya jedwali la riba mchanganyiko.* Uliza, "Kuna pesa kiasi gani benki mwanzoni mwa mwaka huu?" Kisha sema: "Namba ya MWANZONI ni namba ya MWISHONI ya safu mlalo iliyo juu."
- *Mwanafunzi anasahau kiwango ni cha muda gani.* Uliza, "Kwa kila wiki, kila mwezi au kila mwaka?" 10 katika kila 100 kila mwezi inagharimu pesa nyingi zaidi kuliko 10 katika kila 100 kila mwaka.
- *Mwanafunzi analipa deni kubwa zaidi kwanza.* Sema, "Tazama kiwango, si ukubwa." Deni lenye kiwango cha juu zaidi linakua haraka zaidi.
- *Mwanafunzi anamwamini mtu anayefanya pesa ziwe mara mbili kwa mwezi mmoja.* Sema, "Akiba ya uaminifu inachukua miaka kuwa mara mbili. Ahadi ya haraka ni hila."

Ukiwa na vifaa vichache sana. Mawe na maharagwe yanafundisha sehemu hii yote. Katika Somo 20, mawe 30 ni siku 30, na kila jiwe ni $5. Katika Somo 22, mafungu 20 ya maharagwe 10 yanaonyesha 10 katika kila 100. Katika Somo 23, mawe ni mbuzi wa Juma. Chora ubaoni sanduku la kikundi cha akiba lenye kufuli tatu. Chora kila jedwali kwa safu wima nne, na ulijaze safu mlalo moja baada ya nyingine.

Imani. Baadhi ya wanafunzi hawapokei wala hawalipi riba. Fundisha riba kama ukweli, bila kuhukumu, na kamwe usimlazimishe mwanafunzi. Mbuzi wa Juma wanaonyesha ukuaji juu ya ukuaji uleule bila riba yoyote.

Darasa likienda polepole. Fundisha Somo 23 katika vipindi viwili: mbuzi katika kipindi kimoja, pesa katika kipindi kinachofuata. Fanya mazoezi ya 10 katika kila 100 kabla ya jedwali lolote. Darasa liseme kila safu mlalo kwa sauti kabla mtu yeyote hajaiandika. Jaza safu mlalo tatu au nne tu; wazo ni lilelile. Wakumbushe wanafunzi kwamba 10 katika kila 100 ni namba ya kujifunzia. Benki halisi zinawalipa wanaoweka akiba riba ndogo sana kuliko hiyo.

Sehemu ya Sita. Biashara Ndogo (Somo 27)

Sehemu hii ni ya nini. Sehemu ya Sita inatumia kitabu chote kazini, kwenye kibanda cha Ama sokoni. Wanafunzi wanatumia bei na gharama, kitabu cha taslimu, na kukagua kumbukumbu. Wanaongeza maneno manne: faida, hasara, bidhaa za kuuza na mteja. Mwanafunzi anayeuza sokoni anaweza kutumia somo hili siku inayofuata.

Wanafunzi wanapaswa kuondoka na mawazo haya.

1. Muuzaji ananunua bidhaa za kuuza kwa gharama moja, na anaziuza kwa wateja kwa bei ya juu zaidi.
2. Ukiuza kwa zaidi ya gharama, unapata faida. Ukiuza kwa chini ya gharama, unapata hasara.
3. Hesabu bidhaa zako za kuuza, si pesa zako tu.
4. Tenganisha pesa za kibanda na pesa za nyumbani. Andika kila siku ya soko katika kitabu cha taslimu.
5. Mteja anapolipa baadaye, andika jambo hilo mara moja kwenye ukurasa wa mteja huyo. Usimpe kitu kingine mpaka mteja alipe.

Makosa ambayo wanafunzi hufanya mara nyingi, na jinsi ya kuyarekebisha.

- *Mwanafunzi anasema kwamba faida ni pesa zote za mauzo.* Sema, "Kwanza toa gharama ya bidhaa. Kisha toa matumizi mengine." Pesa zinazobaki ndizo faida.
- *Mwanafunzi anasahau $20 ya nafasi ya Ama sokoni.* Uliza, "Ama alilipa nini kingine leo?"
- *Mwanafunzi anasema kwamba faida ya Ama ya siku ni $70, si $110.* Uliza, "Nini kimebaki kibandani?" Ama ana taslimu na vikombe 5 vya mchele vilivyomgharimu $40.
- *Mwanafunzi anasema, "Kopo lina pesa kidogo zaidi, kwa hiyo ni hasara."* Sema, "Hesabu bidhaa za kuuza pia." Baada ya

Ama kununua bidhaa za kuuza, ana pesa kidogo zaidi lakini bidhaa za kuuza nyingi zaidi.

- *Mwanafunzi anachanganya gharama ya Ama na bei yake.* Kwa kikombe kimoja cha mchele, gharama ya Ama ni $8 na bei yake ni $10. Gharama ya mteja ni $10.
- *Mwanafunzi anasema, "Ama anaweza kuomba $20 kwa kikombe."* Uliza, "Hapo wateja wake wataenda wapi?" Wataenda kwenye kibanda kingine.

Ukiwa na vifaa vichache sana. Tumia maharagwe 10 kama vikombe vya mchele, na uwape "wateja" wawili baadhi yake. Tumia vyombo viwili, kama makopo, masanduku au mifuko: kimoja kwa pesa za kibanda, kingine kwa pesa za nyumbani. Chora safu wima tano za kitabu cha taslimu ubaoni kabla ya somo.

Darasa likienda polepole. Tafuta faida ya kikombe kimoja kabla ya faida ya vikombe 50. Hesabu bidhaa za kuuza kwa maharagwe kabla wanafunzi hawajaandika hesabu ya bidhaa za kuuza. Fundisha Zoezi 4 katika kipindi cha pili. Waache wanafunzi watafute faida ya siku pamoja, kwa sauti, kwa kutumia taslimu na mchele.

Sehemu ya Saba. Kutazama Mbele (Somo 28)

Sehemu hii ni ya nini. Somo 28 linaunganisha kitabu chote. Kwanza darasa linajibu swali moja kutoka kila sehemu. Kisha kila mwanafunzi anaandika mpango wa mwaka mmoja katika daftari. Mpango unatumia bajeti, kuweka akiba, mahali pa kuweka akiba, na kanuni kuhusu deni.

Wanafunzi wanapaswa kuondoka na mawazo haya.

1. Mpango wa mwaka unaanza na bajeti ya mwezi mmoja. Weka akiba kwanza. Kisha tumia pesa.
2. Lengo la akiba lina kiasi na tarehe. Tafuta kiasi cha kuweka akiba kila wiki, na kwa muda gani.
3. Weka akiba yako mahali salama.

4. Shika kanuni moja kuhusu deni. Kwa mfano: "Kabla sijakopa, nauliza kiasi gani na lini."

Makosa ambayo wanafunzi hufanya mara nyingi, na jinsi ya kuyarekebisha.

- *Lengo ni kubwa mno kwa akiba ya mwanafunzi.* Hesabu pamoja naye, wiki kwa wiki, kama katika Somo 20. Kisha chagua tarehe ya baadaye, au lengo dogo zaidi.
- *Lengo halina kiasi au halina tarehe.* Uliza, "Ni kiasi gani? Utakinunua lini?"
- *JUMLA KUTOKA ni zaidi ya JUMLA KUINGIA.* Sema, "Punguza KUTOKA, au ongeza KUINGIA." Ondoa takwa kwanza.
- *Mwanafunzi anapanga kuweka akiba chini ya kitanda.* Uliza, "Nini kinaweza kutokea kwa pesa zilizo nyumbani?" Zungumza naye kuhusu kikundi cha akiba au akaunti.
- *Mwanafunzi ananakili namba za mfano.* Sema, "Mfano unaonyesha fomu. Mpango wako una namba zako mwenyewe."

Ukiwa na vifaa vichache sana. Andika mpango wa mfano ubaoni kabla wanafunzi hawajafika. Mwanafunzi ambaye bado hawezi kuandika sana anachora mstari wa KUINGIA na KUTOKA. Mwanafunzi huyo anaandika namba na anasema mpango wake kwa sauti. Mwanafunzi anaweza kuchora lengo, kwa mfano mbuzi, kando ya kiasi chake na tarehe yake.

Darasa likienda polepole. Gawa somo katika vipindi viwili au vitatu. Fanya maswali ya marudio katika kipindi cha kwanza. Fanya bajeti katika kipindi cha pili. Fanya lengo, mahali pa akiba na kanuni ya deni katika kipindi cha tatu. Kila mpango ni mali ya mwenyewe, kwa hiyo kamwe usimwombe mwanafunzi asome kwa sauti pesa za familia. Waombe wanafunzi watazame mpango wao tena baada ya mwezi mmoja.

Orodha ya Maneno

Kwa Mwalimu: haya ni Maneno Mapya yote ya kitabu. Kila neno lina maana moja tu katika kitabu hiki. Maana ni ileile kama katika somo. Namba inakuonyesha somo ambamo neno linatokea kwa mara ya kwanza.

Neno	Maana katika kitabu hiki	Somo
adimu	Kipo kidogo tu. Ni vigumu kukipata.	5
ahadi	Maneno yanayosema: "Nitafanya hivi." Kumbukumbu ya mkopo ni ahadi ya kulipa.	19
akaunti	Pesa zako na kumbukumbu yake, zinazotunzwa kwa ajili yako na benki au kampuni ya simu.	21
akiba	Pesa unazoweka akiba.	20
asilimia (%)	Katika kila 100. 10% maana yake ni 10 katika kila 100.	22
bajeti	Mpango wa pesa za KUINGIA na pesa za KUTOKA kwa mwezi mmoja.	10
baki	Pesa zinazobaki baada ya pesa zote za KUTOKA. BAKI = JUMLA KUINGIA − JUMLA KUTOKA.	10
bei	Pesa ambazo muuzaji anaomba kwa kitu.	3
benki	Biashara inayotunza pesa za watu na inayowakopesha watu pesa.	21
bidhaa	Vitu ambavyo watu wanatengeneza au wanalima, na wanauza.	1
bidhaa za kuuza	Bidhaa ambazo muuzaji anazo, tayari kuuzwa.	27
chenji	Pesa ambazo muuzaji anakurudishia unapolipa zaidi ya gharama.	4
deni	Pesa ambazo bado lazima uzirudishe.	19

Neno	Maana katika kitabu hiki	Somo
dharura	Jambo baya linalokuja ghafla na linahitaji pesa sasa.	20
dola ($)	Pesa inayotumika katika kitabu hiki. Tunaandika alama $ kabla ya namba: $40.	2
faida	Pesa za mauzo, toa gharama ya bidhaa za kuuza zilizouzwa au zilizopotea, na matumizi mengine. Unapata zaidi ya ulicholipa.	27
ghali	Kinagharimu pesa nyingi.	25
gharama	Pesa ambazo lazima utoe ili kupata kitu.	3
hasara	Gharama ya bidhaa za kuuza zilizouzwa au zilizopotea, na matumizi mengine, toa pesa za mauzo. Unapata kidogo kuliko ulicholipa.	27
hitaji	Kitu ambacho lazima mtu awe nacho ili aishi na awe na afya njema.	8
jedwali	Namba zilizopangwa katika safu mlalo na safu wima.	23
jumla	Viasi vyote vikijumlishwa pamoja.	2
kiasi	Pesa kiasi gani. Ni namba yenye alama ya dola, kama $40.	2
kikundi cha akiba	Kikundi cha watu wanaokutana, wanaoweka akiba pamoja na wanaokopeshana.	21
kitabu cha taslimu	Kitabu ambamo unaandika taslimu yote inayoingia na inayotoka.	14

Neno	Maana katika kitabu hiki	Somo
kiwango	Riba kiasi gani kwa kila $100, kwa kila mwaka, mwezi au wiki.	22
kosa	Kitu ambacho mtu anaandika au anafanya vibaya.	15
kuchuma	Kupata pesa kwa kazi yako.	7
kudaiwa	Kuwa na deni kwa mtu. "Musa anadaiwa $100 na Ama."	19
kukagua	Kutazama kitu tena, ili kuona kwamba kiko sawa.	15
kukopa	Kupata pesa kutoka kwa mtu, na kuzirudisha baadaye.	18
kukopesha	Kumpa mtu pesa, na kuzipata tena baadaye.	18
kulipa	Kutoa pesa kwa kitu au kwa kazi.	4
kumbukumbu	Maneno na namba tunazoandika, ili tuweze kuzisoma baadaye.	12
kupanda	Kwenda juu. Bei inapopanda, inakuwa kubwa zaidi.	16
kushuka	Kwenda chini. Bei inaposhuka, inakuwa ndogo zaidi.	16
kustahili	Thamani ya kitu, ikisemwa kwa pesa: "Yai moja linastahili $5."	5
kutosha	Kiasi sawa na gharama, au zaidi.	4
kutoza	Kumtaka mtu alipe kiasi. Mkopeshaji anatoza 10 katika kila 100.	25
kutumia pesa	Kutoa pesa kulipia vitu.	9

Neno	Maana katika kitabu hiki	Somo
kuwa mara mbili	Kuwa kiasi mara mbili ya kilichokuwa. $100 inakuwa mara mbili: $200.	24
kuweka akiba	Kutunza pesa sasa, bila kuzitumia, ili uje kuzitumia baadaye.	20
lengo	Kitu unachowekea akiba.	20
mabadilishano	Watu wawili, kila mmoja anatoa kitu na kila mmoja anapata kitu.	1
mapato	Pesa zote za KUINGIA kwa mtu, ziwe zake.	7
mapema	Karibu na mwanzo wa muda; si kwa kuchelewa.	24
mkopaji	Mtu anayekopa.	18
mkopeshaji	Mtu anayekopesha.	18
mkopo	Pesa ambazo mtu mmoja anakopesha na mtu mwingine anakopa.	18
mnunuzi	Mtu anayetoa pesa, na anapata bidhaa au kazi kwa ajili yake.	3
mpango	Unachoamua kufanya, kabla ya kukifanya.	10
mshahara	Pesa ambazo mwajiri analipa kwa kazi, kwa siku, kwa wiki au kwa mwezi.	7
msimu	Kipindi cha mwaka, kama msimu wa mvua au msimu wa njaa.	16
mteja	Mtu anayenunua dukani au kibandani.	27
muuzaji	Mtu anayetoa bidhaa au kazi, na anapata pesa kwa ajili yake.	3

Neno	Maana katika kitabu hiki	Somo
mwajiri	Mtu anayemlipa mtu mwingine kwa kazi.	7
nafuu	Kinagharimu pesa kidogo.	25
nakala	Maneno na namba zilezile, zilizoandikwa mara ya pili. Kunakili ni kuziandika mara ya pili.	13
noti	Pesa iliyotengenezwa kwa karatasi.	1
pesa	Kitu ambacho watu wote wanakubali kupokea kwa bidhaa na kwa kazi.	1
riba	Bei ya kutumia pesa za mtu mwingine.	22
riba mchanganyiko	Riba juu ya kiasi cha kwanza na juu ya riba pia.	23
riba sahili	Riba juu ya kiasi cha kwanza tu.	23
risiti	Kumbukumbu ya malipo moja. Mtu anayepokea pesa anaiandika, au mashine inaichapisha.	13
safu mlalo	Mstari wa jedwali unaokwenda kwa upana, kutoka kushoto kwenda kulia.	23
safu wima	Orodha ya maneno au namba inayoshuka chini ya ukurasa.	14
sahihi	Jina lako, lililoandikwa kwa mkono wako mwenyewe, kwa njia yako mwenyewe.	13
salama	Si rahisi kupotea, kuibiwa au kuungua.	21
salio	Taslimu uliyo nayo baada ya kila mstari wa kitabu cha taslimu.	14

Neno	Maana katika kitabu hiki	Somo
sarafu	Pesa iliyotengenezwa kwa chuma.	1
soko	Mahali ambapo wauzaji na wanunuzi wanakutana.	3
takwa	Kitu ambacho mtu angependa kuwa nacho, lakini anaweza kuishi bila kitu hicho.	8
tarehe	Siku, mwezi na mwaka. Mfano: 3 Mei 2026.	12
taslimu	Pesa za sarafu na noti.	14
tele	Kwa wingi; zaidi ya kile watu wanachotumia: "Kuna maji tele."	5
thamani	Jinsi kitu kinavyofaa, na jinsi kilivyo vigumu kukipata.	5
tofauti	Kiasi kinachobaki unapotoa namba ndogo kutoka kwenye namba kubwa.	15
tumizi	Pesa unazotumia kwa kitu kimoja.	9
uchaguzi	Kuchukua kitu kimoja na kuacha kingine, wakati huwezi kupata vyote viwili.	8
upotevu	Pesa au vitu vinavyotumika kwa jambo lisilofaa.	9
ushahidi	Kitu kinachoonyesha kilicho kweli.	12

Kwa Mwalimu: maneno mengine mawili yana maana moja tu katika kitabu chote, lakini si Maneno Mapya. **Alama** ni kitu kinachosimama badala ya kitu kingine, kama $ au %. **Mkopeshaji binafsi** ni mkopeshaji ambaye kazi yake ni kukopesha pesa (Somo 18).

Kumbukumbu za Mfano

Kwa Mwalimu: hizi ni fomu ambazo kitabu kinafundisha. Kila moja imejazwa, kwa majina na namba za somo lake. Chini ya kila fomu, mstari mmoja unakueleza jinsi ya kuichora ubaoni.

1. Mstari wa KUINGIA na KUTOKA (Masomo 1 na 2)

Ama, kutoka Mazungumzo ya Somo 2.

Ama: KUINGIA	Ama: KUTOKA
$15 kwa mayai 3	$10 kwa kikombe 1 cha chumvi
$10 kwa mayai 2	

Ubaoni: chora mstari mrefu, na mstari mfupi unaoshuka katikati yake. Andika jina juu yake, KUINGIA upande wa kushoto na KUTOKA upande wa kulia.

2. Orodha ya bei (Somo 3)

DUKA LA KIJIJI — ORODHA YA BEI

mkate 1 ..... $15
kikombe 1 cha mchele ... $10
kipande 1 cha sabuni ... $10
penseli 1 ..... $5
daftari 1 ..... $20
yai 1 ..... $5

Ubaoni: andika jina la muuzaji juu kwa herufi kubwa. Andika kitu kimoja kwenye kila mstari, na viasi upande wa kulia, kimoja chini ya kingine.

3. Bajeti (Somo 10)

Bajeti ya Kofi ya mwezi mmoja, kutoka Mazungumzo ya Somo 10.

Bajeti ya Kofi: KUINGIA	**Bajeti ya Kofi: KUTOKA**
mshahara $1,000	chakula cha nyumbani $400
	sabuni $20
	daftari $20
	chai $100
	pipi $50
	safari za basi $60
	zawadi kwa mama yake $50
JUMLA KUINGIA $1,000	**JUMLA KUTOKA $700**

BAKI = $1,000 − $700 = $300

Kutoka Somo la 20, weka akiba kwanza. Fatuma anaandika akiba yake kwenye mstari wa kwanza wa upande wa KUTOKA:

Fatuma, mwezi mmoja: KUINGIA	**Fatuma, mwezi mmoja: KUTOKA**
mauzo ya mboga $900	sanduku la akiba $150
	chakula $400
	shule $200
	maji $60
	sabuni $40
JUMLA KUINGIA $900	**JUMLA KUTOKA** $850

BAKI = $900 − $850 = $50

Ubaoni: chora mstari wa KUINGIA na KUTOKA, mahitaji kwanza na matakwa mwishoni. Andika JUMLA KUINGIA na JUMLA KUTOKA

chini, na BAKI chini ya mstari.

4. Risiti (Somo 13)

RISITI	
Tarehe	3 Mei 2026
Kutoka kwa	Zainab
Kwenda kwa	Grace
Malipo ya	kushona gauni
Kiasi kwa tarakimu	$20
Kiasi kwa maneno	ishirini ————
Sahihi	*Grace*

Ubaoni: chora kisanduku chenye RISITI juu, na majina saba yakishuka upande wa kushoto. Baada ya kiasi kwa maneno, chora mstari mpaka mwisho wa nafasi.

5. Kitabu cha taslimu (Somo 14)

Kitabu cha taslimu cha Ama, Mei 2026.

TAREHE	MAELEZO	KUINGIA	KUTOKA	SALIO
18 Mei	taslimu mwanzoni			$40
18 Mei	mauzo ya mayai 6	$30		$70
19 Mei	manunuzi ya kikombe 1 cha chumvi		$10	$60
20 Mei	mauzo ya mayai 10	$50		$110
21 Mei	safari ya basi kwenda mjini		$30	$80
22 Mei	mauzo ya mayai 8	$40		$120
23 Mei	manunuzi ya mkate 1		$15	$105
	JUMLA	$120	$55	

Somo 15 linaongeza mstari uliosahauliwa: 23 Mei · penseli 2 (zilinunuliwa 22 Mei) · KUTOKA $10 · salio $95.

Ubaoni: andika mwezi na mwaka juu, na uchore safu wima tano zenye majina. Andika taslimu mwanzoni katika safu wima ya SALIO tu.

6. Kumbukumbu ya akiba (Somo 21)

Kumbukumbu ya akiba ya Fatuma ya wiki nane.

WIKI	ALIWEKA	AKIBA YOTE
1	$50	$50
2	$50	$100
3	$50	$150
4	$100	$250
5	$50	$300
6	$0	$300
7	$50	$350
8	$50	$400

Ubaoni: chora safu wima tatu; kwenye kila mstari, AKIBA YOTE ni AKIBA YOTE ya mstari uliotangulia, ukijumlisha ALIWEKA.

7. Kumbukumbu ya mkopo na kumbukumbu ya deni (Masomo 18 na 19)

Kumbukumbu ya mkopo ya Ama na Musa (Somo 18).

> **KUMBUKUMBU YA MKOPO**
> Tarehe: 3 Mei
> Mkopeshaji: Ama
> Mkopaji: Musa
> Kiasi: $200 (mia mbili)
> Kurudisha: $50 kila Jumapili, kwa wiki 4
> Sahihi ya mkopeshaji: __
> **Sahihi ya mkopaji: ____**

Kumbukumbu ya deni ya Musa, pamoja na ahadi mpya (Somo 19).

TAREHE	MAELEZO	AMELIPA	BADO ANADAIWA
3 Mei	mkopo kutoka kwa Ama		$200
10 Mei	malipo kwa Ama	$50	$150
17 Mei	malipo kwa Ama	$50	$100
22 Mei	ahadi mpya: $25 kila Jumapili	$0	$100
31 Mei	malipo kwa Ama	$25	$75
7 Juni	malipo kwa Ama	$25	$50
14 Juni	malipo kwa Ama	$25	$25
21 Juni	malipo kwa Ama	$25	$0

Ubaoni: andika kumbukumbu ya mkopo kama mistari saba mifupi, na mistari mitupu kwa ajili ya sahihi. Kwa kumbukumbu ya deni, toa kila malipo kutoka kwenye namba ya BADO ANADAIWA iliyo juu yake.

8. Jedwali la riba (Masomo 23 na 24)

Fatuma anaweka akiba $100. Kiwango ni 10 katika kila 100 kila mwaka. Riba mchanganyiko. Safu mlalo 1 hadi 5 zinatoka Somo 23; safu mlalo 6 na 7 zinatoka Somo 24.

MWAKA	MWANZONI	RIBA	MWISHONI
1	100	10	110
2	110	11	121
3	121	12	133
4	133	13	146
5	146	15	161
6	161	16	177
7	177	18	195

Ubaoni: chora safu wima nne na ujaze safu mlalo moja baada ya nyingine. Namba ya MWANZONI ni namba ya MWISHONI ya safu mlalo iliyo juu.

Kwa Mwalimu: riba inafuata kanuni "Funika tarakimu ya mwisho. Kama tarakimu iliyofunikwa ni 5 au zaidi, ongeza 1." Jedwali la riba sahili lina safu wima nne zilezile. Lina riba ya $10 katika kila safu mlalo: 110, 120, 130, 140, 150. Jedwali la deni la Somo 25 lina MWEZI badala ya MWAKA.